

**T. C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**İBNÜ'L-ESÎR VE EN-NİHÂYE FÎ GARÎBÎ'L-
HADÎS ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE HADÎS
YORUMCULUĞU VE ŞERHÇİLİĞİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Mehmet Şemsi BALAT

**Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ
Danışman**

**RİZE
2019**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında, Mehmet Şemsi BALAT tarafından hazırlanan “İbnü’l-Esîr ve en-Nihaye fî Garîbi’l-Hadîs Adlı Eseri Çerçevesinde Hadis Yorumculuğu” başlıklı bu çalışma, 05/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ

Kabul/~~Red~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdulvehhab GÖZÜN

Kabul/~~Red~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ARVAS

Kabul/~~Red~~

18/2019

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında isen her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. **05/07/2019**

Mehmet Şemsi BALAT

ÖN SÖZ

İslam dininde Hz. Peygamber (s.a.v.) merkezi bir konuma sahiptir. Onun söz fiil ve takrirleri Kur'an-ı Kerim'in hayata uyarlanmış hali olduğu için sünnet/hadisler çok iyi bir şekilde bilinmelidir ki Kur'an tam manasıyla anlaşılsın.

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken karşılaşılan problemler ona iletilmiş ve çözüme kavuşturulmuştur. Onun vefatından sonra ise sahabeden başlamak suretiyle sonraki asırlara doğru her çağda müslümanlar arasında ortaya çıkan meselelere onun hadislerine gidilerek çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu nedenle din ile ilgili ortaya çıkan meselelerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin iyi bir şekilde anlaşılması lazımdır.

İslâm coğrafyasında fetihlerle birlikte çeşitli etnik unsurlar İslamiyet'i kabul etmiştir. Fetih hareketlerini takiben de başta Kur'an ve hadislerde bazı kelimelerde anlam daralması veya genişlemesi yaşanmıştır. Zira fethedilen coğrafya insanların hepsi Arap olmayıp çeşitli ırklara mensuptular. Yine fethedilen coğrafyalardaki Araplar da kelime ve kavramları birbirinden farklı manalarda kullanmaktaydılar.

Bu gelişmeleri takiben İslâmi ilimlerin ortaya çıkmaya başladığı dönemde Kur'an ve hadislerde mana itibari ile kapalı olan veya anlaşılması güç olan kelimeleri açıklamak üzere "Garîb" ilmi ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir.

Garîb ilmi, ayetlerde veya hadislerde geçen manası anlaşılmayan kelimeleri ele alıp izah eden ilim dalıdır. Kur'an'daki garip kelimeleri "Garîbü'l-Kur'an", hadislerdeki garip kelimeleri "Garîbü'l-hadîs" ilmi ele almaktadır.

İncelediğimiz *en-Nihâye fî ġarîbi 'l-ġadîs* adlı eser de Garîbü'l-hadîs ilminin önemli eserlerindendir. Eser hem kendisinden öncekileri ihtiva etmesi hem de kendisinden sonra yazılan eserlere rehberlik etmesi açısından önemli bir konuma sahiptir.

Çalışmamız, giriş ve üç ana bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmanın amacı metodu ve yöntemi ile ilgili bilgiler verilecektir.

Birinci bölümde İbnü'l-Esîr'in hayatı ve ilmî çalışmaları konu edilecek ve *en-Nihâye fî ġarîbi 'l-ġadîs* isimli eserinin kaynakları ve etkileri ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümde İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ġadîs* adlı eseri detaylı bir şekilde incelenecek, Müellifin *en-Nihâye* 'de İslâmî ilimlerle ilgili kelimelere yaptığı yorum ve açıklamalar ele alınıp, ilgili başlıklar altında değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümde ise müellifin *en-Nihâye* 'deki şerhçiliği incelenecek olup, beşerî ve coğrafi kelimelerle ilgili yaptığı açıklama ve şerhleri incelenecektir. Müellifin yaptığı açıklamalar konu bütünlüğü içinde başlıklar altında incelenip değerlendirilecektir.

Böylesi önemli bir konuyu çalışmayı bana tevdi eden, konuyu belirleme, hazırlama, içeriği tespit ve tetkik etme noktasında yardımlarını esirgemeyen, çalışmamızın her safhasında gereken düzenlemelerini yapan değerli danışman hocam Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ'a, tez hazırlama sürecinde fikirlerinden istifade ettiğimiz, gerekli yönlendirmeler ve eleştiriler bağlamında katkı sağlayan muhterem Ahmet Ali SARUHAN hocama, gerekli yönlendirme ve tavsiyelerle tezimize katkı sunan Öğr. Gör. Fatih GÜMÜŞ hocama, tezimizi baştan sona okuyarak eksik yönlerini tespit edip tashih etmemize yardımcı olan nişanlım Derya AYAYDIN'a, Türkçe Öğretmeni Harun AYAYDIN'a, Edebiyat Öğretmeni Sema CERRAH'a, tezimizin her aşamasını ilgi ile takip edip destek sağlayan ancak ismini zikredemediğim tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Mehmet Şemsi BALAT

Rize-2019

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ.....	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET.....	9
ABSTRACT... ..	10
KISALTMALAR.....	11
GİRİŞ.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESİR'İN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

I. İBNÜ'L-ESİR'İN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ	17
A. Hayatı... ..	17
1. Adı ve Nesebi	17
2. Doğumu ve Yaşadığı Bölge	18
3. Resmi Görevleri	18
4. Vefatı.....	19
B. İlmî Şahsiyeti.....	20
1. Hocaları... ..	21
2. Rivayet Tarikleri	23
3. Talebeleri.....	27
II. ESERLERİ	29
A. Hadis İle İlgili eserleri.....	29
1. en-Nihâye fî ġarîbi'l-ġadîs ve'l-eşer	29
2. Câmi'u'l-uşûl li-eġâdîsi'r-Resûl	32
3. el-Menâlü't-tâlib fî şerġi Tıvâli'l-ġarâib	33
B. Diğer Eserleri	33
III. KAYNAKLARI	35

IV. ETKİLERİ	36
--------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESÎR'İN YORUMCULUĞU

I. İSLÂMÎ İLİMLERE DAİR KELİMELERİ YORUMLAMASI.....	42
A. Allah'ın Zâtı ve Sıfatları.....	42
1. Allah'ın İsimleri	42
2. Allah'ın Sıfatları.....	51
B. Kur'ân'a Dair Kelimelerle İlgili Yorumları	59
C. Ahiret.....	63
1. Kabir.....	63
2. Kıyamet... ..	67
3. Mahşer.....	72
4. Şefaat.....	74
5. Cennet.....	75
6. Cehennem.....	76
D. Melekler	78
E. Peygamberler	80
1. Önceki Peygamberlere Dair Kelimelerle İlgili Yorumlar	81
2. Hz. Peygamber'e Dair Kelimelerle İlgili Yorumlar	82
F. Fıkıh İlmine Dair Kelimelerle İlgili Yorumlamaları.....	86
1. İbadetlere Dair Kelimleri Yorumlaması	89
2. Muâmelata Dair Kelimleri Yorumlaması	98
3. Ukubâta Dair Kelimleri Yorumlaması.....	101
G. Ahlâka Dair Kelimelerle İlgili Yorumları	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESÎR'İN ŞERHÇİLİĞİ

I. TARİHÎ OLAYLARLA İLGİLİ KELİME AÇIKLAMALARI	107
II. DİLSEL AÇIKLAMALAR.....	108
A. Sarf Tahlili.....	108
B. Nahiv Tahlili.....	109
C. Şiir Tahlili.....	110
D. Arapçalaşmış Kelimeler	110

III. COĞRAFYLA İLGİLİ KELİMELERİN AÇIKLAMALARI.....	111
A. Yer İsimleri	111
B. Dağ İsimleri	112
C. Vadi İsimleri	113
D. Kuyu İsimleri.....	114
E. Şehir ve Köy İsimleri.....	115
F. Nehir İsimleri	116
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	123
EKLER.....	137
Ek-1: en-Nihâyede Geçen Allah'ın İsimleri	137
Ek-2: en-Nihâye'de Geçen Allah'ın Sıfatları	139
Ek-3: en-Nihâye'de Geçen Peygamberimizin (s.a.v) Sıfatları:	140
Ek-4: en-Nihâye'de Geçen Yer İsimleri.....	142
Ek-5: en-Nihâye'de geçen Dağ İsimleri	144
Ek-6: en-Nihâye'de geçen Vâdi İsimleri	145
Ek-7: en-Nihâye'de geçen Kuyu İsimleri.....	146
Ek-8: en-Nihâye'de geçen Şehir ve Köy İsimleri.....	147
Ek-9: Tezde Kullanılan Şekil ve Tablolar	148
ÖZGEÇMİŞ.....	149

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ

Hazırlayan: Mehmet Şemsi BALAT

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı:149

ÖZET

İBNÜ'L-ESÎR VE EN-NİHÂYE FÎ GARİBİ'L-HADÎS ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE HADİS YORUMCULUĞU VE ŞERHÇİLİĞİ

İslam dininin ikinci dereceden kaynağı olan hadisler, dinin anlaşılıp yaşanmasında önemli bir konuma sahiptir. Hadislerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için ise rivayetlerin tam olarak anlaşılması lazımdır. Zira Hz. Peygamber hayatta olmadığından dolayı sözlerinin mana itibarıyla doğru anlaşılması ve yaşanması hayati önem taşımaktadır. Hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için çaba sarf eden ilim dallarından biri olan Garîbü'l-hadîs ilmi hadislerdeki anlaşılmayan kelimelerin manaları ile ilgilenmektedir. İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye* adlı eseri de bunlardan biridir. Çalışmada, yazıldığı dönem ve eser özellikleri itibarıyla önemli bir yere sahip olan *en-Nihâye* detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Garîbü'l-hadis, Yorum, Te'vil, Şerh, İbnü'l-Esîr, en-Nihâye.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ

Author: Mehmet Şemsi BALAT

Year: 2019

Pages: 149

ABSTRACT

THE İNTERPRETİON AND COMMENTARY OF İBN AL ATHİR WITHİN THE FRAME WORK OF AL NİHAYA Fİ GHARİB AL HADİTH

The hadith branch, the second basic source of Islam religion, which makes easy to get understand and interpret the religion itself. Hadith, to be understood clearly speeches (heard from prophet) should be exactly identified purely. Because it is really essential to pass over the prophets speeches correctly by the means of meaning to do followers as the prophet is not alive anymore. Garibu'l hadith source that struggle for better understanding of hadith works on inunderstandable meanings of words. En-Nihaye was written by Ibnu'l-Esir is one of the promounts books. En-Nihaye hadith source book which was published at that time was searched deeply.

Keywords: Hadith, Sunna, Garibu'l hadith, interpretation, Te'vil, Ibn al-Athir, an-Nihaye.

KISALTMALAR

a.e.	:	Aynı eser
b.	:	Bin, İbn
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
Dr.	:	Doktor
ed.	:	Editör
Ek	:	Ekler
Hız.	:	Hazreti
H	:	Hicri
M	:	Miladi
nşr.	:	Neşreden
s.	:	Sayfa
öl.	:	Ölüm tarihi
Prof.	:	Profesör
thk.	:	Tahkik eden
thrc.	:	Tahric eden
ts.	:	Tarihsiz
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
v.dğr	:	Ve diğerleri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İslam coğrafyasının fetihlerle genişlemesiyle beraber ortaya çıkan Kur'an ve sünneti anlama problemine karşı İslam âlimleri çeşitli ilim dalları geliştirmişlerdir. Bu ilim dallarından biri olan Garîbü'l-hadîs ilmi, hadislerde rastlanan kullanımı nadir kelimeleri ele alıp açıklamıştır.

İbnü'l-Esîr de kaleme aldığı *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs* adlı eserinde 18810 kelimeyi ele almıştır. İbnü'l-Esîr, kelimelere yaptığı açıklamalarla, Hz. Peygamberin (s.a.v.) sözlerinin daha doğru anlaşılması ve sahih bir din anlayışının oluşmasında kendinden önceki ilmî birikimden istifade etmiş, kendisinden sonrakilere kaynaklık etmiştir.

İlim adamları elde ettikleri ilmî birikimlerini yazdıkları eserlerle kalıcı hale getirmektedirler. Yazılan bu eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi o ilim adamlarının çalıştıkları ilim dalındaki ilmî birikimleri ve yeterlilikleri hakkında bilgi sahibi olunmasına yardım etmektedir. İbnü'l-Esîr'in telif ettiği eserlerden olan *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs* araştırmada bu yönüyle ele alınmaya uygun görülmüştür.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, İbnü'l-Esîr'in hayatını, eserlerini, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs* adlı eserinin yazım metodunu ve eserdeki yorumculuğunu incelemektir.

Hadislerde geçen ġarîb kelimelerin manalarını bilmek hiç şüphesiz doğru bir sünnet anlayışını tesis etmenin en önemli adımlarından biridir. Garîbü'l-hadîs alanında en hacimli eseri te'lif eden İbnü'l-Esîr, mezkûr çalışmasında yer yer önemli açıklamalar getirmiştir. Bu açıklama ve yorumların akaid, fıkıh ve ahlak gibi geniş bir yelpazeye dağıldığını görmekteyiz. Biz de buradan hareketle İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs* adlı eserinde ġarîb kelimelere yaptığı yorum ve değerlendirmeleri tespit etmeyi amaçladık.

Yine müellifin eserinin te'lif metodu da kendisinden önce kaleme alınan garîbü'l-hadîs eserlerinden farklı olduğunu, kendisinden önce yazılan eserlerde rastlanmayan bir düzen içinde olduğundan dolayı eserin te'lif metodunu ve içerik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Önemi

H. Peygamber (s.a.v) herkesin anlaya bileceği şekilde fasih ve açık konuştuğu için aslı itibariyle hadislerde bir kapalılık söz konusu olmayıp anlaşılması güç lafızlar sayı itibariyle azdır. Bu itibarla sahabiler H. Peygamber'in (s.a.v) sözlerini anlamada güçlük çekmiyorlardı. Sahabiler, Kur'an-ı Kerim'de inzal olan ayetlerde kapalı lafızları H. Peygamber'e sorarak mevcut müşkili çözüyorlardı. Fakat H. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra gelişen fetihlerle birlikte farklı dil ve lehçeler konuşan insanların Müslüman olmasıyla birlikte bazı kavramların açıklanma ihtiyacı doğmuştur.

Bu gelişmeleri takiben İslam alimleri hadislerde geçen mana itibariyle anlaşılması güç olan lafızların anlaşılabilmesi için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. İlk nüvelerini H. 2. asırda görmeye başlanılan garîbü'l-hadis ilmî de hadislerdeki kapalı olan lafızların anlaşılmasına hizmet eden bir ilim dalıdır.

Her ne kadar lafız itibariyle garîbü'l-hadis eserleri birer sözlük çalışması olarak bilinse de sözlük çalışmalarından farklılık arz etmektedir.

Garîbü'l-hadis eserleri *Anlambilim* alanlarından *kullanımbilime* başvurmaktadırlar. Yani hadislerde geçen anlamı kapalı bir kelime garîbü'l-hadis eserlerinde sözlük manası ile değil, İslamiyet'in gelişiyi kazandığı özel anlamının anlaşılması üzerinde durmalarıdır. İkinci olarak semantik tahlillere başvurmaları. Burada dikkat edilmeyi gereken bir husus garîbü'l-hadis eserleri sadece semantik tahliller yapmayıp kelimeyi üç boyutlu¹ olarak ele almak suretiyle semantik tahlillere zemin hazırlamaktadır. Üçüncü olarak da fıkhu'l-hadis'e temas etmeleri.²

Bu bağlamda İbnü'l-Esir'i çalışmamızın en önemli sebeplerinden bazıları; kendisinden önceki garîbü'l-hadîs literatürünü iyi bilmesi, tahlil etmesi ve

¹ Bu boyutlar Cahiliye döneminde kelimenin kullanımı, H. Peygamber ve sonrakilerin kullanımında kelimenin aldığı anlam ve salt dil açısından kelimenin anlamıdır.

² Mehmet Görmez, *Sünnetin ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 110-117.

onlardaki eksikliklere muttali olması, ayrıca izaha muhtaç gördüğü lafızların nasıl anlaşılması gerektiğine dair yorumlarıdır.

Bunlara ilaveten eser, kendisinden önce yazılmış olan garîbu'l-hadîs literatürünün büyük bir bölümünü içermiş olması bakımından da önem arz etmektedir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Adından da anlaşılacağı üzere tezimiz, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî garîbi 'l-hadîs* adlı eseriyle sınırlıdır. Ayrıca eserde önemli oranda lugavî tahlil bulunması dolayısıyla yüksek lisans tezinin sınırlarını aşacağından ötürü konularla ilgili sınırlı örnekler işlenecektir. Bunların hepsi kapsamı artıracığından dolayı çalışmamızın kapsamı dışındadır.

Çalışmada zikredilen örnekler ilgili ilim dallarının kaynakları ile karşılaştırılmak suretiyle İbnü'l-Esîr'in durduğu konum ve yorumculuğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Yine İbnü'l-Esîr'in eserinin mukaddimesinde zikrettiği üzere Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) Kitâbü'l-Ġarîbeyn fî'l-Ġur'ân ve'l-hadîs adlı eserlerinden ve Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medîni'nin (ö. 581/1185) *el-Mecmû 'u 'l-muġîs fî ġarîbeyi 'l-Ġur'ân ve 'l-hadîs* adlı eserinden alıntı yaptığını belirttiği kelimeler de tezin kapsamı dışında tutulacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Tezin ilk kısmında bilimsel çalışmaların gereği olan konuyla alakalı literatür taraması yapılmıştır. Garîbü'l-hadîs literatürünün doğuş ve gelişimi ile ilgili literatür taranmıştır. İbnü'l-Esîr'in hayatına yer veren tarih ve tabakat kitapları incelenmiş, hayatı ile ilgili veriler de toplanmış ve hayatı kaleme alınmıştır. Daha sonra tezimizin asıl kısmı olan *en-Nihâye fî garîbi 'l-hadîs Adlı Eseri Çerçevesinde Hadis Yorumculuğu ve Şerhçiliği* konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kısımda ismi geçen eser dikkatli bir şekilde baştan sonuna kadar okunarak, tetkik edilmiştir. Konu ile ilgili olarak elde edilen veriler konu başlıkları altında yazılmıştır. Bu aşamadan sonra da eserde tespit edilen kavramlar ve bunlara İbnü'l-Esîr'in getirdiği

yorumlar ve şerhler yazılmış, çalışmanın son kısmında ise müellifin yorumculuğunun mahiyeti değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmada, İbnü'l-Esîr'in hayatını konu edinen, Yâkut el-Hamevî'nin, Mu'cemü'l-üdebâ'sı İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*'i; el-Kıftî'nin, *İnbâhü'r-ruvât*'ı; el-Münzirî'nin, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-nekale*'si; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*'sı ve *Târîhu'l-İslâm* isimli eserlerinde olduğu gibi Şaifiî mezhebi üzerine yazılmış tabakat kitaplarında İbnü'l-Esîr'in hayatını yazarken kaynak olarak istifade edilmiştir.

Yine İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs*'i; Ahmed Asım Efendi'nin, *el-Okyanûsü'l-basîf*'i; Aynî'nin, Ebû Muhammed, *Umdetü'l-kârî*'si; Azîmâbâdî'nin, *Avnü'l-ma'bûd*'u; Begavî'nin, *Şerhu's-sünne*'si; Ebû Mûsâ el-İsbehânî'nin, *el-Mecma'u'l-muğîs fi garabeyi'l-Kur'an ve'l-Hadîs*'i; Fîrûzâbâdî'nin, *el-Bulğa fi terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luğa*'sı; Hattâbî'nin, *Garîbü'l-hadîs* ve *Me'alimü's-Sünen*'leri; Herevî'nin, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'an ve'l-hadîs*'i; Muhammed Fuâd. İbn Abdilbâkî'nin, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*'i; İbn Abdilber'in *el-İstizkâr, et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî*'si; İbn Hacer'in, *Fethu'l-bârî şerhu Şaḥîhi'l-Buḥârî*'si; İbn Manzûr'un, *Lisânü'l-Arab*'ı İbnü'l-Cevzî'nin *Garîbü'l-hadîs*'i; İbnü'l-Esîr'in, *Câmi'ü'l-uşûl li ehâdîsi'r-resûl*; Kâdî İyâz'ın, *Meşâriku'l-envâr ve İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi*; Kirmânî'nin *el-Kevâkibü'd-derârî*'si; Mübârekfûrî'nin, *Tuhfetü'l-aḥvezî*'si; Nevevî'nin, *Şaḥîhu Müslim*'i; Şemseddin Samî'nin *Kamus-ı Türkî*'si; Zemahşerî'nin, *el-Fâ'ik fi garîbi'l-hadîs* isimli eseri gibi pek çok garîbu'l-hadîs, şerh, sözlük ve tarih alanında yazılmış eserler çalışmamızın kaynaklarını oluşturmaktadır.

Konu ile ilgili modern bazı çalışmalar mevcuttur. Bunlar Prof. Dr. Kemal Sandıkçı'nın *Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecdüddin İbnü'l-Esîr Kardeşler* ve İbrahim Kutluay İbnü'l-Esir el-Cezeri'nin *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser Adlı Eserinin Garîbü'l-Hadis Edebiyatı İçindeki Yeri ve Metodu* isimli iki tane sempozyum bildirisi bulunmaktadır. Sempozyum bildirisi olmaları hasebiyle iki çalışma İbnü'l-Esîr'in hayatını ve *en-Nihâye*'yi etraflıca ele

almamaktadırlar. Yine Ali b. Amr b. Muhammed es-Sahyebanî, *et-Te'vîl fi ġarîbi 'l-ħadiş min ħilâli kitâbi 'n-Nihâye libni 'l-Eşir* isimli bir çalışma yapmış fakat çalışma kendi mezhebi görüşüne uymadığı yerlerde İbnü'l-Esîr'i tenkit etmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada ise mezkûr çalışmaların eksikliği giderilmiş, İbnü'l-Esîr'in hayatı detaylıca kaleme alınmıştır. Ayrıca İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye* adlı eseri de her türlü fikrî etkilenmelerden uzak bir şekilde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESİR'İN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

I. İBNÜ'L-ESİR'İN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Bu bölümde İbnü'l-Esîr'in hayatı ve ilmî şahsiyeti ele alınacaktır. Hayatı kronolojik olarak zikredildikten sonra ilmî şahsiyeti işlenecek ve ilmî faaliyetlerine değinilecektir. Ayrıca hoca-talebe ilişkilerine yer verilecektir.

A. Hayatı

1. Adı ve Nesebi

Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek³ b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî el-Mevsilî⁴ el-Erbilî⁵ lakabı ise Mecdüddîn'dir.⁶

³ Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ' İrşâdû'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 5:2268; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmîrî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Ârabî, 1417/1997), 10:275; Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire, Beyrut: Dârü'l-Fikr el-Ârabî, Müessesetü Kütübü's-Sekâfeti, 1406/1982), 3:275; Ebü Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm el-Münzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâtî'n-nekale*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2:193; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zemân*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü Sâdir, 1398/1978), 4:141; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Siyerü'l-âlemi'n-nübelâ'*, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve Hüseyin el-Esed nşr. Şu'ayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405/1985), 21:488,489; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 43:146; Ebü Muhammed Afîfüddîn Abdullâh el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdişi'z-zamân*, nşr. Halil Mensur (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 4:10; Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (b.y.: Hicr li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve'Tevzi', 1413/1992), 8:367; Ebü'l-Fidâ İmamüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1411/1991), 13:54; Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebü Bekr İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, nşr. Hâfız Abdulalim Hân (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 2:60; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Mısır: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd el-Kavmî, 1383/1963), 6:198; Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâtü'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1384/1965), 2:274; Hayrüddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Ârabî'l-mübtâ'ribîn ve'l-müsteşrikin* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1423/2002), 5:272.

⁴ Sahâbî dedeleri Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'nin mensup olduğu Şeybân kabilesine nisbetle Şeybânî, Cezire-i İbn Ömer de doğduğu için el-Cezerî, Hayatını Musulda geçirdiği için de el-Mevsilî nisbeleriyle anılmıştır. Bk. Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁵ Süyûtî, *Buğye*, 2:274.

⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5:2268; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:141.

Şeybân kabilesinin ileri gelenlerinden olan babası, Musul Hükümdarı İmâdüddin Zengî'nin veziri Ebû Ca'fer el-İsfahânî katında özel itibarı olması sebebiyle “Esîr” (tercih edilen, itibarlı) lakabını almış, birer âlim olarak yetiştirdiği üç oğlu da Beni'l-Esîr diye tanınmış⁷ ve meşhur olmuştur.⁸

2. Doğumu ve Yaşadığı Bölge

Mecdüddîn, İbnü'l-Esîr lakabıyla meşhur olan üç kardeşin en büyüğüdür.⁹ Hicri 544 yılında Cizre'de doğdu.¹⁰ İlk tahsilini burada yaptı.¹¹ Hicri 565 yılında Musul'a gitti ve ömrünün sonuna kadar orada yaşadı.¹² İbn Hallikân'ın verdiği bilgiye göre Musul'a kesin olarak yerleşmeden önce Cizre ile Musul arasında defalarca gidip gelmiştir.¹³ Musul'da Derrac Mahallesinde iskân etti.¹⁴ Nihâi olarak Musul'a yerleştikten sonra çeşitli devlet görevlerine getirildi.

3. Resmi Görevleri

Mecdüddîn, ilim ile meşgul olmasının yanında çeşitli kademelerde devlet memurluğu görevinde bulunmuştur. Devlet görevi yapan bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmesi, istek ve gayreti sebebiyle idarecilerin dikkatini celb etmiş ve çeşitli kademelerde görev yapmak durumunda kalmıştır.

Yâkût el-Hamevî, Mejdüddîn'in kardeşinden nakilde bulunarak şu görevlerden bahseder. Musul'a geldikten sonra ilk olarak Seyfeddin Gazi'nin (ö. 576/1180) hazine memuru, sonra el-Cezire ve civarının divan memuru olmuş,¹⁵ daha sonra Musul'a dönmüş ve Musul Veziri Celâleddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Mansûr el-İsfahânî (ö. 574/1178) tarafından divan başkâtipliğine getirilmiş¹⁶ ve

⁷ İsmail Durmuş, “İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 30.

⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2268; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:141; Münzirî, *et-Tekmile*, 2:191; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13:54; Süyûtî, *Buğye*, 2:274.

⁹ Kemal Sandıkçı, “Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mejdüddin İbnü'l-Esîr Kardeşler”, *Hiz. Nûh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, ed. M. Sait Özervarlı (İstanbul: Cizre Kaymakamlığı, 1999), 91.

¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:191; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, 2:60; Münzirî, *et-Tekmile*, 2:191; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6:198; Zehebî, *Siyer*, 21:489; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2268.

¹¹ Koçkuzu, “İbn-'l-Esîr”, 21: 28; Sandıkçı, “İbnü'l-Esîr Kardeşler”, 91.

¹² Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2268.

¹³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:141.

¹⁴ Kiftî, *İnbâh*, 3:257; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6:12.

¹⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2269; Bk. Sandıkçı, “İbnü'l-Esîr Kardeşler”, 93; Koçkuzu, “İbnü'l-Esîr”, 21: 28.

¹⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2269.

Celâleddîn'in yazışmalarını yapmıştır. Bu görevi yaparken vezirin risalelerini bir araya getirerek *el-Cevâhir ve'l-le'âlî min imlâ'i'l-mevle'l-vezîr el-Celâlî* adını verdiği bir eser yazmıştır. Eserin girişinde Celâleddîn'in bir takım fazilet ve kişilik özelliklerinden bahsetmiştir.¹⁷ Daha sonra Mücahidüddîn Kaymaz'ın (ö. 595/1199) hizmetine girmiş ve ondan da büyük itibar görmüştür. Mücahidüddîn'in tutuklanmasından sonra Atabek İzzeddîn Mes'ûd b. Mevdûd'un (ö. 589/1193) hizmetine girmiş ve o ölünceye kadar onun yanında görevde kalmıştır. Onun vefatının ardından da oğlu Nûreddin Arslan Şah'ın (ö. 607 /1211) yanında hizmete devam etmiştir.¹⁸ Nûreddin ona büyük önem verir ve onu evinde ziyaret ederdi. Kendisi gelemediği zamanlarda Musul veziri Bedruddin el-Lü'lü'yi ziyaretine gönderirdi. Nûreddin onunla istişareler yapardı. Öyle ki Mecdüddîn sultanın sır kâtibi olmuştu.¹⁹ Sultan, kendisine vezirliği teklif eder fakat o kabul etmemiştir. Sultan bu durumu anlayışla karşılamış fakat kardeşi ve yakınları bu görevi kabul etmemesinden dolayı ona kızmışlar.²⁰

4. Vefatı

Mecdüddîn, son zamanlarında “Nikris” hastalığına yakalanmış,²¹ elleri ve ayakları işlevini kaybetmiş,²² bir yerden bir yere sedye ile taşınır hale gelmişti.²³ Hastalık kendisine isabet ettikten sonra kâtiplik görevinden tamamen ayrılmıştı. Kendisine Musul'un Kasr-ı Harab denilen bir köyünde bir ribât yaptırmış ve bütün mal varlığını oraya vakfetmişti. O dönemden sonra bütün çalışmalarını ribâtında sürdürmüştü. Ribâtı alimlerin ve devlet büyüklerinin uğrak yeri olmuştu.²⁴

Hastalığı sırasında kardeşi İzzeddîn, Mağrib'ten bir doktor tutmuş. Doktor, tedavide başarılı olacağını belirtmiş ve ücretini de tedavi sonrasında almak üzere anlaşmıştı. Tedavi başladıktan bir müddet sonra olumlu neticeler alınmış fakat

¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5:146.

¹⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2269; Sübkî, *Tabakât*, 1413/1992, 8:367.

¹⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2269; Bk. Sandıkçı, “İbnü'l-Esir Kardeşler”; Koçkuzu, “İbnü'l-Esir”, 21: 28.

²⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2269, 2270.

²¹ Ziriklî, *el-A'âm*, 5:272.

²² İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:142; Zehebî, *Târîh*, 13:146; Sübkî, *Tabakât*, 8:367; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, 2:61; Ziriklî, *el-A'âm*, 5:272.

²³ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, 2:61.

²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:142; Zehebî, *Târîh*, 13:146; Sübkî, *Tabakât*, 8:367; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, 2:61.

Mecdüddîn bu gidişattan rahatsız olmuş ve kardeşine doktora istediği ücreti verip göndermesini istemiş. Kardeşi, “Neden? Bak, faydasını görüyorsun, artık ayaklarını da oynatabiliyorsun!” diye çıkışınca Mecdüddîn idarecilerin yanında bulunup onların yanlışlarına ortak olmaktan çekindiğini, hasta iken de idari işlerden uzak olduğunu ve ilimle meşgul olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı da doktorun gönderilmesini talep etmiştir.²⁵

Hayatının geri kalanını bu şekilde devam ettiren Mecdüddîn, bütün eserlerini hastalığı döneminde talebelerine imla yoluyla yazdırmıştır.²⁶ Altmış üç yıl yaşamıştır.²⁷ 29 Zilhicce 606 (m. 1210) yılında Musul’da vefât etmiş ve yaptırdığı ribâta defnedilmiştir.²⁸

B. İlmî Şahsiyeti

Cizre’de eğitim hayatına başlayan ve Musul’da ilmî zirveye ulaşan Mecdüddîn, ilim sevdalısı bir gençti. Bunu kendisi şöyle açıklamaktadır:

“Gençliğimin ilk yıllarından itibaren ilim tahsiline, alimlerle oturup kalkmaya, mümkün olduğunca onlar gibi olmaya içimde dayanılmaz bir arzu duyardım. Bu, yüce Allah’ın bana olan bir ihsanıdır. Bu aşkı bana vermesi O’nun lutfü ve keremidir. Başarabildiğim ölçüde çeşitli ilimleri tahsil için büyük gayret sarf ettim. Nihayet bende ilmin genişliklerine vukuf ve derinliklerini kavrama gücü hasıl oldu. Tahsilimin tamamlanmasında ve arzu edilenin gerçekleşmesinde hiçbir gayreti esirgemedim. Bunu yaparken de meslektaşlarımdan her birinin bir yönüne el atmak suretiyle onlara benzemeye çalıştım. Ben, asla akranlarımdan üstün olduğumu da iddia etmiyorum (...).”²⁹

Kardeşi, Mecdüddîn hakkında bazı övgülerde bulunduktan sonra söylediklerini ancak onu tanıyanların anlayacağını, geri kalanların ise kendisine ait iyi

²⁵ Kıftî, *İnbâh*, 3:259; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:142, 143; Zehebî, *Siyer*, 21:491; Yâfiî, *Mir’âtü’l-cenân*, 4:11; Süyûtî, *Buğye*, 2:274; Sandıkçı, “İbnü’l-Esir Kardeşler”, 93.

²⁶ Şemsüddîn Muhammed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1403/1983), 2:305; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 5:272.

²⁷ Zehebî, *Siyer*, 21:491; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü’z-zâhire*, 6:199,200.

²⁸ Kıftî, *İnbâh*, 3:259; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:143; ez-Zehebî, *Siyer*, 21:491; ez-Zehebî, *Târîh*, 13:146; es-Sübkî, *Tabakât*, 1413/1992, 8:367; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, 2:61; es-Süyûtî, *Buğye*, 2:275; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 5:272.

²⁹ Ebü’s-Saadât Mecdüddin İbnü’l-Esîr, *Câmi’ü’l-uşûl li eḥâdîsi’r-resûl*, nşr. Abdülkadir Arnaût, ed. Abdülkadir Arnaût (Dımaşk: Dâru’l-Hilvânî, 1389/1969-1392/1972), 1:35.

düşüncelerin olduğunu ifade edebileceğini söyler.³⁰ İbnü'l-Esîr, gayreti, çalışması ve ahlakıyla hayattayken danışılan, vefatından sonra da iyiliklerle anılan âlim bir zâttır.

İbnü'l-Esîr'in yetişmesinde katkısı olan pek çok âlim vardır. Bu âlimlerden bir kısmı kısaca zikredilecektir.

1. Hocaları

- a) İbnü'd-Dehhân, Ebû Muhammed Nâsihuddîn Saîd b. el-Mübârek b. Alî b. Abdillâh en-Nahvî el-Bağdâdî (ö. 569/1174)

İbnü'd-Dehhân, Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Şair ve sahâbî Kâ'b b. Amr el-Ensârî'nin soyundandır.³¹ H. 494'te (1101) Bağdat'ta doğdu. Arap dili ve edebiyatı üzerine eğitim aldı. Çeşitli yerlerde nahîv ilmî okuttu. H. 569 yılında Musul'da vefat etti.³² Mecdüddîn, İbnü'd-Dehhân'dan nahîv ve edebiyat okudu.³³

- b) Ebû Bekr Sâbikuddîn, Yahyâ b. Sa'dûn b. Temmâm el-Ezdî el-Kurtubî (ö. 567/1172)

Ebû Bekr Sâbikuddîn; kıraat, hadis ve Arap dili âlimidir. H. 486'da Kurtuba'da doğdu. İslam coğrafyasında çeşitli yerlerde eğitim aldı ve hocalık yaptı. H. 567 yılı Ramazan Bayramı'nda Musul'da vefat etti.³⁴ Mecdüddîn'in nahîv³⁵ ve hadis hocaları arasındadır.³⁶

- c) İbn Sükeyne, Ebû Ahmed el-Emîn Abdülvehhâb b. Ali b. Ali b. Ubeydillah (ö. 607/1211)

İbn Sükeyne; muhaddis, sûfî ve fakîhtir. H. 519 yılında doğdu. Babası başta olmak üzere dönemin büyük alimlerinden ders aldı. İbnü's-Salâh, İbn Kuddâme

³⁰ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, 10:275.

³¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2:382.

³² Kıftî, *İnbâh*, 2:47-52; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2:382-385.

³³ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2269; Kıftî, *İnbâh*, 3:258; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:141; Zehebî, *Siyer*, 21:490; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13:54; es-Süyûtî, *Buğye*, 2:274.

³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6:171-173; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luğa*, nşr. Muhammed el-Mısrî (Dımaşk: Dârü's-Sa'diddin li't-Tabâ'ati ve't-Tevzî' ve'n-Neşr, 1421/2000), 313.

³⁵ Süyûtî, *Buğye*, 2:274.

³⁶ Kıftî, *İnbâh*, 3:258; el-Münzirî, *et-Tekmile*, 2:191.

gibi büyük âlimleri okuttu. H. 607 yılında Bağdat'ta vefat etti.³⁷ Mecdüddîn, hac dönüşü Bağdat'ta kendisinden hadis aldı.³⁸

d) Ebü'l-Harem Mekkî b. Reyyân b. Şebbe el-Mâkisinî (ö. 603/1207)

el-Mâkisinî, kıraat ve Arap dili âlimidir. Mâkisin'de doğdu. İslam coğrafyasında farklı bölgelerde eğitim aldı ve talebe yetiştirdi. H. 7 Şevval 603'te Musul'da vefat etti ve oraya defnedildi.³⁹ Mecdüddîn kendisinden el-Muvatta⁴⁰ ve nahiv okudu.⁴¹

e) Sâhibu İbn Halle, Ebü'l-Kâsım Yaîş b. Sadaka b. Ali el-Furâtî (ö. 593/1197)

Ali el-Furâtî, Şafî mezhebinin önde gelen âlimlerindendir.⁴² H.593 yılında vefat etti. Mecdüddîn, kıraat yoluyla Nesâî'nin Sünen'ini rivayet etmiştir.⁴³

f) Ebu'l-Fazl Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Abdülkâhir Hişâm et-Tûsî (ö. 578/1182)

et-Tûsî H. 487'de doğdu. İsfahan, Nisâbur, Tebriz, Musul gibi önemli İslâm beldelerinde hadis eğitimi aldı. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, usul ve edebiyat eğitimi de aldı. Güzel şiirleri vardır. Hep iyiliklerle anılmış bir âlimdir. Aynı zamanda Musul hatibi olarak da bilinir.⁴⁴ Hicri 578'de vefat etti.⁴⁵ Mecdüddîn, kendisinden Musul'da hadis aldı.⁴⁶

g) Ebu'l-Ferec Abdülmün'im b. Abdülvehhâb b. Sa'd b. Sadeka b. Hazir b. Küleyb el-Harrânî el-Hanbelî (ö. 596/1200)

Ebu'l-Ferec, H. 505 yılı Sâfer ayında doğdu. Dönemin önde gelen âlimlerinden hadis aldı. Geniş bir coğrafyaya rihle ederek âlî isnad sahibi oldu. Kendisi birçok ilimde önder sayıldı ve icazetli, icazetsiz pek çok talebe yetiştirdi.

³⁷ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb es-Sübkî, *Ṭabaḳâtü's-şafî'iyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, °Abdulfettah Muhammed el-Huluv (b.y.: Hicr li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve'Tevzi°, 1413/1993), 8:324-325; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13:61.

³⁸ Kıftî, *İnbâh*, 3:258; es-Süyûtî, *Buğye*, 2:274.

³⁹ Kıftî, *İnbâh*, 3:320-322; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, 4:4-5.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 1:200.

⁴¹ Kıftî, *İnbâh*, 3:285; el-Münzirî, *et-Tekmile*, 2:191; ez-Zehebî, *Siyer*, 21:490.

⁴² Zehebî, *Siyer*, 21:300-301; es-Sübkî, *Ṭabaḳât*, 1413/1993, 7:338-339.

⁴³ İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 1:203.

⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, 21:87-89; es-Sübkî, *Ṭabaḳât*, 1413/1993, 7:119.

⁴⁵ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6:94.

⁴⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5:2269; Kıftî, *İnbâh*, 3:258; Münzirî, *et-Tekmile*, 2:191; Zehebî, *Siyer*, 21:489.

27 Rebülevvel 596 yılında Bağdat'ta vefat etti.⁴⁷ Mecdüddîn'in Bağdat'ta hadis aldığı hocaları arasındadır.⁴⁸

2. Rivayet Tarikleri

Tedvîn döneminde eserlere kaydedilen hadisler daha sonra tasnife tabi tutulmuş, konu ve muhtevalarına göre farklı eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmı İslâm coğrafyasını adeta bir örümcek ağı gibi sarmış ve hüsn-ü kabul görmüşlerdir. Bu gelişmeler ışığında artık sözlü rivayetten ziyade eserlerin rivayeti ön plana çıkmıştır. Burada Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in meşhur hadis kitaplarından kendisine ulaşan tarikler ele alınacaktır.⁴⁹

a) Buhârî Tariki

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ine ait Mecdüddîn'e ulaşan tarik, Şekil 1. Buhârî tariki'nde mevcuttur.

Şekil 1. Buhârî tariki

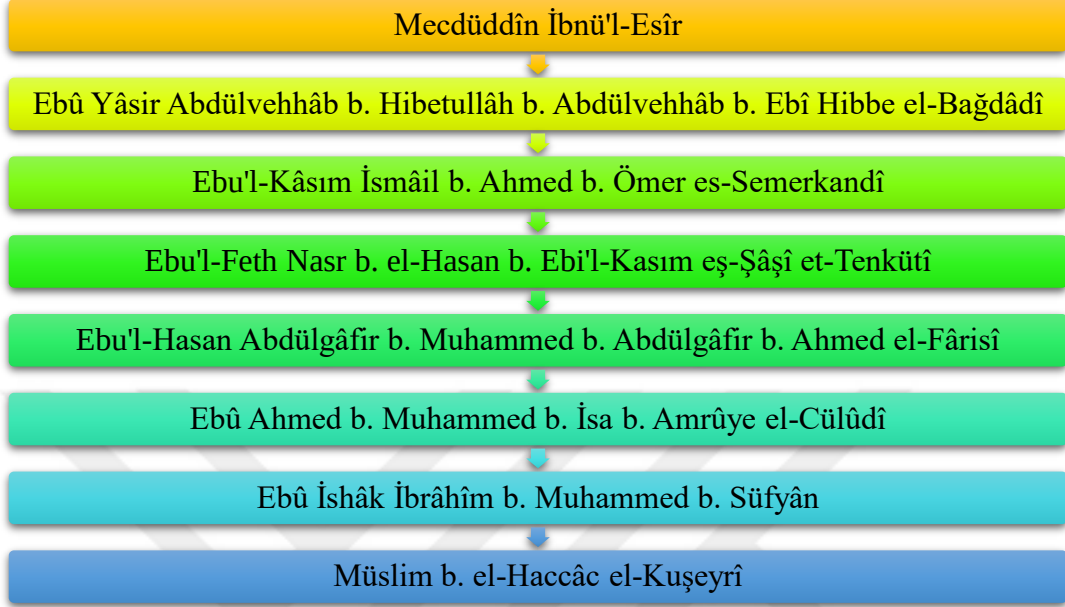
⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, 21:258-260; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3:227-228.

⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, 21:490; es-Sübkî, *Tabakât*, 1413/1993, 8:366.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 1:198-204.

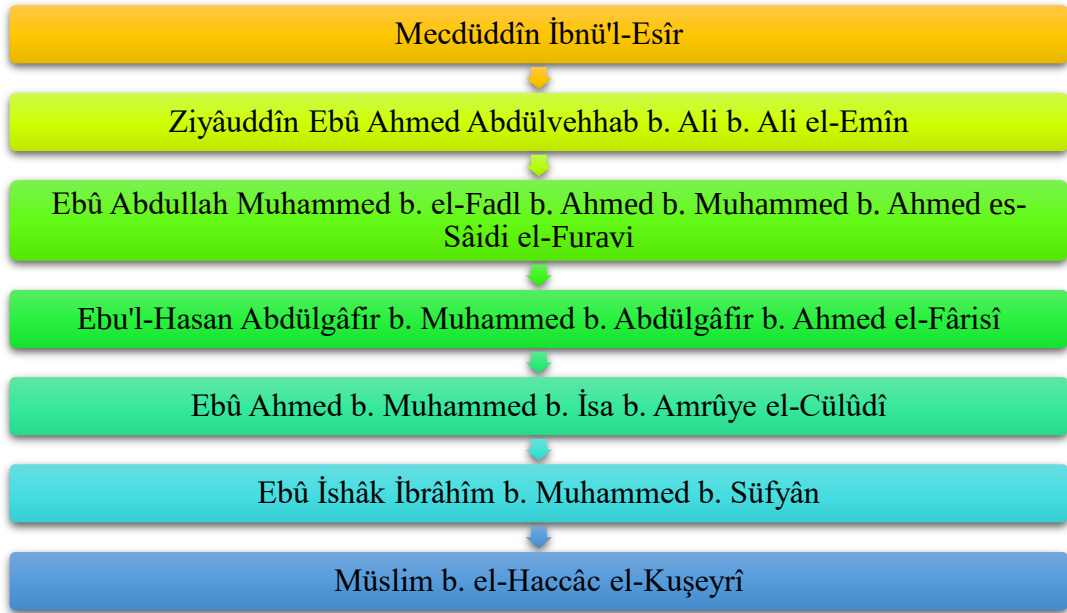
b) Müslim Tariki

Müslim'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ine ait Mecdüddîn'e ulaşan tarik Şekil 2. Müslim tarik'inde mevcuttur.

Şekil 2. Müslim tariki

Müslim'e ait bir diğer tarik de Şekil 2. Müslim tarik mevcuttur.

Şekil 3. Müslim tariki

c) Muvatta

İmam Mâlik'in *el-Muvatta* ait Mecdüddîn'e ulaşan tarik Şekil 4. Muvatta tariki'nde mevcuttur.

Şekil 4. Muvatta tariki

d) Sünen-î Tirmizî

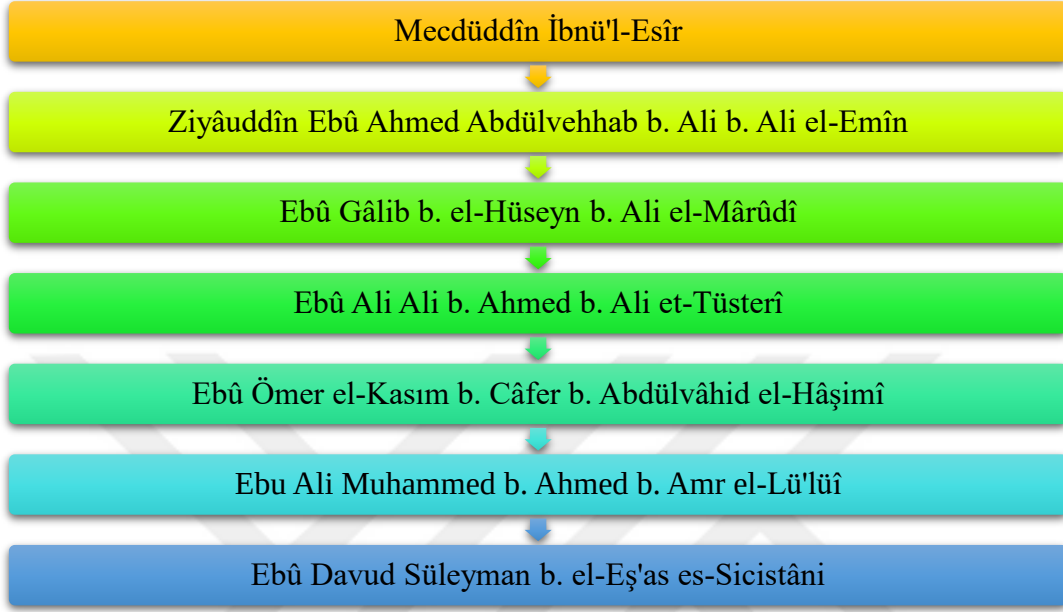
Tirmizî'nin *Sünen*'ine ait Mecdüddîn'e ulaşan tarik Şekil 5. Tirmizî tariki'nde mevcuttur.

Şekil 5. Tirmizî tariki

e) Sünen-i Ebî Dâvud

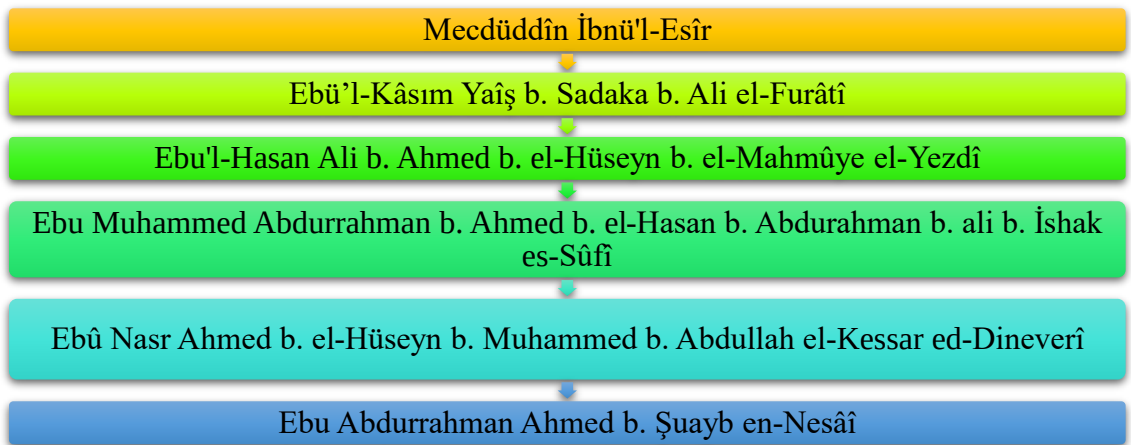
Ebû Dâvud'un *Sünen*'ine ait Mecdüddîn'e ulaşan tarik Şekil 6. Ebî Dâvud tariki'nde mevcuttur.

Şekil 6. Ebî Dâvud tariki

a. Sünen-i Nesâî

Nesâî'nin *Sünen*'ine ait Mecdüddîn'e ulaşan tarik Şekil 7. Nesâî tariki'nde mevcuttur.

Şekil 7. Nesâî tariki

Âlimler nazarında bir râvînin rivayetinin değeri, hiç şüphesiz tarikine bağlıdır. Özellikle hadis gibi hassas bir mevzu göz önüne alındığında meselenin ehemmiyeti daha fazla ortaya çıkar. Fitne dönemi ile başlayan isnâd geleneği hem Resulullah (s.a.v.) adına yalan uydurmanın önüne geçmiş hem de âlimler arasındaki hoca talebe ilişkisini bize aktarmıştır. Yine isnâd bir râvînin verdiği bilgilerin güvenilirliğini ortaya koymasından da oldukça önemlidir. Bu da ilim geleneğimizde icazete tâbi ilimlerin temelini hazırlamıştır. Mecdüddîn de yukarıda verdiğimiz tariklerle İbn Mâce'nin *Sünen*'i dışında Kütüb-i Sitte'yi ve İmam Mâlik'in *el-Muvatta* isimli eserlerini kendi hocaları yoluyla icazetli bir şekilde ve müelliflerin en meşhur ravilerinden nakletmiştir.⁵⁰

3. Talebeleri

a) Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdîlvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî (ö. 646/1248)

el-Kıftî, *İhbâru'l-ulema*, *İnbâhu'r-ruvat* gibi eserleriyle tanınan kültür tarihçisi ve devlet adamıdır. Mecdüddîn'den ne zaman ve nerede eğitim aldığı hususunda kesin bir bilgi olmasa da el-Kıftî ondan rivayette bulunduğunu ve bütün musannefâtı, merviyâtı ve mesmu'âtını nakletmesi için kendisine icazet yazdığını haber vermektedir.⁵¹

b) Ebû Hafs Kemâlüddîn Ömer b. el-Hızır b. İlalmış ed-Düneysirî et-Türkî eş-Şâfiî (ö. 640/1242)

Tarih, tıp ve hadis âlimi. H. 574'te bugünkü Mardin'in Kızıltepe ilçesinde dünyaya geldi. Dönemin önde gelen birçok âliminden ilim tahsil etti. Bu âlimler

⁵⁰ Kitabında el-Humeydî'nin el-Cem' beyne's-Sahihayn adlı eseri ve Rezîn b. Muâviye'nin eserlerine ait tarikleri veriyor biz burada zikretmedik. Bk. İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 1:204-205.

⁵¹ Kıftî, *İnbâh*, 3:258.

arasında Mecdüddin İbnü'l-Esîr de vardır.⁵² Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte es-Safedî hicri 640 civarlarında olduğunu söylemektedir⁵³

c) eş-Şihâb el-Kûsî İsmâil b. Hâmid b. Abdurrahman el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 653/ 1255)

el-Kûsî, H. 574'te Kus'ta doğdu. H. 596'da Mısır'a göç etti. Daha sonra da Dımaşk'a yerleşti ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Pek çok âlimden eğitim aldı ve onlardan rivayette bulundu.⁵⁴ Mecdüddin İbnü'l-Esîr'den eğitim aldığı dönem bilinmese de kaynaklar ondan rivayet ettiğini bildiriyor.⁵⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde eş-Şihâb el-Kusî yerine eş-Şihâb et-Tusî'yi⁵⁶ İbnü'l-Esîr'in talebesi olarak gösterilmiştir.⁵⁷ Burada bilgi yanlışlığı olması muhtemeldir. Çünkü kaynaklar eş-Şihâb el-Kûsî ismini vermekte ve eş-Şihâb et-Tusî de eş-Şihâb el-Kûsî'nin hocaları arasında zikretmektedir.⁵⁸

d) Kâdıkudât Ebû Tâlib Ali b. Ali el-Buhârî (ö. 593/1197)

Mecdüddîn'in eserlerini icazetle nakletmiştir.⁵⁹

e) Tâceddin Abdülmuhsin b. Muhammed el-Bâcerbekî

Mecdüddîn'in öğrencileri arasında zikredilmektedir.⁶⁰

f) Mecdüddîn'in Oğlu

Mecdüddîn'in oğlunun kendisinden rivâyet ettiği bilgisi bulunmakla beraber oğlunun ismi kaynaklarda geçmemektedir.⁶¹

⁵² Cevat İzgi, "İbn İlalmış", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 90.

⁵³ Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût, Türkî Mustafâşr. Ahmed el-Arnâût - Türkî Mustafâ (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1421/2000), 22:282.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *el-İber fi haberî men gaber*, nşr. Ebû Hacer Muhammed Zaglul (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 3:270.

⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, 21:490; Zehebî, *Târîh*, 13:147; Sübkî, *Tabakât*, 1413/1993, 8:366.

⁵⁶ Ebü'l-Feth Şehâbeddin Muhammed b. Mahmûd et-Tûsî (ö. 596/1200)

⁵⁷ Koçkuzu, "İbn-'l-Esîr", 21: 21:28.

⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, 21:388.

⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, 21:490; Sübkî, *Tabakât*, 1413/1993, 8:366.

⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, 21:490.

⁶¹ Zehebî, *Târîh*, 13:146; Zehebî, *Siyer*, 21:490; Sübkî, *Tabakât*, 1413/1993, 8:366.

II. ESERLERİ

Bu bölümde İbnü'l-Esîr'in eserleri incelenecektir. Meşhur eserleri etraflıca ele alınacak, diğer eserlerine ise işaret edilecektir.

A. Hadis İle İlgili eserleri

1. en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser

Bu eserinde kendinden önceki dönemlerde yazılmış olan garîbü'l-hadis eserlerinden istifade etmiş; eksik gördüğü yerleri gidererek hacimli bir eser kaleme almıştı. Eserde Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin eserinden aldığı hadisler için “هـ”, Ebû Mûsâ'nın eserinden aldıkları için “س” rumuzunu kullanmıştır. Eserin mukaddimesinde garîbü'l-hadîs hakkında bilgi vermiş ve eserin metodunu açıklamıştır.

Dünyanın farklı yerlerinde yazmaları bulunan eser Türkiye’de;

1. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 05 Ba 750, 05 Ba 741;
2. Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Hk 286;
3. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 21 Hk 1434;
4. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 19 Hk 235;
5. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Camii Koleksiyonu, Arşiv No: 16 Or 31; Haraççioğlu Koleksiyonu, Arşiv No: 16 Ha 338-339
6. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Arşiv No: 07 Tekeli 137, 07 Tekeli 138;
7. Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Atf 644, 34 Atf 645, 34 Atf 646, 34 Atf 647, 34 Atf 648;
8. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Nk 1287/1, 34 Nk 1285, 34 Nk 1286, 34 Nk 1288, 34 Nk 1289;
9. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Fa 466, 34 Fa 467, 34 Fa 468, 34 Fa 469, 34 Fa 470, 34 Fa 471, 34 Fa 472;
10. İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, Arşiv No: 34 Fe 2109, 34 Fe 2110, 34 Fe 2111, 34 Fe 2112, 34 Fe 2113, 34 Fe 2114, 34 Fe 2115, 34 Fe 2116, 34 Fe 2117;
11. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi kolleksiyonu, Arşiv No: 42 Kon 4038/1;
12. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Arşiv No: 22 Sel 4742;

13. Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, Arşiv No: 06 Hk 2390; kütüphanelerinde kayıtlı, farklı müstensihlere ait çeşitli nüshaları mevcuttur.

Bu eser üzerine çeşitli muhtasarlar, zeyiller ve nazımlar yapılmıştır. Bu da eserin hüsn-ü kabul gördüğünü göstermektedir.

a. Muhtasarlari

- 1) ed-Dürrü'n-nesîr telhîsu Nihâyeti İbni'l-Esîr, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505)

es-Süyûtî bu eserinde hadisleri çıkarmış sadece garîb kelimelere ve manalarına yer vermiştir. Eser, farklı tarih ve yerlerde basılmıştır.⁶² Eserin İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu'nda (Arşiv No: 34 Fe 2099) bir adet yazma nüshası vardır.

- 2) Muhtasarü'n-Nihaye fî garîbi'l-hadîs libni'l-Esîr el-Cezerî, Kutbüddin İsa b. Muhammed es-Safevî (ö. 955/1548)

Bu eser en-Nihâye'yi yarı yarıya kısaltmıştır.⁶³ Berlin'de yayınlanmıştır.

- 3) Muhtasarü'n-Nihâye, Ali b. Hüsâmeddin el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567)

Kâtip Çelebi'nin vermiş olduğu bilgiye göre el-Müttakî de en-Nihâye'yi ihtisar etmiş fakat bu esere ulaşılammıştır.⁶⁴

- 4) Muhtasaru'n-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser, Selâhaddin Hifnî

Dâru'l-Buhusu'l-İlmiyye li'n-Neşr ve'tevzi tarafından 1985 yılında neşredilmiştir.

⁶² Kahire 1893; nşr. Abdülazîz İsmâil et-Tahtâvî, Kahire 1311, en-Nihâye ile birlikte; Kahire 1318, 1320, 1322, Daru'l-Erkam 2008

⁶³ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, ts.), 2:1989.

⁶⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn*, 2:1989.

b. Zeyl

- 1) et-Tezyîl ve't-teznîb 'alâ Nihâyeti'l-ğarîb, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505)

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde birer adet yazma nüshası bulunan eser, Abdullah el-Cebbûr tarafından Riyad'da müteaddid defa basılmıştır. (1402/1982, 1403/1983)

- 2) Zeylû'n-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîs Safiyyüddin Mahmûd b. Ebû Bekir Muhammed el-Urmevî (ö. 682/1283)

Kâtip Çelebi, el-Urmeviye ait bir zeylin var olduğu bilgisini vermektedir.⁶⁵ Bu eserin de günümüze ulaşp ulaşamadığı araştırmalar neticesinde tespit edilememiştir.

- 3) ez-Zeyl 'ale'n-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîs ve'l-eser, Ebû Abdullah Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş

Müellif bu eseri daha önce yazmış olduğu el-İnâye bi'n-Nihâye ve Fevâtü'n-Nihâye'yi bir araya getirerek yayınladığı eseridir. Beyrut'ta Daru İbn Hazm tarafından yayınlanmıştır. (1417/1997)

c. Nazm

- 1) el-Kifâye fî nazmi'n-Nihâye, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Muhammed b. Berdis el-Ba'lebekkî el-Hanbelî (ö. 786/1384)

en-Nihâye'yi kısaltarak nazma çevirdiği iki ciltlik bir çalışmasıdır. Bu çalışmanın el yazması nüshası internet ortamında mevcuttur.⁶⁶

d. en-Nihâye Üzerine Yapılan Diğer Çalışmalar

- 1) Mecmeu'l-ğaraib ve menbau'r-regaib fî zevaidi'n-Nihaye libni'l-Esîr: Muhammed b. Muhammed el-Kaşgarî (ö. 705/1305)

İsmaili'nin ismini verdiği bu çalışmanın günümüze intikali tespit edilememiştir.

⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2:1989.

⁶⁶ Erişim 07/06/2018 https://archive.org/details/tlha11160_gmail_201404

2) el-Lü'lü'ü'n-nesîr fî ta'lik ala'n-Nihâye libni'l-Esîr, İbrahim es-Sâmirâî

Bu eser 2002 yılında Dâru'l-Kalem tarafından neşredilmiştir.

3) et-Te'vil fî Garîbi'l-hadis min hilâli kitabi'n-Nihâye libni'l-Esîr, Ali b. Amr b. Muhammed es-Sehibânî

Bir cilt halinde Mektebetü'r-Rüşd tarafından 2009'da neşredilmiştir.

2. Câmi'ü'l-uşûl li-eḥâdîsi'r-Resûl

Sünen-i İbn Mâce dışında Kütüb-i sittayi oluşturan eserler ile Mâlik b. Enes'in el-Muvatta isimli eserini bir araya getirerek oluşturduğu eseridir. Bütün konulara dair hadisleri bir arada görme açısından kitap önemli bir eser olup her kesime hitap etmektedir.

Eser temelde Mebâdî, Makasîd ve Levâhik (hatime) adını verdiği üç ana bölümden meydana gelmiştir. Mebâdî bölümünde hadis usulüne dair bilgiler özetlenmiş; Makasîd adlı bölümde hadislerin metni verilmiş; son bölümü oluşturan Kitâbü'l-levâhikte ise kitap adlarına göre alfabetik olarak tertip edilen eserde muhtevaları itibariyle herhangi bir bölüme konulamayan hadisler yer almıştır.

Eserde müelliflerine ithafen (خ, م, ط, د, ت, س) gibi rumûzları kullanmış bazen de müelliflerin isimlerini doğrudan vermiştir. Buhâri ve Müslim'î yazarken el-Humeydî'nin eserini baz almıştır. Bazı yerlerde Rezin'in Tecrid'inden de istifade etmiş fakat bunu rumuzlarla ifade etmeyip direkt “اخرجه رزين” şeklinde ifade etmiştir.

Eser Hindistan'da (Merut 1346); Muhammed Hâmid el-Fıkî tarafından on iki cilt halinde Kahire'de (1370/1950); Abdülkadir el-Arnaût tarafından on bir cilt olarak Dımaşk'ta (1389/1969) yayımlanmıştır. Abdülkadir el-Arnaût neşri esas alınarak Yûsuf Muhammed el-Bikaî eserdeki hadislerin fihristini yaparak iki cilt halinde neşretmiştir (Beyrut 1405/1984). Tespit edilebildiği kadarıyla eserin Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Milli Kütüphane-Ankara, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Erzurum İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi olmak üzere

pek çok kütüphanede yazma nüshası mevcuttur. Eser üzerine çeşitli ihtisar ve zeyiller yapılmış olup Prof. Dr. S. S. Kemal Sandıkçı ve Prof. Dr. Muhsin Koçak tarafından *Câmiu'l Usûl* ismiyle Türkçeye de tercüme edilmiştir.

3. el-Menâlü't-ţâlib fî şerhi Tıvâli'l-ğarâ'ib

Uzun hadislerde ve sahabe sözlerinde yer alan Garîb ve nadir eserleri imla ettirdiği eseridir. Eser Mahmûd Muhammed et-Tanâhî tarafından neşredilmiştir (Dımaşk-Mekke-Kahire 1400-1403/1980-1983).

B. Diğer Eserleri

1. el-İnşâf fî'l-cem' beyne'l-Keşf ve'l-Keşşâf

Sa'lebî'nin ve Zemahşerî'nin tefsirlerini bir araya getirerek te'lif ettiği eseridir.⁶⁷

2. el-Muraşşa' fî'l-âbâ' ve'l-ümmehât ve'l-benîn ve'l-benât ve'l-ezvâ' i ve'z-zevât

Kitap isminden de anlaşılacağı üzere “Eb, üm, ibn, bint, zû, zât” gibi kelimelerle başlayan, çocuklara, yakınlarla ve insan dışındaki varlıklara nisbet edilerek meşhur olan, darbımesel veya deyim halinde kullanılagelen, cümle halinde alem olan ve anlamı bilinmeyen nâdir isimlerin alfabetik sıraya göre ele alındığı bir çalışmadır. Eser Dâru'l-Cîl (Beyrut) ve Dâru'l-Ammar (Amman) tarafından 1991'de neşredilmiştir. Eserin Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonunda (Arşiv No: 34 Atf 2263) yazma nüshası da bulunmaktadır.

3. el-Muhtâr fî menâkıbi'l-aşyâr

Sahabeden başlamak suretiyle sonraki dönemlerde meşhur kişilerin hayatlarını ve menkıbelerini anlattığı eseridir.⁶⁸ Merkezu'z-Zeyd li't-Turas ve't-Tarih tarafından altı cilt olarak 2003 yılında neşredilmiştir.

⁶⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1:182.

⁶⁸ Zirikî, *el-A'âm*, 5272.

4. el-Bedî' fi şerhi'l-fuşûl, el-Bedî' fi'n-nahv 69

Hocası İbnü'd-Dehhân'ın el-Fusûl fi'n-nahv adlı eserinin şerhidir.⁷⁰ Bu eser üzerinde doktora çalışması yapılmıştır.

5. Divânü resâ'il 71

Süleymaniye (Kılıç Ali Paşa, nr. 723), Beyazıt (Veliyyüddin Efendi, nr. 2461) ve Köprülü (nr. 1058) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır.

6. eş-Şâfi Şerhu Müsnedi's-Şâfi'î 72

7. Tecrîdü esmâ'i's-şahâbe 73

8. Tehzîbu fusûlî İbni'd-Dehhân⁷⁴

9. Nihayetü'l-esiriyye fi luagati'l-hadisiyye⁷⁵

10. Resâil fi'l-hisab ve'l Mücedvelat⁷⁶

11. el-Mustafa ve'l-muhtar fi'l-ed'iyeti ve'l-ezkar⁷⁷

12. Kitabü san'ati'l-kitabet⁷⁸

13. el-Cevâhir ve'l-leâli min imlâi'l-mevlai'l-Vezir el-Celâlî⁷⁹

14. el-Furuk ve'l-Ebniye⁸⁰

15. el-Bahir fi'l-furuk fi'n-nahv⁸¹

16. es-Sîretü'n-nebeviyye⁸²

⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:141.

⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn*, 2:1265.

⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:141; ez-Zehebî, *Siyer*, 21:490; el-Yâfiû, *Mir'âtü'l-cenân*, 4:11; es-Sübkî, *Tabakât*, 1413/1993, 8:367; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, 2:61-62; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6:198; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5:272.

⁷² Safedî, *el-Vâfi*, 4:141; Yâfiû, *Mir'âtü'l-cenân*, 4:11; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13:54; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, 2:61-62; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6:198; es-Süyûtî, *Buğye*, 2:275; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5:272.

⁷³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 5:272.

⁷⁴ Süyûtî, *Buğye*, 2:274.

⁷⁵ İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-muşannifîn* (b.y.: Mü'essesetü't-Târihi'l-Arabî, ts.), 2:3.

⁷⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6:2271.

⁷⁷ Münzirî, *et-Tekmile*, 2:192; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:141; Zehebî, *Siyer*, 21:490; Yâfiû, *Mir'âtü'l-cenân*, 4:11; Sübkî, *Tabakât*, 1413/1993, 8:367; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6:198.

⁷⁸ Münzirî, *et-Tekmile*, 2:192; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4:141; ez-Zehebî, *Siyer*, 21:490; el-Yâfiû, *Mir'âtü'l-cenân*, 4:11; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6:198.

⁷⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5:146.

⁸⁰ Sübkî, *Tabakât*, 1413/1993, 8:367.

⁸¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6:2271.

⁸² Koçkuzu, "İbn-'l-Esir", 21: 21:29.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'yi eserleri arasında zikretmekte ise de kaynaklarda bu bilgiyi teyit eden açıklama tespit edilememiştir.

III. KAYNAKLARI

Çalışmanın bu kısmında Mecdüddîn İbnü'l-Esîr *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser* adlı eserindeki kaynakları ele alınacaktır. Bir önceki bölümde ifade edildiği gibi eser kendinden önceki dönemlerde yazılmış olan garîbü'l-hadîs eserlerinden istifade etmiş; eksik gördüğü yerleri gidererek hacimli bir eser kaleme alma hedefi ile telif edilmiştir.

Bu eseri öncekilerden ayıran en önemli özelliklerinden biri kelimelerin ilk üç harf esasına göre tertip edilmiş olmasıdır. Bundan dolayı da önceki eserlerden ayrılmaktadır. Eserin mukaddimesinde garîbü'l-hadîs hakkında bilgiler vererek ilk yazılan eserleri söylemiş daha sonra eserin metodunu açıklamıştır.

Eserde Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin *el-Ġarîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* ve Ebû Mûsâ el-İsfahânî'nin *el-Mecma'u'l-muġîs fî ġarabeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* adlı eserlerini kaynak almakta ve el-Herevî'nin eserinden aldığı kelimeler için “ ه ”, Ebû Mûsâ'nın eserinden aldığı kelimeler için “ س ” rumuzunu kullanmıştır.

el-Herevî ve Ebû Mûsâ'nın eserlerinin yanında Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144), *el-Fâ'ik fî ġarîbi'l-hadîs*'inden; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh el-Humeydî'nin, (ö.488/1095) *Tefsîru ġarîbi mâ fî's-Şahîhâyn*'inden; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201), *Ġarîbü'l-hadîs*'inden; Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî'nin (ö. 388/998), *Ġarîbü'l-hadîs*⁸³ adlı eserinden; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889);

⁸³ Hattâbî bu eserinde Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın ve İbn Kuteybe'nin Ġarîbü'l-hadîs'lerine almadıkları ya da Hattâbî'nin bu iki âlimin yaptığı izahlara katılmadığı garîb kelimeleri açıklamak amacıyla telif edilmiştir.

*Ġarîbü'l-ḥadîs*⁸⁴ adlı eserinden; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî'nin (ö. 224/838), *Ġarîbü'l-ḥadîs* adlı eserinden ve Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbî (ö. 285/899), *Ġarîbü'l-ḥadîs* adlı eserlerine çokça başvurmuş, ayrıca hadis şârihlerine ve müfessirlerin eserlerine de atıflarda bulunmuştur. Yine Sîbeveyhi gibi Arap dili âlimlerden yer yer alıntılarla garîb kelimeleri izah etmiştir. Bunlarla beraber şiire oldukça fazla yer vermiştir. Az da olsa hadislerdeki garîb kelimeleri ayetler ve hadislerle açıklamıştır.

IV. ETKİLERİ

İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis* adlı eseri yazıldığı dönemden itibaren hüsnü kabul görmüştür. Kendisinden sonraki dönemlerde eser yazan alimlerin başucu kaynakları arasında olmuştur. Burada müellifin eserine yapılan atıflar çerçevesinde etkisi değerlendirilecektir. Fakat konu çok geniş bir alanı kapsadığından dolayı İslam dünyasında te'lifatıyla ön plana çıkmış bazı hadis alimleriyle sözlük çalışması yapan müelliflerin eserleri incelenecektir. Yine Türkiye Diyanet Vakfı tarafından çıkarılan *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde de *en-Nihâye*'ye yapılan atıflar tespit edilecektir.

Hadis şerhleri incelendiğinde İbnu'l-Esîr'in eserine yapılan bazı atıfların kaynağı şu şekilde zikredilebilir.

İbn Hacer, Buhârî üzerine yazdığı *Fethü'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî* adlı şerhinde *en-Nihâye*'den seksenin üzerinde alıntı yaptığı tespit edilmiş ancak birinci ciltte tespit edilenlere işaret edilecektir.⁸⁵ Yine el-Aynî'nin *el-Buhârî* şerhi de kırktan fazla yerde *en-Nihâye*'ye atıfta bulunmuştur.⁸⁶ *el-Buhârî*'in bir diğer şerhi olan *el-Kevâkibü'd-derârî*'de on bir yerde *en-Nihâye*'ye atıf vardır.⁸⁷ Kastalânî de

⁸⁴ İbn Kuteybe bu eserinde Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Ġarîbü'l-ḥadîs*'ine almadığı garîb kelimelerin toplanmasıyla meydana gelmiştir.

⁸⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalanî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1960), 1:99, 101, 182, 248, 305, 324, 430, 467, 483, 529.

⁸⁶ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1: 61, 76, 413; 2: 118; 5: 154; 6: 208, 395, 418; 8: 333; 9: 105; 10: 20, 252, 386; 11: 307, 382; 12: 61; 13: 420, 443; 14: 2, vd.

⁸⁷ Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî* (Beyrut: Dârü'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1401/1981), 1: 106; 3: 78; 5: 24, 118; 6: 59, 197; 8: 17; 11:148; 14: 65, 207; 15: 29.

İrşâdü's-sârî li şerhi Şaḥîhi'l-Buḥarî adlieserinde en-Nihâye'i kaynak gösteren alimler arasındadır.⁸⁸

Müslim'in *el-Câmi'*ine yapılan en önemli şerhlerden biri olan Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eserinde üç yerde Nihâye'yi zikretmiştir.⁸⁹ Müslim'in şerhlerinden *Fethu'l-Mun'im şerhu Şaḥîhi Müslim*'de de *en-Nihâye*'ye atıflar yapılmıştır.⁹⁰

el-Mübârekfûrî, Tirmizî'nin süneni üzerine yazdığı *Tuḥfetü'l-aḥvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* adlı eserinde en-Nihâye'yi kaynak olarak çokça kullanmıştır. Fakat birinci cilde işaretle yetinilecektir.⁹¹ Yine es-Süyûtî'nin aynı eser üzerine yazdığı *Ḳütü'l-muğtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* adlı şerhte de *en-Nihâye*'ye atıflar yapılmıştır.⁹²

el-Azîmabadî, Ebû Dâvûd'un süneni üzerinde yazdığı *Avnü'l-ma'bûd* adlı eserinde en-Nihâye'ye çokça atıfta bulunmuştur. Ancak çalışmada birinci ciltte atıfta bulunulan yerlere işaret edilmiştir.⁹³ es-Sübkî'de aynı eser üzerine yaptığı şerhte en-Nihâye'i kaynak olarak çokça kullanmaktadır.⁹⁴

en-Nesâî'nin süneninin şerhi *Zaḥîretü'l-uḳbâ fî şerhi'l-Müctebâ*'da da *en-Nihâye* kaynak gösterilmiştir.⁹⁵

⁸⁸ Ebû'l-Abbâs Şehabüddin Ahmed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Şaḥîhi'l-Buḥarî* (Bulak: Matba'atü'l-Emiriyye, ts.), 1: 237, 493; 2: 204, 365; 3: 30, 50, 77, 98, 240; 4: 31, 144, 184, 193, 221, 249, vd.

⁸⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî, *Şaḥîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, nşr. Ebû Süheyb Muhammed b. Sâmiḥ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392/1972), 7: 8; 14: 190; 17: 152.

⁹⁰ Musa Şahin Laşin, *Fethu'l-Mun'im şerhu Şaḥîhi Müslim* (Kahire: Dâru's-Şuruk, 1423/2002), 2: 26, 150; 3: 122, 391, vd.

⁹¹ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1: 34, 79, 80, 81, 82, 83, 102, 138, 144, 172, 180, 185, 195, 207, 214, 217, 245, 276, 287, 295, 296, 298, 315, 317, 336, 396, 402, 403, 406, 413, 423, 425, 440, 480, 483, 503, 505, 523, vd.

⁹² Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Ḳütü'l-muğtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, nşr. Nasır b. Muhammed (Riyâd: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1424/2003), 1: 37, 44, 49, 52, 58, 60, 62, 63, 80, vd.

⁹³ Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1: 10, 38, 107, 163, 166, 190, 223, 224, 249, 263, 284, 295, 296, 304, 367, vd.

⁹⁴ Mahmud Muhammed Hattab es-Sübkî, *el-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrud Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd* (Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1351/1933), 1: 23, 25, 36, 55, 63, 80, 99, 102, 103, 135, 136, 139, 155, 186, 224, 242, vd.

⁹⁵ Muhammed b. Ali b. Âdem el-İsyûbî, *Zaḥîretü'l-uḳbâ fî şerhi'l-Müctebâ* (Mekke: Dâru'l-Mi'racu'n-Neşr li'd-Devliyye, 1428/2007), 1: 213, 235, 365, 399, 415, 418, 443, 460, 504, 535, 538, 570, 573.

es-Süyûfî, *Tenvîrû 'l-havâlik 'alâ Muvatta'i Mâlik* adlı *el-Muvatta* şerhinde otuzdan fazla yerde zikretmiştir.⁹⁶ ez-Zürkânî de aynı esere yazdığı şerhte otuzun üzerinde en-Nihâye'den alıntı yapmıştır.⁹⁷

el-Münâvî, *et-Teysîr bi-şerhi 'l-Câmi 'i's-şagîr* adlı şerhinde *en-Nihâye*'yi kaynak olarak kullanmaktadır.⁹⁸ Yine *Câmi 'u's-şagîr*'in başka bir şerhi olan *Feyzü 'l-kadîr şerhu 'l-Câmi 'i's-şagîr* de İbnu'l-Esîr'in mezkûr eserinden oldukça çok alıntı yapmaktadır.⁹⁹ Çalışmada birinci cilde tek işaret edilmiştir.

es-Sehâvî, Irâkî'nin Elfiye'sine yaptığı *Fethu 'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti 'l-hadîs li 'l-İrâkî*, adlı şerhte yedi yerde en-Nihâye'yi kaynak olarak zikretmiştir.¹⁰⁰

Bazı usul ve sıhhat değerlendirmesi yapan eserlerin en-Nihâye'ye yaptıkları atıfların kaynakları şu şekilde zikredilebilir:

İbn Hacer, İbnu's-Salah'ın mukaddimesi üzerine yaptığı *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Şalâh* adlı eserinin bir yerinde en-Nihâye'yi kaynak olarak kullanmıştır.¹⁰¹ Yine ez-Zerkeşî'nin aynı eser üzerinde yazdığı *en-Nüket 'ala Mukaddimeti İbni's-Şalâh* eserin üç yerinde en-Nihâye'yi kaynak olarak zikretmiştir.¹⁰² el-İrâkî de aynı esere yaptığı şerh çalışmasında iki yerde kaynak olarak en-Nihâye'yi zikretmiştir.¹⁰³

⁹⁶ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûfî, *Tenvîrû 'l-havâlik 'alâ Muvatta'i Mâlik* (Mısır: el-Mektebetü't-Tecâribetü'l-Kübrâ, 1389/1969), 16, 18, 20, 22, 25, 27, 33, 37, 40, 48, 49, 51, 52, 55, 57, 60, 61, 62, 77, 130, 165, 174, 182, 191, 203, 213, 216, 217, 220, 226, 227, 228, 230, 232, 241, 249, 254, 258.

⁹⁷ Muhammed b. Abdalbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu 'l-el-Muvatta'* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 1: 30, 40, 41, 86, 103, 125, 157, 171, 410, 437, 508; 2: 75, 99, 137, 427, 432, 437, 464, 530; 3: 17, 117; 4: 180, 284, 314, 326, 345, 399, 419, 452, 479, 481.

⁹⁸ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî, *et-Teysîr bi-şerhi 'l-Câmi 'i's-şagîr* (Riyâd: Daru'n-Neşr, Mektebetü İmâm eş-Şafîi, 1408/1988), 1: 310, 520, 1045; 2: 150, 334, 344, 915.

⁹⁹ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûreddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü 'l-kadîr şerhu 'l-Câmi 'i's-şagîr*, nşr. Ahmed Abdüsselam (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 1: 27, 117, 157, 178, 202, 254, 270, 278, 295, 305, 408, 427, 491, 529, 533, 647, 659.

¹⁰⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed es-Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti 'l-hadîs li 'l-İrâkî*, nşr. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sene, 1424/2003), 4: 26, 30, 36, 59, 77, 159, 386.

¹⁰¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Şalâh*, nşr. Rebîc b. Hâdî Umeyr (Riyad: Dârü'r-Râye, 1417/1996), 1: 185.

¹⁰² Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'ala Mukaddimeti İbni's-Şalâh*, nşr. Zeynülabidîn b. Muhammed (Riyad: Edvâü's-Selef, 1419/1998), 1: 336; 3: 402, 404.

¹⁰³ Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm el-İrâkî, *Şerhu 't-Tabşıra ve 't-tezkira*, nşr. Abdullatif Hemîm-Mahir Yasin Fahl (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 1: 60; 2: 86.

el-Heysemî, *Mecme'u 'z-zevâ'id ve menbe'u 'l-fevâ'id* adlı eserinde yedi yerde en-Nihâye'ye atıfta bulunmuştur.¹⁰⁴ Ali el-Kârî *Şerhu şerhi Nuḥbeti 'l-fiker* adlı eserinde on yerde en-Nihâye'ye atıfta bulunmuştur.¹⁰⁵ el-Münâvî, *el-Fetḥu 's-semâvî bi (fî)-taḥrîci eḥâdîsi Tefsîri 'l-Kâdî 'l-Beyzâvî*, adlı eserinde iki yerde Nihâye'yizikretmiştir.¹⁰⁶ Tahir el-Cezâirî, *Tevcîhü 'n-naẓar ilâ uşûli 'l-eşer*, adlı eserinde üç yerde kaynak olarak en-Nihâye'yi belirtmiştir.¹⁰⁷ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *İrvâ'u 'l-galîl fî taḥrîci eḥâdîsi menâri 's-sebîl* Adlı eserinde sekiz yerde en-Nihâye'den alıntı yapmıştır.¹⁰⁸

es-Seḥâvî halk arasında yaygın olarak kullanılan hadisleri derlediği *el-Maḥâşidü 'l-ḥasene fî beyâni keşîrin mine 'l-eḥâdîsi 'l-müştehire 'ale 'l-elsine* eserinde en-Nihâye'ye atıflar yapmaktadır.¹⁰⁹ Aclûnî'nin aynı amaçla yazdığı *Keşfü 'l-ḥafâ' ve müzîlû 'l-ilbâs 'amme 'štehere mine 'l-eḥâdîs 'alâ elsineti 'n-nâs* adlı eserinde de *en-Nihâye* kaynak olarak kullanılmıştır.¹¹⁰

Arap dilinin en önemli sözlüklerinden biri olan *Lisânü 'l-'Arab*'ta da oldukça fazla *en-Nihâye*'den alıntı yapmıştır.¹¹¹ Mezkûr eserde bazen isim vermeden *en-Nihâye*'den alıntı yapılmıştır.¹¹² Yine ez-Zebîdî sözlük çalışması olarak yazdığı

¹⁰⁴ Ebü'l-Hasan Nûruddîn el-Heysemî, *Mecme'u 'z-zevâ'id ve menbe'u 'l-fevâ'id* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1387/1967), 1: 147, 165, 232, 236, 285, 295, 412, 424; 2: 157, 363, 460; 3: 564, 582; 6: 498; 8: 211; 10: 308, 500.

¹⁰⁵ Ebü'l-Hasan Nûruddîn Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi Nuḥbeti 'l-fiker*, nşr. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1415/1994), 347, 348, 354, 364, 365, 374, 441, 457, 469, 504.

¹⁰⁶ Zeynüddîn Muhammed Abdürreâuf el-Münâvî, *el-Fetḥu 's-semâvî bi (fî)-taḥrîci eḥâdîsi Tefsîri 'l-Kâdî 'l-Beyzâvî*, nşr. Ali Müctebî (Riyâd: Dâru'l-Asîme, 1409/1989), 2: 931, 997.

¹⁰⁷ Sem'anî Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü 'n-naẓar ilâ uşûli 'l-eşer*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, ed. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1416/1995), 1: 241, 440; 2: 829.

¹⁰⁸ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *İrvâ'u 'l-galîl fî taḥrîci eḥâdîsi menâri 's-sebîl* (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1399/1979), 1: 67, 171; 3: 63, 67; 4: 181, 202, 252; 7: 364.

¹⁰⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed es-Seḥâvî, *el-Maḥâşidü 'l-ḥasene fî beyâni keşîrin mine 'l-eḥâdîsi 'l-müştehire 'ale 'l-elsine* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985), 73, 130, 263, 321, 322, 356, 387, 478, 525, 549, 649.

¹¹⁰ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü 'l-ḥafâ' ve müzîlû 'l-ilbâs 'amme 'štehere mine 'l-eḥâdîs 'alâ elsineti 'n-nâs* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1395/1975), 1: 70, 98, 104, 127, 129, 151, 157, 164, 167, 191, 217, 225, 228, 253, 254, vd.

¹¹¹ Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1993), 1: 8, 50, 58, 162, 215, vd.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisân*, 1: 76, 83, 110, 155, 160, 183, 218, 231, 286, vd.

Tâcü'l-^{arûs} min cevâhiri'l-Kâmûs adlı çalışmasında sıkça *en-Nihâye* 'yi kaynak olarak kullanmıştır.¹¹³ Çalışmada eserin birinci cildine işaret edilmiştir.

TDV İslam Ansiklopedisi'nde de *en-Nihâye*'ye yapılan araştırma neticesinde: Abd, Acbü'z-Zeneb, Adalet, Adl, Âhir, Alî, An, Anâsır-ı Erbaa, Arîf, Arrâf, Hasan b. Abdullah Askerî, Asr Sûresi, Ate me, Âyet, A'Zeb, Bahâr, Bahriye, Bâkî, Bâri', Ba'S, Bâsıt, Bâtıl, Bâtın, Bedevî, Bekâ, Beliyye, Berzah, Bıyık, Burhan, Cahîm, Cami, Cebbâr, Ceberût, Cebriyye, Cehennem, Celîl, Cenâb, Cennet, Cerâcime, Cerh ve Ta'Dîl, Da'Vet, Davul, Def, Deve, Ecir, Eğlence, Ehl-i Sünnet, Esâsü'l-Belâga, Esneme, Ev, Evlât, Ezâ, Fâcir, Fal, Farak, Fârûk, Feddân, Fek, Felâh, Fettâh, Fıtrat, Fildişi, Fiten ve Melâhim, Fitne, Fuhuş, Fûrû, Gadîr-i Hum, Gafûr, Ganî, Garâmet, Garîbü'l-Hadîs, Gâşiye Sûresi, Gayb, Gayn, Gül, Gulûv, Gurre, Günah, Hablullah, Had, Hâdî, Hadis, Hak, Hak Dini Kur'an Dili, Hakem, Hakikat, Hakîm, Halı, Halife, Hâlik, Halîm, Halka, Halvet, Hamd, Hasîb, Haşebiyye, Hata, Hâtif, Havâssü'l-Kur'ân, Havâtır, Havkale, Hayâ, Ahmed B. Muhammed Herevî, Hızlân, Hicab, Hicret, Hilâfet, Hilim, Hurafe, Hücet, Hürriyet, Irz, İbn Berdis, Mecdüddin İbnü'l-Esîr, İbrik, İfrit, İğvâ, İhtilâs, İlkâh, İne, İnzâr, İslâm, İsrâf, İstikamet, İyâfe, Kabâle, Kâbız, Kâdir, Kakhâr, Kâhin, Kantar, Kaplıca, Kardeş, Kebîr, Kerîm, Kırat, Kıskançlık, Kıyamet Alâmetleri, Kibir, Kunut, Kuzah, Kür, Mancınık, Medrese, Mesh, Metâ, Metîn, Mevlâ, Mezhep, Mina, Minnet, Muğnî, Muhît, Muhsî, Muiz, Mukaddim, Mukît, Mübîn, Mücâvir, Mücîb, El-Müfredât, Müheymin, Mü'min, Münafık, Müntakım, Müsamere, Müstekbir, Mütekebbir, Nabatîler, Nâfî', Na'l-i Şerif, Nâmûs, Nankörlük, Nâr, Nazar, Nemîme, Nûr, Nüşûz, Ok, Rab, Rahmân, Ramazan, Ravza-i Mutahhara, Rec'at, Refref, Remil, Reşîd, Rezzâk, Rukye, Sabûr, Safî, Sâibe, Samed, Sarık, Seci, Sehiy, Sekaleyn, Selsebîl, Sem', Seriyye, Seyahat, Seyahatnâme, Sıla-İ Rahim, Sövme, Spor, Süyûtî, Şehvet, Şekûr, Şigâr, Şükûr, Tâgût, Tahnîk, Takriz, Ta'lîl, Ta'n, Mahmûd Muhammed Tanâhî, Tashîf, Task, Taş, Tayyib, Tecessüs, Tedrîc, Tekfir, Tenzih, Tenzîhü'l-Kur'ân, Tesbih, Tesettür, Te'vil, Tevriye, Tırâz, Ticaret, Torun, Tövbe, Tulekâ, Uğursuzluk, Umeyr b. Adî, Urûz, Ümmet, Ümmü Zer' Hadisi, Vadîa, Vakit, Vasîle, Vehhâb, Vergi, Vesvese,

¹¹³ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-^{arûs} min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Komisyon (y.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 1: 5, 6, 138, 145, 149, 154, 165, 170, 178, 252, 358, 438, 475, 476, 497, vd.

Yalan, Yed, Yeis, Yer, Yûsuf Sûresi, Zâhir, Zevk, Muaheze, Tuğyan, Tâhir Ahmed Zâvî maddelerinin *en-Nihâye* 'yi kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir.

Mezkûr örneklerden anlaşılacağı üzere İbnü'l-Esîr, eserini yazdıktan sonra İslam dünyasında hüsnü kabul görmüştür. Eser, farklı ilim dallarını muhtevi olmasından dolayı da geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Çalışmada zikredilen kaynaklar etkisini göstermesi bakımından bir kısım örnekler olarak görülmelidir. Diğer taraftan şunu belirtelim ki, kaynak gösterilen bazı eserlerde dahi çok atıftan dolayı dipnotlarda hepsine değil, bir kısmına işaret edilebilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESÎR'İN YORUMCULUĞU

I. İSLÂMÎ İLİMLERE DAİR KELİMELERİ YORUMLAMASI

İbnü'l-Esîr, muhtevaları İslâmî ilimlerle ilgili kelimeleri sözlük manalarını vermekle kalmayıp İslamiyet'in o kelimelere kazandığı özel anlamlar üzerinde durmaktadır. Muhtevaları çeşitli ilim dallarına ait olan bu kelime ve kavramları bazen yorumlamış bazen de te'vil etmiştir. Bu bölümde bu yorum ve te'viller konu edinecektir.

A. Allah'ın Zâtı ve Sıfatları

İnsanların salt akıllarıyla Allah'ı bilmelerine, ulûhiyetini ve kainatla nasıl bir ilişki içinde olduğunu bilmelerine imkân yoktur. Fakat Kur'an ve Sünnet'te Allah'ın nasıl bir İlâh olduğunu bildiren bazı isim ve sıfatları geçmektedir. Bu isim ve sıfatlar vahyin başlangıcından itibaren Müslümanların gündeminde olmuş ve bunlarla ilgili çalışmalar yapılmıştır.¹¹⁴

İbnü'l-Esîr de *en-Nihâye* adlı eserinde hadislerde geçen Allah'ın isim ve sıfatlarının bir kısmını incelemiş ve bunlarla ilgili birtakım açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamaların bir kısmı lugavî manalar üzerineyken bir kısmı da yorum içermektedir.

Çalışmanın muhtevalarını ve amacını aşmaması için bu bölümde isim ve sıfatların bir kısmı zikredilecektir. Ayrıca isim ve sıfatların geçtikleri yerlerin tamamı çalışmanın sonunda ek olarak verilecektir.

1. Allah'ın İsimleri

İsmi'nin çoğulu olan "esmâ" ile; güzel, en güzel manalarındaki "hüsnâ" kelimelerinin oluşturduğu "el-Esmâü'l-hüsnâ" terkibi naslarda Allah'ın isimlerini ifade etmek için kullanılıyor.

¹¹⁴ Bu çalışmalar için bkz Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 416-417; İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 405.

Allah'ın güzel isimlerini ifade eden “el-Esmâü'l-hüsna” ilk dönemden itibaren önemli bir yere sahip olmuştur. Tirmizî ve İbn Mâce'nin sünenlerinde “Allah'ın doksan dokuz ismi var onları sayan cennete gider.”¹¹⁵ hadisi ile birlikte isimler teker teker zikredilir. Buna karşın mezkûr hadis, Kütüb-i Sitte'nin diğer müellifleri tarafından ise bu isimler zikredilmeden hadis rivâyet edilmiştir.¹¹⁶

İbnü'l-Esîr en-Nihâye'de aynı kökten türetilen isimler dahil Allah'ın doksan ismine yer vermiştir. Bu isimlerden dört tanesini Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin *el-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-ḥadîṣ* adlı eserinden almış, geri kalan seksen altı isim de İbnü'l-Esîr tarafından eserde zikredilmiştir.¹¹⁷ Kitabın muhtevası içinde alfabetik olarak yer alan isimler hakkında müellif, bazı kelimeleri sadece lügat manaları ile izah ederken, bazılarını da te'vil etmiştir.

İbnü'l-Esîr'in eserinde zikrettiği isimler ile ilgili yorumlama metodunu tespit edebilmek adına Allah'ın bazı isimleri hakkındaki yorumları dikkate alınacaktır.

a. الواحد (el-Vâhid)

Sözlükte “ferd” manasına gelen¹¹⁸ ve (وَاحِدٌ) kökünden türetilen (الواحد) Allah'ın isimlerindendir.¹¹⁹ el-Eḥad lafzı da aynı manada kullanılmaktadır.¹²⁰

İbnü'l-Esîr herhangi bir hadis zikretmeksizin el-Vâhid'in Allah'ın isimlerinden biri olduğunu belirtmiş sonra da “ondan başka ezeli olmayan ferd ve

¹¹⁵ Ebû İsmâ Muhammed et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “De'avât”, 83; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Du'â”, 10.

¹¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *Câmi'u'l-müsnedü's-şâhîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallâllâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Şurût”, 18; “De'avât”, 68; “Tevhid”, 12; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Zikr”, 5, 6; Ebû Abdillâh Ahmed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, trc. Şu'ayb Arnâut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 13: 490.

¹¹⁷ Allah Teâlâ'nın en-Nihâye'de geçen isimleri ek 1'deki tablomuzda mevcuttur.

¹¹⁸ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûsü'l-basîṭ fi tercemeti'l-Ḳamûşî'l-muḥîṭ* (İstanbul, 1434/2013), 2: 1624-1626.

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisân*, 3: 70.

¹²⁰ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 2: 1624-1626.

kendisinden başka olmayan” şeklinde kelimeyi lügat manasıyla açıklamıştır.¹²¹ Mezkûr isim Tirmizî ve İbn Mâce’nin sünenlerinde verdikleri isimler arasında yer almaktadır.¹²²

İbnü’l-Esîr, el-Ezherî’nin “el-Vâhid” ve “el-Aḥad’ın” farkları ile ilgili görüşlerini vermektedir. el-Ezherî’ye göre el-Eḥad sayı bakımından nefyetmek için kullanılırken; “el-Vâhid” sayının başlangıcı için kullanılmaktadır. Dolayısıyla el-Vâhid dengi ve benzeri olmaması cihetinden zâtın tekliğini, el-Eḥad ise mânâ bakımından tekliğini ifade etmektedir.¹²³

b. الخالق (el-Ḥâlik)

“Yaratmak, devretmek ve takdir etmek” manasındaki¹²⁴ خَلَقَ masdarından sıfat olup “yaratan” demektir.¹²⁵ İbnü’l-Esîr kelimenin aslını “takdir” olduğunu ifade etmiş, Mütercim Âsım Efendi de takdirin Türkçe karşılığını “oranlamak ve ölçümlemek” olarak açıklamıştır.¹²⁶ Kur’an-ı Kerim’de iki yüz otuz altı yerde farklı muhtevalarda Allah’ın yaratmasını ifade etmektedir.¹²⁷ Mezkûr isim et-Tirmizî ve İbn Mâce’nin sünenlerinde verdikleri isimler arasında yer almakta¹²⁸ ayrıca pek çok hadiste Allah’a isnâd edilmektedir.¹²⁹

İbnü’l-Esîr herhangi bir hadis zikretmeksizin el-Ḥâlik’in Allah’ın isimlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. el-Ḥâlik’i “bütün eşyayı yok iken var eden” şeklinde açıkladıktan sonra kelimenin aslının takdir olduğunu beyan etmiş ve takdirin manasını da “bir şeyi yoktan yaratan veya var olanların eliyle yaratan” olarak açıklamıştır.¹³⁰

¹²¹ Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî ġarîbi’l-ḥadîs ve’l-eşer*, nşr. Ḥalil Me’âmûn Şeyhâ (Beyrut: Daru’l-Marife, 1435/2014), 2: 829.

¹²² Tirmizî, “De’âvât”, 83; İbn Mâce, “Du’â”, 10.

¹²³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 829.

¹²⁴ Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî, *Ahterî-yi Kebir*, nşr. H. Ahmet Kırkkılıç Yusuf Sancak (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 342.

¹²⁵ Bekir Topaloğlu, “Ḥâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 303.

¹²⁶ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 4: 3969.

¹²⁷ Muhammed Fuâd İbn Abdilbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Ḳur’ânî’l-Kerîm* (Kahire: Dârü’l-Hadîs, t.y.), 241-245.

¹²⁸ Tirmizî, “De’âvât”, 83; İbn Mâce, “Du’â”, 10.

¹²⁹ Arent Jan Wensinck, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-ḥadîsi’n-nebevî*, nşr. Muhammed Fuâd İbn Abdilbâkî (y.y.: Mektebetü Berîl, 1354/1936), 2: 71-76.

¹³⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 525.

c. الصَّبُور (eş-Şabûr)

Sözlükte “başa gelen acıya karşı telâş ve meyusiyet göstermeyip dayanma, tahammül, gelecek ve olacak bir şey için acele ve telaş göstermeyip beklemek” manalarındadır.¹³¹ صَبَر kökünden türeyen kelime mübalağa ifade eden bir sıfattır.¹³² İbnü'l-Esîr herhangi bir hadis zikretmeksizin eş-Şabûr'un Allah'ın isimlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Mezkûr isim Tirmizî'nin süneninde verdiği isimler arasında yer almaktadır.¹³³

İbnü'l-Esîr kelimeyi “Allah'ın intikam almak için acele etmemesi” şeklinde açıklamış ve el-Ĥalîm ismi ile yakın manada olduğunu belirtmiştir. Aralarındaki mana farkı da “günahkârlar eş-Şabûr sıfatına taalluk eden cezaya inanmayıp el-Ĥalîm sıfatına taalluk eden cezayı kabul etmeleri.” şekilde açıklamaktadır.

d. البَصِير (el-Başîr)

“Görmek, bilmek ve sezmek” anlamındaki (بَصَرَ) basar kökünden türetilmiş bir sıfattır. Kur'ân-ı Kerîm'de elli bir ayette geçmekte olup bunların kırk birinde Allah'ın sıfatlarından biri olarak kullanılmıştır.¹³⁴ İbnü'l-Cevzi'nin ifade ettiğine göre Kur'anda ‘Başâr’ lafzı; kalp ile görmek, göz ile görmek, huccet ile görmek ve ibret gözüyle görmek şeklinde dört manada kullanılmıştır.¹³⁵ Basîr kelimde sübûtî sıfatlar içinde yer alır ve bütün kelimciler tarafından benimsenir.¹³⁶

İbnü'l-Esîr, “el-Başîr” ismini “Herhangi bir organ olmaksızın eşyâyı açık ve gizli bütün yönleriyle gören manası vermiştir. el-Başar Allah hakkında kullanıldığında ise görülebilir şeylerin sıfatlarının kemâlinin ortaya çıktığı bir sıfattan ibarettir.”¹³⁷ şeklinde te'vil etmektedir.

¹³¹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, nşr. Paşa Yavuzarslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 1017; Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 2: 2085.

¹³² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 8.

¹³³ *Tirmizî*, “De'avât”, 83.

¹³⁴ Bekir Topaloğlu, “Basîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 102.

¹³⁵ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, nşr. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 200-201.

¹³⁶ Topaloğlu, “Basîr”, 5: 102.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1:137.

İbnü'l-Esîr, Allah'ın eşyayı görmesi için herhangi bir organa ihtiyacı olmadığı şeklinde te'vil ederken es-Sehyebânî tarafından tenkit edilmiştir. es-Sehyebânî, İbnü'l-Esîr'in âyet ve hadislerde geçen "ayn" sıfatını nefyettiğinden dolayı tenkit eder. "Allah tek gözlü değildir"¹³⁸ hadisini delil getirerek kesin olarak Allah'ın iki gözünün var olduğunu ve İbnü'l-Esîr'in bu konuda selef âlimlerine muhalefet ettiğini söylemektedir.¹³⁹

Şu ifade edilmelidir ki, "ayn" kelimesi hakkında mutekaddim ve muteahhir kelâm âlimleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Mutekaddim alimler ayn'ı "mahiyeti bilinmeyen bir göz" olarak yorumlarken muteahhir kelâmcılar ise "görmek, gözetmek ve korumak" şeklinde yorumlamaktadırlar.¹⁴⁰

el-Basîr, Allah (cc) için düşünüldüğünde fizyolojik veya biyolojik bir göz akla gelmemelidir.¹⁴¹ Allah'ın görmesi ile insanların görmesi arasında fark vardır. İnsan gözleriyle belli bir uzaklığı görebilir. Allah ise karanlık-aydınlık, kapalı-açık, küçük-büyük, uzak-yakın fark erme-sizin vasıtasız bir şekilde görmektedir.¹⁴²

İbnü'l-Esîr, "el-Basîr" ismini kelâm alimleri gibi te'vil etmiştir. Nitekim Gazzâlî de aynı isimle ilgili benzer bir yaklaşımla te'vil yapmaktadır.¹⁴³

e. الباطن (el-Bâtın)

Bâtın (باطن) kelimesinin masdarını oluşturan batn (بطن) ve buṭûn (بطون) "gizli olmak; bilmek, bir şeyin iç yüzüne ve bir kimsenin sırlarına vâkıf olmak" manalarına gelir.¹⁴⁴

¹³⁸ *Buhârî*, "Cihâd", 178; "Enbiyâ", 3, 47; "Megâzî", 78; "Edeb", 97; "Fiten", 26; *Tirmizî*, "Fiten", 56; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Sünnet", 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39: 88.

¹³⁹ Ali b. Amr b. Muhammed es-Sahyebânî, *et-Te'vil fî garîbi'l-hadis min hilâli kitâbi'n-Nihâye libni'l-Esîr* (Riyâd: Mektebetu Rüşd, 1430/2009), 194-202.

¹⁴⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Ayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 256.

¹⁴¹ Topaloğlu, "Basîr", 5: 102.

¹⁴² İsmail Karagöz, *Ayetler ve Hadisler Işığında Allah'ın İsimleri ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 232.

¹⁴³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Maṣṣadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1424/2004), 92.

¹⁴⁴ Bekir Topaloğlu, "Bâtın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 187.

İbnü'l-Esîr, "el-Bâtın" ismini "Allah, kendisini idrak etmemeleri için mahlukatın gözlerini ve vehimlerini örter. Göz onu idrak edemez ve vehim de onu kavrayamaz."¹⁴⁵ şeklinde te'vil etmektedir. es-Sehyebânî, bu te'vile 'Allah'ın görülmemesi dünyadadır. Ahirette ise görülecektir"¹⁴⁶ şeklinde tenkit ederek te'vilin yanlış olduğunu belirtmiştir.

İbnü'l-Esîr'in "el-Bâtın" ismini bu şekilde te'vil etmesi şu şekilde anlaşılabilir. Kur'an-ı Kerim'de "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder."¹⁴⁷ şeklinde haber verilmektedir. Âyet, mülkünde kimsenin O'nu idrak edemeyeceği şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁴⁸ Gözlerin onu idrak edememesi olarak da değerlendirilebilir.¹⁴⁹ Dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in yaptığı yorumun yanlış olduğu söylenemez.

f. السميع (es- Semî°)

Sem° (سمع) kökünden türeyen semî° (سميع) "işiten" demektir. Sözlükte sem° "işitmek, duymak, bir dileği kabul etmek, anlamak; duyurmak" mânalarında.¹⁵⁰ Semî°, İsmî Kur'an-ı Kerim'de Allah'a isim olarak geçmekle birlikte,¹⁵¹ hem İbn Mâce hem Tirmizî rivayetinde yer almış bir isimdir.¹⁵²

İbnü'l-Esîr, "es-Semî°" ismini "Herhangi bir organa ihtiyaç duymaksızın gizli de olsa duymaya konu teşkil eden şeyleri duyan"¹⁵³ şeklinde te'vil etmiştir.

İbnü'l-Esîr'in "Herhangi bir organa ihtiyaç duymaksızın" şeklindeki te'vili Sehyebânî tarafından tenkit edilmiş. Duymak için mahlukat gibi bir organa sahip olmak gerektiği savunulmuştur.¹⁵⁴

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1:142.

¹⁴⁶ Sahebanî, *et-Te'vîl*, 204.

¹⁴⁷ el-Enâm, 6/103

¹⁴⁸ Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Te'fîsü'l-Kur'ani'l-a'zîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâmenşr. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dârü Taybe, 1420/1999), 3:310.

¹⁴⁹ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Şerhu esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, nşr. Tâhâ Abdurrauf sa'd (Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1410/1990), 335.

¹⁵⁰ Bekir Topaloğlu, "Semi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, t.y.), 36: 492.

¹⁵¹ el-Bakara 2/127; el-Mâide 5/76; Tâhâ 20/43; eş-Şûrâ 42/11; el-Mücâdele 58/1.

¹⁵² İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82.

¹⁵³ Topaloğlu, "Semi", 36: 1: 806.

¹⁵⁴ Sahebanî, *et-Te'vîl*, 207-209.

Allah Teâlâ, yaratılmışların aksine gizli-açık, sessiz-sesli her şeyi açık ve net bir şekilde işitmektedir. Sesleri işitmesi için de yaratılış itibari ile noksan olan kullara benzemeyip işitme özelliği zatının kendinde vardır. Dolayısıyla da Allah ses duymak için ne kulağa ne de herhangi bir organa ihtiyaç duyar.¹⁵⁵

g. العظیم (el-‘Azîm)

‘Azîm “büyük olmak” manasında ʿıẓam (عِظَم) kökünden türeyen bir sıfattır.¹⁵⁶ Kur’an-ı Kerim’de başka varlıklara sıfât olarak kullanılmakla birlikte altı yerde Allah’a sıfât olarak kullanılmıştır.¹⁵⁷

İbnü’l-Esîr, “el-‘Azîm” ismini “Allah’u Teâlâ kudreti aklın sınırlarını aşan ve varlığı tasavvur edilemeyendir. Cisimlerin sıfatında azîmlik; büyüklük, genişlik ve derinliktir. Allah Teâlâ bunlardan münezzehtir.”¹⁵⁸ şeklinde te’vil etmiştir.

h. النور (en-Nûr)

Nevera (نور) kökünden türeyen nûr kelimesi “aydınlık, ışıık ve ziya” demektir.¹⁵⁹

İbnü’l-Esîr, “en-Nûr” ismini “Cahillere nuruyla (doğru yolu) gösteren, delâlet ehlini hidâyete ulaştıran”¹⁶⁰ şeklinde açıklamıştır.

Ebû Zer’den nakledilen bir rivâyette Allah’ın Nûr” olduğu ifade edilmektedir: “İbn Şekîk: “Resûlullah’ı görmüş olsaydım “Rabbini gördün mü?” diye sorardım. Bunun üzerine Ebû Zer ona şöyle demiştir: “Ben bunu Resûlullah’a sordum o şöyle cevap verdi: “O bir Nûrdur. Ben mi onu göreceğim? Yani o bir Nûr’dur. Nasıl görebilirim!”¹⁶¹

İbnü’l-Esîr, konuyu açıklarken Ahmed b. Hanbel’in hadis ile ilgili tereddütlerini şöyle aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel’e bu hadis hakkında sorulduğunda, “Onu halâ kabullenmiyorum. Ancak onun başka bir vechini de bilmiyorum.” şeklinde cevap vermiştir. İbn Huzeyme ise hadis ile ilgili, “Bu

¹⁵⁵ Gazzâlî, *el-Mağşadü’l-esnâ*, 90-91.

¹⁵⁶ Suat Yıldırım, “Azîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 329.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/255; eş-Şûrâ, 42/4; el-Vakıa 56/74, 96; el-Hakka 69/33, 52.

¹⁵⁸ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 224.

¹⁵⁹ Sami, *Kamus*, 1045.

¹⁶⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 801.

¹⁶¹ *Muslim*, İmân, 291-292; *Tirmizî*, Tefsir, 53/5;

haberinin sıhhati hakkında insanın kalbine bir şeyler geliyor. Çünkü Şekîk Ebû Zer’den bunu tam olarak tesbit edememiştir.”¹⁶² değerlendirmesinde bulunmuştur.

İbnü’l-Esîr “Nûr” hakkında bazı ilim ehli kimselerin şöyle dediğini de belirtmiştir: “Nur, cisim ve arazdır. Allah Teâlâ cisim ve araz değildir. Nurdan maksat hicabının nûr olmasıdır. Nitekim Ebû Mûsâ hadisinde de böyle rivâyet edilmiştir. Bu durumda hadisin manâsı: “Onun hicâbı nur iken nasıl görebilirim” şeklindedir. Yani Nûr onu görmeye mâni olmaktadır.”¹⁶³ Sehyebânî, İbnü’l-Esîr’in Allah’a ait olan “Nûr” sıfatını nefyettiğinden dolayı tenkit etmektedir.¹⁶⁴ Halbuki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İbnü’l-Esîr; Allah’ın nûr olmadığını, nûr’un kaynağı olması gerektiğini savunmaktadır.

i. الودود (el-Vedûd)

Sözlükte “sevmek, muhabbet etmek” anlamındaki vüdd (وَدَّ)¹⁶⁵ kökünden türemiş mübalağa bildiren bir sıfat olan vedûd “çok seven, çok sevilen” demektir.¹⁶⁶

İbnü’l-Esîr, “el-Vedûd” ismini “Mefûl olarak kullanıldığında ‘Allah dostlarının kalplerinde çok sevilen’; fâil manasında kullanıldığında ise, ‘Allah’ın razı olması, salih kullarını çok sevmesi’ manalarında.”¹⁶⁷ şeklinde yorumlamaktadır.

Sehyebânî, “Allah’ın razı olması” şeklindeki te’vili batıl görmektedir. İbnü’l-Esîr’in yapmış olduğu te’vili kendisinden önce Hattabî de yapmıştır.¹⁶⁸ Gazzalî de benzer bir yaklaşıma sahiptir.¹⁶⁹ Dolayısıyla İbnü’l-Esîr’in bu isme halef alimlerinin görüşleri çerçevesinde yorum yaptığı görülmektedir.

İbnü’l-Esîr, Allah’ın isimlerini alfabetik olarak kelime köküne göre eserinde zikretmiştir. el-Esmâü’l-hüsna’dan herhangi bir isim zikredeceği zaman hadis

¹⁶² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 801-802.

¹⁶³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 802.

¹⁶⁴ Saḥyebânî, *et-Te’vîl*, 214.

¹⁶⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 833.

¹⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Vedûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 598.

¹⁶⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 833.

¹⁶⁸ Ebû Süleyman Hamd el-Hattâbî, *Şe’nü’l-du’â’*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk (Dimaşk: Daru’l-Sekafetü’l-Arabiyye, 1404/1988).

¹⁶⁹ Gazzâlî, *el-Maḥşadü’l-esnâ*.

rivâyetine müracaat etmeden في أسماء الله تعالى (Allah Teâlâ'nın isimlerinden) ibâresi ile ismi verip peşinden açıklama yapmaktadır.

es-Sahyebânî, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye* üzerine yaptığı çalışmasında eserde geçen Allah'ın isimlerini üçlü bir tasnif yapmaktadır;

1. Manasını açıklamada ehli sünnete uygun olan isimler.
2. Allah'ın ismi olarak zikrettiği fakat manasını açıklayıp ehli sünnete ters düştüğü isimler.
3. Allah'ın ismi olarak zikrettiği fakat Allah'ın onlarla isimlendirilmesinin sahih olmadığı isimler.¹⁷⁰

Sahyebânî, birinci gurup isimlerde sorun olmadığını, ikinci ve üçüncü gurup isimlerde tartışmanın olduğunu ifade ettikten sonra önce ikinci guruba giren sonra da üçüncü guruba giren isimleri açıklamıştır.¹⁷¹

Sahyebânî'ye göre ikinci grupta ele aldığı isimler mana itibariyle teşbih eden isimlerdir. İbnü'l-Esîr de bu isimleri bir kelamcı gibi te'vil edip akla gelen hakiki mananın Allah için düşünülemeyeceği görüşündedir. es-Sahyebânî üçüncü grupta ise zikrettiği “el-Bâ'is”, “el-Bâkî”, “el-Muḥşî”, “el-Ḥannân”, “el-Ḥâfiz”, “er-Râfi”, “el-Mu'iz”, “el-Müzil”, “eş-Şabûr”, “ed-Dâr”, “en-Nâfi”, “el-Adl”, “el-Mu'îd”, “el-Muḡnî”, “el-Mânî”, “el-Muntekim”, “el-Vâhid”, “el-Vâliy” isimlerini naslarda bulunmadığı veya fiil kökünde geçmeleri sebebiyle tenkit etmektedir. Bu grupta zikrettiği isimler “el-Ḥannân” hariç hepsi et-Tirmizî'nin süneninde geçmektedir.¹⁷²

el-Ḥannân, Ahmet b. Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadiste Allah'ın ismi olarak geçmektedir.¹⁷³

Bu gruplandırma ve tenkit selefi bir bakışın neticesidir. Zira İbnü'l-Esîr'in, eserinde zikredip açıkladığı isimler kendisinden önce “el-Esmâü'l-Hüsna” listesi veren âlimlerin zikretmiş olduğu isimlerdir.

en-Nihâye'de tespit edilen Allah'ın isimleri ekler bölümünde, *Ek1: en-Nihâye'de geçen Allah'ın İsimleri* tablosunda zikredilmiştir.

¹⁷⁰ Sahyebânî, *et-Te'vîl*, 193.

¹⁷¹ Sahyebânî, *et-Te'vîl*, 193-240.

¹⁷² Tirmizî, “De'avât”, 83.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21: 99.

2. Allah'ın Sıfatları

Sıfat, sözlükte “bir varlığın nitelik, hal ve özelliklerini belirtmek” manalarında isim ve masdar olarak kullanılan bir kelimedir. Kelime (وصف) kökünden türemiştir.¹⁷⁴ İslâm literatüründe Allah’a izâfe edilen mâna, mefhum ve kavramlara denilir.¹⁷⁵

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*'de hadislerde geçen ve Allah'a nispet edilen bazı sıfatları da te'vil etmiştir. Çalışmanın muhtevasını aşmaması için bu sıfatlardan bazılarını yaptığı te'viller burada incelenecektir. Ayrıca ekler bölümünde (*Ek2: en-Nihâye'de geçen Allah'ın sıfatları*) tablosunda eserde tespit edilen Allah'ın sıfatları verilecektir.

a. اليد (el-Yed)

El manasına gelen “yed” kelimesi sözlükte “güç-kudret, mülkiyet, hâkimiyet, nimet-lutuf, yardım-destek” gibi manalara gelmektedir.¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, اليد (el-Yed) kelimesinin kökünü يَدًى olarak ifade etmektedir.¹⁷⁷ Türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de on dokuz yerde geçen kelime sekizi müfred, üçü tesniye, biri çoğul kalıbında on iki âyette Allah'a nispet edilir.¹⁷⁸ Çeşitli hadis rivayetlerinde de geçen yed kelimesi Allah'ın iki sağ elinin olduğuna işaret etmektedir.¹⁷⁹

İbnü'l-Esîr'in yed kelimesi ile ilgili aktardığı “Cemaatten ayrılmayın çünkü Allah'ın eli Fustat'ın üzerindedir”¹⁸⁰ rivâyeti hadis kaynaklarında tespit edilememiş, garîbü'l-hadîs kaynaklarında ise senetsiz ve merfû olarak mevcûdiyeti tespit edilmiştir. İbnü'l-Esîr, bu rivâyette geçen “yedullah” ifadesini “şehir halkını

¹⁷⁴ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*.

¹⁷⁵ Çelebi, “Sıfat”, 37: 100.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisân*, 15: 419-426.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 926.

¹⁷⁸ İbn Abdilbâkî, *el-Mu'cem*, 783-785.

¹⁷⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1426/2005), “İmâre”, 18.

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 926; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Lübnan: Dâru'l-Marife, t.y.), 3:116; Ebü Muhammed Abdullâh b. MüslimAbdullah İbn Kuteybe, *Garîbü'l-hadîs*, nşr. Abdullah el-Cebûrî (Bağdad: Matbaatü'l-Ânî, 1397/1978), 1: 318; ayrıca bkz. Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Garîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Riyâd: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419 / 1999), 1447; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadîs*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 2:193.

korumak ve savunmaktan kinaye olduğunu belirtmiştir. Allah'ın (şehir halkını) koruması ve güzel bir şekilde savunması ihsan edilmiştir.”¹⁸¹ şeklinde izah etmektedir.

Konu ile ilgili en-Nihâye’de geçen diğer bir rivâyet de “Allah’ın eli cemaatin üzerinedir”¹⁸² rivâyetidir. İbnü’l-Esîr, bu rivâyette geçen “yedullah” ifadesini ise “Ehl-i İslâm’dan olup birlik halinde olan cemaat Allah’ın himayesindedir. Allah’ın koruması onların üzerinde olup, onlar eziyet ve korkudan uzaktırlar. Öyleyse onların arasında kalın.”¹⁸³ şeklinde açıklamıştır. İbnü’l-Esîr, ¹⁸⁴ يَدُ اللَّهِ مَلَأَى لَا يَغِيضُهَا شَيْءٌ hadisini ise “elinden bir şey eksilmez”¹⁸⁵ demek suretiyle kelimeyi lügat masası ile açıklamıştır.

Naslarda Allah’a izâfe edilen “yed” kelimesi İbn Hacer’e göre hakîkat ve mecâz olmak üzere yirmi beş mana ihtivâ etmektedir.¹⁸⁶ İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu “Allah’ın eli” ile “Allah’ın gücü, kuvveti ve nimetinin” kastedildiğini söylemişlerdir.¹⁸⁷ Fahrreddîn er-Râzî ise “yed” kelimesinin zahiri manasının ma’lum organın ismi olduğunu belirttikten sonra mecaz olarak kullanımına bazı manalar vermektedir. Bunlar; kudret, nimet ve cümle te’kididir. er-Râzî bu manalardan sonra her birini örnekleri ile açıklamaktadır.¹⁸⁸

Yed sıfâtı ile mânâ bakımından yakın olan ve fiili “Bast, Keff, Husuvv, Yemin” gibi bazı sıfatlar da burada zikredilecektir.

1) البسط (el-Bast)

Bast, “Yaymak, genişletmek, uzatmak” manalarındadır. “Bast” kavramı, daha çok fiil kalıplarıyla olmak üzere on beş âyette Allah’a nispet edilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2:926.

¹⁸² *Tirmizî*, “Fiten” 7.

¹⁸³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2:926.

¹⁸⁴ *Müslim*, “Zekât”, 37.

¹⁸⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 333.

¹⁸⁶ İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, 13: 394.

¹⁸⁷ Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 43-47; Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, nşr. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel (İstanbul: Zehraveyn, t.y.), 3: 281.

¹⁸⁸ Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *Esâsü’t-takdîs*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü’l-külliyâtü’l-Ezheriyye, 1406/1986), 162-167.

¹⁸⁹ Bekir Topaloğlu, “el-Bâsıt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 101.

İbnü'l-Esîr, “kullarına rızkı yayan, cömertlik ve rahmetini onlara genişleten, hayatta iken onların bedenlerinde ruhları yayan”¹⁹⁰ şeklinde açıklamıştır.

2) الكفّ (el-Keff)

el-Keff, “كفف” kökünden türeyen kelime “el ve avuç içi” mânâlarındadır.¹⁹¹

Kur'an-ı Kerim'de on yerde farklı varyantları ile kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın bir sıfatı olarak de geçmemesine karşın Müslim'in “... Allah helâlden başkasını da kabul buyurmaz velev ki (sadaka) bir hurma tanesinden ibaret olsun. Bu hurma Rahmân'ın keffinde sizden birinizin tayını yahut sütten kesilen deve yavrusunu büyüttüğü gibi büyür hattâ dağdan daha büyük olur.”¹⁹² Hadisinde olduğu gibi Allah'ın bir sıfatı olarak kullanılmaktadır.

İbnü'l-Esîr, sadaka hadisinde geçen “...sanki sadakayı Rahman'ın avucuna koymuştur...”¹⁹³ rivâyetinde “keff” kelimesinin sadaka mahallinden kinaye olduğunu ifade etmiştir. Sanki sadaka veren sadakasını kabul ve isâbet mahalline koymuştur. Yoksa Müşebbihe'nin dediği gibi Allah'ın avucu veya herhangi bir organı yoktur.¹⁹⁴ er-Râzî, kelime ile ilgili olarak fiilin öneminden dolayı kinaye olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁵

İbnü'l-Esîr'in konu ile ilgili zikrettiği bir diğer rivâyet Hz. Ömer: “Allah dilerse kullarını tek bir avuçta cennete sokar” deyince Resûlullah (s.a.v), “Ömer doğru söyledi” buyurmuştur.¹⁹⁶

İbnü'l-Esîr, “el-Keff, el-Hafne ve el-Yed” kelimelerinin hadislerde geçtiğini ve bunların teşbih değil temsil ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 133.

¹⁹¹ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 4: 774.

¹⁹² *Müslim*, “Zekât” 1014.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 347; Ayrıca bkz. *İbn Mâce*, “Zekat”, 28; *Tirmizî*, “Zekât”, 28; Ebû Abdillâh el-Asbahî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1997), “Sadaka”, 1; *Müslim*, Zekât 19; Ebû Muhammed Abdullah ed-Dârimî, *Sünen* (Riyad: Dârü'l-Mugnî, 1421/2000), “Zekât”, 35.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 552.

¹⁹⁵ Râzî, *Esâs*, 174.

¹⁹⁶ Hemmâm b. Nâfi' Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, nşr. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, t.y.), 11: 286; Ebû'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *er-Ravdû'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-şagîr li't-Taberânî*, nşr. Muhammed Şükûr Mahmûd el-Hâc Emrîr (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 1: 214.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 553.

3) الحثو (el-Husuvv)

حَا kelimesinden türeyen يحثو ve يحثي şeklinde muzârî gelen kelime iki elin birleştirilip avuç yapılmasına denilmektedir.¹⁹⁸ İbnu'l-Esir, "Rabbimin avuçlarıyla üç avuç dolusu"¹⁹⁹ hadisinde geçen "haseyât" kelimesini açıklarken, kesretteki mübalağadan kinaye olduğunu belirtir. Yoksa Allah'ın ne avucu ne de avuçlaması vardır. Allah bundan yücedir.²⁰⁰ şeklinde açıklamaktadır.

4) اليمين (el-Yemîn)

Sözlükte "sağ el, sağ taraf, gerçek, ant, kuvvet, bereket" anlamlarındaki yemîn kelimesi²⁰¹ Allah'ın sağ eli "يمين الله" olarak Kur'an-ı Kerim'de iki ayette²⁰² ve hadislerde geçmektedir.

İbnü'l-Esîr, "el-yemin" kelimesini açıklarken verdiği "Haceru'l-Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir"²⁰³ hadisi temsîl ve tahyîl olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁴ Bu ifadenin aslı şuradan gelmektedir. Melik bir adamla musafaha ettiğinde Adam Melik'in elini öper. Burada da Haceru'l-Esved Melik'in sağ eli gibidir. Zira bu el dokunulur ve öpülür.²⁰⁵ şeklinde bir temsîl ile görüşünü desteklemektedir.

İbnü'l-Esîr, "O'nun (Allah'ın) her iki eli de sağdır"²⁰⁶ hadisini açıklarken kemâl vurgusu yapmaktadır.²⁰⁷ Çünkü sol el sağ ele göre daha noksandır.²⁰⁸ Allah Teâlâ'nın "yed" sıfâtı, kemâl sıfatı olduğundan ve bunlardan (ellerden) herhangi biri noksan olamaz. Kur'an ve hadislerde Allah Teâlâ'ya izafe edilen "yed, yemin"

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 9: 190.

¹⁹⁹ İbn Mâce, "Zühd", 34; et-Tirmizî, "Sıfatu'l-Kıyâme", 12.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 333.

²⁰¹ İbn Manzûr, *Lisân*, 13: 458-465.

²⁰² ez-Zümer 39/67; el-Hakka 69/44-45

²⁰³ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Aḥbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âşâr*, nşr. Rüşdî Sâlih Melhas (Beyrut: Dâru'l-Endülüs li'n-neşr, 1403/1983), 1: 325.

²⁰⁴ Önde gelen selef âlimi Ahmed b. Hanbel rivayetler hususunda te'vil etmekten sakınmakla birlikte: "Haceru'l-Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir", "Mü'minin kalbi Allah'ın parmaklarının iki parmağı arasındadır" ve "Rahman olan Allah'ın nefesini Yemen tarafından geldiğini hissediyorum" rivayetlerinde gördüğü işkalden dolayı bu rivayetleri te'vil etmiştir. Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İslam'da Mûsamaha Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam Ve'z-Zendeka*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 38-39.

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 932.

²⁰⁶ Müslim, "İmâre", 1827.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 932.

²⁰⁸ Muhammed b. Amr Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma'u'l-muğîs fi ġarabeyi'l-Kur'ân ve'l-Ḥadîs*, nşr. Abdülkerim el-Azbavî (Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, t.y.), 3: 533.

gibi organlar istiâre ve mecâz ifade etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ teşbih ve tecsimden münezzehtir.²⁰⁹ Elmalılı ise mezkûr hadis için biri kapalı diğeri açık el olmak üzere iki el şeklinde yorumlamaktadır.²¹⁰

b. الأصابع (el-İsbâ°)

Sözlükte el ve ayak parmağı demektir.²¹¹ Hadislerde Allah’a sıfat olarak kullanılan “isbâ°” “yed” sıfatı ile yakın manada olduğundan dolayı burada zikredilmiştir.

İbnü’l-Esîr, “isbâ°” kelimesinde “Hiçbir Âdemoğlu yoktur ki kalbi Allah’ın parmaklarından iki parmağı arasında olmasın.”²¹² ve “Mü’minin kalbi Allah’ın parmaklarından ikisinin arasındadır. Onu istediği gibi çevirir.”²¹³ Hadislerinde geçen isbâ° (الإصابع) kelimesinin cisimlerin uzvu olduğunu ve Allah’ın bundan münezzeh olduğunu ifade etmektedir. isbâ° (الإصابع) Allah için kullanıldığında “yed”, “yemîn”, “ayn”, “sem” kelimelerinde olduğu gibi mecazdır.²¹⁴ İbnü’l-Esîr, Zemahşerî ile aynı görüşte olup hadislerde geçen isbâ° (الإصابع) kelimesinin Allah’ın kalpleri süratle değiştirmesinden temsîl ve kinâye olduğunu dile getirmektedir.²¹⁵ Çünkü bu Allah’ın dilemesine bağlanmış bir iştir. Hadislerde geçen isbâ° (الإصابع) kelimesinin zikredilmesi kudretin ve şiddetli tutmanın gerçekleştirildiği elin parçalarından bir kinayedir. Parmaklar da elin parçalarıdır.²¹⁶

c. الساق (es-Sâk)

Sözlükte topuktan dize kadar olan uzva “Sâk” denilir. Kelime سوق kökünden türemiştir.²¹⁷ İbnü’l-Esîr, “şiddetli durum” olarak kelimenin lugat

²⁰⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 932.

²¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 3: 281.

²¹¹ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 4: 3404.

²¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44: 278; et-Tirmizî, “Kader”, 7; Müslim, “Kader”, 17; Ahmed b. Ali Ebû Ya’lâ, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dârü’l-Me’mûn li’t-Turâs, 1407/1987), 12: 420; Ebû Bekr Abdullah İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef fi’l-eḥâdîs ve’l-âṣâr*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetu Rüṣd, 1409/1989), 6: 25.

²¹³ Tirmizî, “Kader”, 7.

²¹⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 11.

²¹⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 11; ez-Zemahşerî, *el-Fâ’ik*, 2: 282.

²¹⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 11.

²¹⁷ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 4: 4034.

anlamını vermekte ve sâk'ın açılmasını durumun şiddetinden temsil olduğunu ifade etmektedir.²¹⁸

İbnü'l-Esîr, kıyamet ile ilgili “sâkını açar.”²¹⁹ hadisini eli kesik cimri bir kimse için “eli kelepçeli” ifadesinin kullanıldığını, burada elde zincir vurulmanın söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu da cimriliğin şiddetini göstermek için bir misâl olarak kullanılmaktadır. Bu (hadiste) zâhirî anlamda “sâk” ve “keşf” söz konusu değildir. Bunun aslı insanın başına şiddetli bir iş geldiğinde, bu büyük işe verilen önemden dolayı “kollarını sıvadı” ve “baldırını açtı” ifadeleri kullanılmaktadır.²²⁰

d. الحقو (el-Hakv)

Sözlükte “İzâr ve izârın sağlamlaştırıldığı yer” manalarındadır.²²¹ İbnü'l-Esîr, “Sılâ-i Rahîmin” önemini anlatan “Rahim ayağa kalktı Rahman'ın hakvesini tuttu.”²²² hadisinde “el-Hakve” kelimesini açıklarken rahim(الرَّحِم), rahmandan (الرَّحْمَن) bir dal olması hasebiyle yakının yakınına, akrabanın akrabaya tutunmasında olduğu, tutunma (istimsâk) anlamıyla hadiste istiâre yapıldığı görüşündedir. Ona göre diğer sıfatlarda olduğu gibi bu hadisteki “hakv” kelimesi de mecâz ve temsil ifade etmektedir. Araplar, “عذتُ بحقِّ فلان” ifadesini bir kimseye sığınmak ve tutunmak manalarında kullanmaktadırlar.

İbnü'l-Esîr, Ebû Mûsâ'dan aldığı ve “el-Hakve” ile aynı mânâyâ gelen “حُجْزَةٌ” kelimesini de eserinde zikretmektedir.²²³

²¹⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 824.

²¹⁹ *Buhârî*, “Tefsîr”, 68, 2.

²²⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 824-825.

²²¹ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 6: 5706.

²²² *Buhârî*, “Tefsîr”, 47/1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14: 178; Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 4: 178-179.

²²³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 337; Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma'u'l-muğîs*, 1: 405.

e. الصورة (es-Sûret)

Sözlükte şekil mânâsına gelen “eş-Şûret” kelimesi, “صُورَ” (şuver), “صَوَّرَ” (şiver) ve “صُورَ” (şûr) şeklinde üç vezinde de çoğul yapılır.²²⁴

İbnü'l-Esîr, صورة, “أَتَانِي اللَّيْلَةُ رَبِّي فِي أَحْسَن صُورَةٍ” “Bu gece Rabbim bana en güzel bir surette geldi”²²⁵ hadisinde geçen “Şûret” (صورة) kelimesini şu şekilde te’vil etmektedir:

Arapların günlük konuşmalarında “صورة” kelimesi bir şeyin zâhiri, bir şeyin hakikati, şekli ve sıfatı mânâsında kullanılır. “صورة الفعل” derken bir işin şekli (heyeti); “صورة الأمر” derken de sıfatı kastedilir.

İbnü'l-Esîr, hadiste geçen “şûret” kelimesinin iki şekilde anlaşılabilceğini ifade etmektedir. Birincisi, “O’nun (Allah’ın) en güzel bir sıfatla gelmesidir.” İkincisi de kelimenin mânâsının Hz. Peygambere dönmesinin cevazıdır. Bu durumda hadis “Ben en güzel bir suretteyken Rabbim bana geldi” anlamına gelir. İbnü'l-Esîr’e göre “Şûret” kelimesi “zâhir, şekil ve sıfat” mânâlarından her birisi için kullanılır. Ancak sûretin zâhirî anlamının Allah hakkında kullanılması mümkün değildir. Allah Teâlâ bunların hepsinden yücedir.²²⁶ şeklinde açıklamaktadır.

f. النزول (en-Nüzûl)

Sözlükte “inmek”, “konmak” manalarında olan “en-Nüzûl” (نزل) kökünden türemiş bir mastardır.²²⁷ Kur’an-ı Kerim’de Allah’a bir isim veya sıfat olarak geçmeyen النزول hadislerde ise Allah’ın bir sıfatı olarak geçmektedir.²²⁸

²²⁴ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 2: 2109.

²²⁵ Tirmizî, “Tefsîr”, 39; Dârimî, “Ru’yâ”, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36: 423; Ebü'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu’cemü'l-kebir*, nşr. Hamdî Abdülmecid es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 1: 317; 8: 290; 20: 109; Ebû Bekir Ahmed el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Âdil b. Sa’d (Medine: Mektebetü'l-‘Ulûm ve'l-Hikem, 1424/2003), 11: 42; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, 4: 475.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2:57.

²²⁷ Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanûs*, 5: 4785.

²²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 310.

İbnü'l-Esîr, *إن الله تعالى ينزل كل ليلة إلى السماء الدنيا* (Allah Teâlâ her gece dünya semasına iner.) hadisinde²²⁹ ele aldığı nüzûl meselesini şöyle açıklamaktadır:

İniş, çıkış, hareket ve sükûn cisimlerin sıfatı olduğunu ve Allah Teala'nın ise bunlardan münezzeh olduğunu ifade eden İbnü'l-Esîr, nüzûlden maksadın rahmet, İlâhî lütuflar ve kullara yakınlık olduğunu belirtmektedir. Nüzulün geceye ve gecenin son üçte birlik kısmına tahsis edilmesini ise teheccüd vakti olmasına ve insanların o vakitte Allah'ın rahmet esintilerine karşı gâfil olmalarına bağlamaktadır. Çünkü bu vakitte hâlis niyet ve Allah'a duyulan istek daha fazladır. Bu da icap ve kabulü gerektirmektedir.²³⁰ şeklinde izah etmektedir

Allah Teâlâ'nın sıfatları hususunda İslâm âlimleri arasında ihtilaflar mevcuttur. Bu ihtilaflar kısaca şöyledir:

Sahabe, Allah'ın kendisi için zikrettiği “yed”, “vech” gibi haberi sıfatları ispat ediyorlar ve Allah'ın yaratıklara benzemesini nefy ediyorlardı. Böylece onlar, sıfatları teşbihsiz ispat ediyor ve Allah'ı ta'tilsiz tenzih ediyorlardı. Ashaptan hiçbiri bu hususlarda te'vile kalkışmamıştır. Gerek inen ayetlerde ve gerekse Resulullah'ın sözlerinde geçen müteşâbihâtın peşine düşmeden iman ediyorlardı.²³¹

Selef âlimleri ise teşbih ifade eden sıfatlara olan yaklaşımları hem te'vil edip onlara mecazi manalar yüklemekten hem de onları zâhirî manalarıyla almak suretiyle teşbihe düşmekten kaçınmışlar; onların gerçek manaları ve iç yüzüne ilişkin bilgiyi de Allah'a bırakmışlardır.²³² Her ne kadar selef âlimleri teşbih ifade eden sıfatları te'vil etmekten kaçınsa da yer yer te'vil etmişlerdir.²³³

İbnü'l-Esîr'in, Allah'ın sıfatları hususunda yorumları farklılık göstermektedir. Öncelikle mana itibariyle sıkıntılı gördüğü sıfatları kelam alimleri gibi te'vil etmektedir. Ayrıca te'vile ihtiyaç duymayan isimleri ise kelime manaları bağlamında sözlük manası vermektedir. İbnü'l-Esîr, bu yorumları yaparken ayet ve

²²⁹ *Buhârî*, “Tevhîd”, 35; “Teheccüd”, 14; “Da'avât”, 14; *Müslim*, “Salâtu'l-Musâfirîn”, 168; *Tirmizî*, “Salât”, 312; “Da'avât”, 79; Ebû Dâvûd, “Salât”, 312; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16: 211; 16: 320; 27: 310; Mâlik b. Enes, “Salât”, 253; *İbn Mâce*, “İkâmetu's-Salât”, 191; *Dârimî*, “Salât”, 168.

²³⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 731.

²³¹ Muhammed ed-Desûkî, *Menhecü'l-bahş fi 'ulûmi'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'l-Evzâ'î, 1404/1984), 335-336.

²³² Recep Ardoğan, “‘Yed’in Ayetlerde Allah’a İfade Edilmesiyle İlgili Kelamî Yaklaşımlar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (01 Aralık 2012): 18.

²³³ Gazzâlî, *İslam'da Müsamaha*, 38-39.

hadislerden iktibaslarda da bulunmaktadır. Bazen de alimlerin konu ile ilgili görüşlerine temas etmek suretiyle açıklamalar yapmaktadır.

B. Kur'ân'a Dair Kelimelerle İlgili Yorumları

İbnü'l-Esîr çeşitli hadislerde geçen Kur'an ile ilgili garîb kelimeleri de ele almaktadır. Ele aldığı kelimelerin bir kısmı Kuran'ın şekli özellikleri ile ilgili iken bir kısmı da tefsir ilmî ile ilgilidir. Muhteva olarak hepsi Kur'an'a tabi olduğu için tek başlık altında zikredilmiştir. Bu kelimelere yaptığı yorumlar şöyledir:

İbnü'l-Esîr Kur'an'ın sıfatı ile ilgili zikrettiği “*her ayetin zahiri ve batını vardır.*”²³⁴ rivayetinde zahirden muradın manasının açık olduğu, batından maksadın ise tefsire ihtiyaç duyan ayetler olarak açıklamaktadır.²³⁵

İbnü'l-Esîr تلك kelimesinden muradın “Fatihâ suresinde ‘غير المغضوب عليهم ولا’”²³⁶ okunduğunda âmin deyin”²³⁷ hadisi olduğunu ve yapılan duayı âmin ile kayıt altına almak ve duaya icabet etmek manaları vermektedir. Yine dua ile ilgili “*Onu (duayı) âmin ile tamamlayın. Çünkü âmin sayfanın sonuna vurulan mühür gibidir.*”²³⁸ hadisindeki الطَّاعُ kelimesini mühür olarak açıklamış ve bundan muradın insanın yaptığı duayı bununla tamamlayıp mühürlemesi olduğunu söylemiştir.²³⁹ Ayrıca Fatihâ ile ilgili “*Namazı kulum ile kendi aramda taksim ettim*”²⁴⁰ rivayetinde geçen بالصلاة'ten muradın kıraat olduğunu ve hadisteki taksimden muradın mana cihetiyle olduğunu, lafız cihetiyle olmadığını belirtmiştir. Çünkü Fatihânın yarısı övgü yarısı da duadır. Fatihâ'da نَعْبُدُ إِيَّاكَ ibaresine kadar övgü وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ibaresinden itibaren ise duadır. Bunu da kul ile Allah arasında ortaklık olarak açıklamıştır.²⁴¹

²³⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3: 358.

²³⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 147; Konuyla ilgili benzer açıklamalar için bakınız: Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma'u'l-muğîs*, 2: 392; ez-Zemahşerî, *el-Fâtîk*, 2: 388.

²³⁶ el-Fatihâ 1/7

²³⁷ Müslim, “Salat”, 62; Ebû Dâvûd, “Salat”, 184; Ebû Abdîrrahmân Ahmed en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “İmâme”, 38.

²³⁸ Ebû Dâvûd, “Salat”, 173.

²³⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 102.

²⁴⁰ Müslim, “Salat”, 38; Ebû Dâvûd, “Salat”, 137.

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 453.

el-Enfâl suresinde geçen “Yer yüzünde ağır basıncaya (küfrün beli kırılıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirler almak yakışmaz”²⁴² ayetinde geçen الإِثْخَان kelimesini çokça düşman öldürmek manası vermektedir.²⁴³

İbnü'l-Esîr ثلث kelimesini açıklarken “Nefsîmî elinde tutana and olsun ki; İhlas suresi Kur'an'ın üçte biridir.”²⁴⁴ hadisini zikrettikten sonra Kur'an'ın üç kısım olduğunu bunların ise biri Allah'ın zatını bilip takdis etmek biri isim ve sıfatlarını bilmek biri de fiilleri ve sünnetullah'ı bilmek şeklinde izah etmektedir. Ona göre İhlas suresi de mezkûr üç kısımdan Allah'ın zatını bilip takdis etmek ile ilgili bilgiler ihtiva ettiğinden dolayı Resulullah bu şekilde ifade etmiştir.²⁴⁵ حشد Kelimesini açıklarken de aynı konuya temas etmiştir.²⁴⁶ الإِخْلَاص Kelimesini açıklarken de surenin bu şekilde değerlendirilmesinin sebebinin Allah Teâlâ'nın sıfatlarına has olduğu için veya lafızları Allah'a tevhide has olduğundan dolayı bu ismi aldığını belirtmiştir.²⁴⁷

İbnü'l-Esîr, “Bana cevâmiu'l-kelim verildi.”²⁴⁸ rivayetinde geçen جَوَامِع kelimesinden muradın Kur'an olduğu ve bunun sebebinin ise Allah'ı Teâlâ lütfu ile kolay lafızlara çok manalar yüklemesi olarak açıklamıştır.²⁴⁹

Fatiha suresi ile ilgili “هي السَّعِ الْمَثَانِي”²⁵⁰ rivayetinde Fatiha'nın bu şekilde adlandırılmasının sebebinin yedi ayet olması olarak belirtmiştir.²⁵¹ Yine السَّعِ kelimesini açıklarken de “Seb'ul-Mesânî” ibâresinden kastın yedi ayet olması sebebiyle Fatihâ suresi veya el-Bakara ile et-Tevbe suresi arasındaki yedi uzun sure olduğunu söyleyenlerin görüşlerini vermiştir. Ona göre et-Tevbe ile el-Enfâl aralarında besmele olmamasından dolayı tek sure kabul edildiğini belirtmiştir.²⁵²

²⁴² el-Enfâl 8/67

²⁴³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 206.

²⁴⁴ *Buhârî*, “Fezâilu'l-Kur'an”, 13; “Eymân”, 3; “Tevhid”, 1; *Tirmizî*, “Fezâilu'l-Kur'an”, 11; *Ebû Dâvûd*, “Salat”, 354; *Nesâî*, “İftitâh”, 69; *İbn Mâce*, “Edeb”, 52.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 215-216.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 379; *Ebû Mûsâ el-İsbehânî*, *el-Mecma'u'l-muğîs*, 1: 449; *ez-Zemahşerî*, *el-Fâ'ik*, 2: 200.

²⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 517.

²⁴⁸ *Buhârî*, *Cihâd*, 122; “Te'bir”, 22; “İ'tisam”, 1; *Tirmizî*, “Siyer”, 5; *Nesâî*, “Cihâd”, 1.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 287.

²⁵⁰ *Buhârî*, “Tefsîr”, 1; *Nesâî*, “Salat”, 351; *Tirmizî*, “Tefsîr”, 16.

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 222.

²⁵² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 749.

İbnü'l-Esîr, Kur'an ile ilgili حَبْل kelimesini açıklarken ele aldığı "Allah'ın metin ipi"²⁵³ ifadesinde geçen kelimenin de hidayet nuru olduğunu vurgulamıştır.²⁵⁴ Yine "وهو الذِّكْرُ الْحَكِيمُ"²⁵⁵ ibaresindeki الْحَكِيم kelimesini de lehte ve aleyhte hâkim olan veya kendisinde şüphe olmayan muhkem olarak değerlendirmiştir.²⁵⁶

el-Enbiya suresinde geçen "Nihayet, Ye'cüc ve Me'cüc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler."²⁵⁷ ayetinde geçen حَدَب kelimesini yerin pisliklerinden çıkıp yükselecekleri manası vermektedir.²⁵⁸

Ayette geçen حَطَّة²⁵⁹ kelimesini açıklarken de İsrailoğullarından günahlarının bağışlanması için dua etmeleri istendiğini belirtmektedir.²⁶⁰

يَحُورُ kelimesini açıklarken Kur'an'da ezberlediği ile amel etmeyen kişinin durumunu eşiği ölmüş kişinin durumuna benzetmektedir. Bu durumda eşek sahibine fayda vermediği gibi Kur'an'ın kendisini ezberleyene fayda vermeyeceği görüşündedir.²⁶¹ "شَرُّ النَّاسِ رَجُلٌ يَقْرَأُ كِتَابَ اللَّهِ لَا يَرْعَى إِلَى شَيْءٍ مِنْهُ"²⁶² hadisinde geçen يَرْعَى kelimesini Kur'an'ı okuduğu halde onun emirlerine uymayıp yasaklarını almak şeklinde izah etmiştir.²⁶³ "وَحَامِلُ الْقُرْآنِ غَيْرُ الْغَالِي فِيهِ وَلَا الْجَافِي عَنْهُ"²⁶⁴ rivayetinde geçen الْغَالِي kelimesini Kur'an'ın edep ve ahlakıyla ahlaklanma olduğunu bununda orta yolla olabileceğini ve Kur'an'ın aşırılıkları yasakladığını belirtmiştir.²⁶⁵

²⁵³ Tirmizî, "Fezâilu'l-Kur'an", 14; Dârimî, "Fezâilu'l-Kur'an", 2.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 325.

²⁵⁵ Tirmizî, "Fezâilu'l-Kur'an", 14; Dârimî, "Fezâilu'l-Kur'an", 2.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 411.

²⁵⁷ el-Enbiya 21/96

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 342.

²⁵⁹ el-Bakara 2/58

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 393.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 450; ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 1: 161-162.

²⁶² Nesâî, "Cihâd", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17: 421, 468; 18: 107.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 667; Konuyla ilgili benzer açıklamalar için Bkz.: ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 2: 69; Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma'u'l-muğîs*, 3: 415.

²⁶⁴ Ebû Dâvûd, "Edeb", 23.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 318.

Ayette geçen ²⁶⁶تُخَافُ kelimesini de cehri kıraat olarak,²⁶⁷ بالخُس kelimesini²⁶⁸ ise sabah kaybolup akşam ortaya çıktıklarından dolayı yıldızlar olarak,²⁶⁹ دُلُوك ²⁷⁰ kelimesini güneşin tepeyi geçmesi olarak açıklamış ve kelimenin aslını *meyl etmek* olarak açıklamıştır.²⁷¹ Yine الاستعاذة والتعوذ kelimelerini²⁷² de Felak ve Nas sureleri olarak açıklamıştır.²⁷³

“Cebrâil ona her sene Kur’an’ı bir defa arz ederdi son sene iki defa arz etti.”²⁷⁴ hadisinde geçen عارضه kelimesini her sene Kur’an’dan inen ayetleri onunla mukabele etmesi olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁵

الفرقان için Kur’an’ın bir ismi olduğu ve hak ile batılın arasını helal ile haramın arasını ayıran manalarına geldiğini bildirmiştir.²⁷⁶ Yine Kur’an ile ilgili olarak verdiği بَلَحَن kelimesi için Kureyş dili olarak açıklamıştır.²⁷⁷

İbnü’l-Esîr, Zeyd b. Erkâm’dan rivayet edilen “Biz ²⁷⁸وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ’ ayeti gelinceye kadar namazlarda konuşurduk.”²⁷⁹ hadisini bu ayetin nüzulünden sonra sahabenin sustuğu ve namazda iken konuşmadığı manası vermektedir.²⁸⁰

İbnü’l-Esîr ele almış olduğu Kur’an’la ilgili kelimeleri tefsir ederek açıklamıştır. Bu bölümdeki yorumculuğu genellikle kelimeleri sözlük manaları üzerinden tefsir etmek ve müşkil gördüğü yerleri izah etmek şeklindedir. Ayrıca yorumlarını desteklemek açısından da kelime tahlilleri ve örneklemeler yapmaktadır.

²⁶⁶ el-İsrâ 17/110

²⁶⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 509.

²⁶⁸ et-Tekvir 81/15

²⁶⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 537.

²⁷⁰ el-İsrâ 17/78

²⁷¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 580.

²⁷² Ebû Dâvûd, “Salat”, 355; en-Nesâî, “İstiâze”, 1.

²⁷³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 270.

²⁷⁴ *Buhârî*, “Menakıb” 25.

²⁷⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 187.

²⁷⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 365.

²⁷⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 594.

²⁷⁸ el-Bakara 2/238

²⁷⁹ Ebû Ca’fer Ahmed et-Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âşâr*, nşr. Muhammed Seyyid Cadelhak - Muhammed Zührî en-Neccâr (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 1415/1994), 1: 170, 450; Ebû Ca’fer Ahmed et-Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âşâr*, nşr. Şu’ayb Arnaût (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1415/1994), 15: 169.

²⁸⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 492.

C. Ahiret

Âhiret, İsrâfîl'in Allah'ın emri ile kıyametin kopması için sûr'a ilk üflemesini ve de ikinci üflemesi ile bütün mahlukatın tekrar diriltirilip mahşer yerine toplanmasını, mizânın kurulmasını ve herkesin dünyadaki işlerinin hesabını vermesini, ardından da cennetliklerin cennete cehennemliklerin cehenneme gideceği zaman dilimini ifade etmektedir.²⁸¹ Ahiret başlığı altında İbnü'l-Esîr'in kabirle ilgili yorumları ile konuya giriş yapılacaktır. Bunun sebebi kişinin dünya hayatı bittikten sonra manen âhiret hayatının başlamasıdır.

1. Kabir

Kabir, Arapça'da “ölünün gömüldüğü yer” manasındadır. Çoğulu “kubur” olan kelime makber ile eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Türkçede bu kelimelerle birlikte “mezar kelimesi de kullanılmaktadır.²⁸² Kur'an-ı Kerim'de Kabir²⁸³ ve Mekâbir²⁸⁴ birer kere Kubûr²⁸⁵ da beş yerde geçmektedir. Ayrıca pek çok hadiste de kelime müradifleri ile kullanılmıştır.

İslâmiyette dünya hayatının sonu ve ahiret hayatının ilk durağı kabul edilen kabir önemli bir yere sahiptir. Samî dinler incelendiğinde Yahudilik, ölüyü kirlenmiş olarak kabul eder ve Yahudi toplumu bir an evvel ölüden kurtulmak istediğinden dolayı ölüyü gömerler.²⁸⁶ Hristiyanlıkta ise İslâmiyet'e benzer ölüm sonrası ritüeller yapılır ve kişi aile kabristanına defnedilir.²⁸⁷

İbnü'l-Esîr, en-Nihâye'de kabir ile ilgili kelimeleri şu şekilde ele almış ve yorumlamıştır:

²⁸¹ A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 310-311.

²⁸² Kürşat Dermirci, “Kabir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 35.

²⁸³ et-Tevbe 9/84

²⁸⁴ et-Tekâsür 102/2

²⁸⁵ el-Hac 22/7; Fâtır 35/22; el-Mümtebine 60/13; el-İnfîtâr 82/4; el-Âdiyât 100/9

²⁸⁶ Levililer 21/1; Sayılar 6/6; 19/13

²⁸⁷ Resullerin İşleri 9/37; Markos 15/46; 16/1; Matta 9/23; Luka 8/52; Korintoslular'a Birinci Mektup 15/54

جَدَث kelimesinin manasını “kabir” olarak ifade ettikten sonra kelimenin çoğulunu da اجداث olarak belirtmektedir. Yine aynı kelime ile ilgili verdiği “نُبُونُهُمْ” rivayetini ise “ölüleri kabre indirmek” şeklinde açıklamaktadır.²⁸⁹ Ez-Zehebî bu rivâyetin isnâdındaki râvilerden Ebû Hâtîm’in meçhul, el-Velîd’in ise tanınmayan biri olduğunu ve bu tarikten başka bu rivayeti nakleden olmadığını belirtmek suretiyle rivayette sıkıntının olduğunu belirtmiştir.²⁹⁰

كانوا في الجاهلية يَعْقِرُونَ عند “ kelimesini açıklarken verdiği Abdurrezzak’ın “القَبْرَ بَقْرَةً أَوْ نَاقَةً أَوْ شَاةً وَيُسَمُّونَ الْعَقِيرَةَ الْبَلِيَّةَ”²⁹¹ hadisini Arapların, Cahiliye Dönemi’nde ölen kişinin mezarının yanına bir çukur kazdığını ve o çukura koyun, sığır ve deve gibi hayvanların bağladığını bu hayvanlara yem ve su vermeksizin ölene kadar orada beklettiğini ifade etmektedir. Onların bu davranışın sebebi ise, kıyamet günü diriltildiklerinde kabirlerinin yanında o hayvanların binek olarak bekleyecek olma düşüncesi olduğunu belirtmektedir.²⁹² Beliyye²⁹³ adeti olarak bilinen bu adet bazı tarihçiler nezdinde Arapların ahiret anlayışına işaret ettiği şeklinde yorumlansa da²⁹⁴ bu anlayış Kur’an-ı Kerim’in Casiye suresinde geçen ayetle örtüşmemektedir. Zira Casiye suresinde onların ahiret inançlarını “Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. -Kimimiz- ölürüz, -kimimiz- yaşarız, bizi ancak zaman helâk eder”,²⁹⁵ şeklinde beyan etmektedir. Bu ayet göstermektedir ki onlarda ahiret inancı mevcut değildi. İbnü’l-Esîr kelimeyi sadece açıklamakla yetinmiş bu fiilin sebebi ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Arapların bu adetlerinden maksatları ölen kişinin cömertliğini ifade etmektir. Onlara göre kişi hayatta iken insanlara ikram etmek üzere hayvan kesip ikram ederdi. Öldüğünde de bu fiili devam etsin diye hayvan kesilir ve yanına gömülürdü ki kuşlar ve diğer hayvanlar ondan istifade etsin diyedir.²⁹⁶ Peygamber

²⁸⁸ Bezzâr, *Müsned*, 12: 348.

²⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 239.

²⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, 15: 557.

²⁹¹ *Ebû Dâvûd*, “Cenaiz”, 74; Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (Mekke: Mektebetü Dâri’l-Bâz, 1415/1994), 4: 57.

²⁹² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 160.

²⁹³ Bu adet el-Akiretü’l-beliyye olarak bilinmektedir.

²⁹⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târîh el-Arab kıble’l-İslâm* (y.y.: Daru’s-Sakî, 1413/1993), 6: 127-135.

²⁹⁵ Câsiye 45/24.

²⁹⁶ Ali, *el-Mufaşşal*, 6: 127-135.

efendimizin yasaklamış olduğu bu adet bazı İslâm ülkelerinde bid'at olarak uygulanmaktadır.²⁹⁷

ثقل kelimesini açıklarken kabir sorgusu ile ilgili ele aldığı “*Sekâleyn dışında sorgu meleklerinin sesini doğu ve batıdaki her şey duyar.*”²⁹⁸ hadisini ele almış ve sekâlen kelimesinden kastın yeryüzü sakinleri olan insan ve cinler olduğunu ifade etmektedir. Kelime buradaki kullanımın dışında “yolcunun azığı” manasına geldiğini söylemektedir.²⁹⁹ el-Aynî “sekâlen” kelimesinin insanlar ve cinler için kullanılmasının sebebini yeryüzünde ağırlık yapmaları olarak açıklamıştır. Ayrıca insan ve cinlerin kabirdeki kişinin sesini duyamamalarını imânın zorunlu olmamasına bağlamıştır. Zira insan ve cinler eğer bu sesi duymuş olsalardı o zaman iman mecburi olacaktı ve imtihanın bir manası olmayacaktı.³⁰⁰

حجج kelimesini ele alırken dua ile ilgili naklettiği “*Allah’ım hüccetimi dünyada ve ahirette sabit kıl*”³⁰¹ hadisini ele almış ve hadiste geçen “hüccet” kelimesini değerlendirmiştir. Ona göre kelimedden kasıt dünyada ve kabirde sorgu meleklerine karşı imanın ve sözün kuvvetlendirilmesi manasıdır.³⁰² Alimler bu hadisin şerhinde düşmanlarına karşı dünyada ve ukbada ayakların sabit kılınması manasını vermektedirler.³⁰³

Abbâs el-Cüşemiden gelen “*Mü’min kabire konulduğunda baş tarafına bir melek gelir...*”³⁰⁴ rivayetinde ele aldığı سفع kelimesini eli ile tutmak manası vermektedir.³⁰⁵ İbnü'l-Esîr'in zikretmiş olduğu bu rivayet hadis, metin kaynaklarında tespit edilmemiştir.

إنکم تفتنون في القبور kelimesini açıklarken ³⁰⁶ hadisini ele almış ve hadiste geçen تفتنون kelimesini kabirde Münker ve Nekir'in sorguları manasını

²⁹⁷ Abdülkerim Özaydın, “Beliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 419.

²⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 27.

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 213-214.

³⁰⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 8: 145.

³⁰¹ Tirmizî, “Deavât”, 103; Ebû Dâvûd, “Salat”, 361; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 452.

³⁰² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 334.

³⁰³ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 4: 264; el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-aḥvezî*, 9: 378.

³⁰⁴ Zemahşerî, *el-Fâḥiḥ*, 2: 183.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 783.

³⁰⁶ Nesâî, “Cenâiz”, 115; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40: 311.

vermiştir. Kelimenin الفتن ‘den türediğini ve imtihan manasına geldiğini belirten İbnü’l-Esîr peygamberimizin kabirin, deccalin, dünyanın, hayatın, ölümün vb. pek çok şeyin fitnesinden Allah’a sığındığını vurgulamıştır.³⁰⁷ Hz. Aîşe’den gelen bu rivayetin iki farklı tariki bulunmaktadır. Buhârî’nin bildirdiğine göre iki tarikin birincisi Yahudîlere işaret etmekte ikincisi ise mezkûr rivayettir. el-Buhârî rivayetle ilgili et-Tahavî ve en-Nevevî’nin aynı görüşte olup Yahudilerden bahsettiğinde Hz. Aîşe’nin bundan haberdar olmadığını daha sonra öğrendiği şeklinde yorumlayarak iki rivayeti ce’ m ettiklerini bildirmiş. Ayrıca Kirmanî’nin ise peygamberin kabirden dolayı Allah’a sığındığını Hz. Aîşe’nin garipseмесinin ardından ise bunu açıkça yaptığını ifade etmektedir.³⁰⁸ İbn Battal ise ehl-i sünnet alimlerince bu meselenin hak olduğu görüşündedir.³⁰⁹ Yine kabir azabı ile ilgili “كَانَ لَا يَتَطَرَّفُ مِنَ الْبَوْلِ”³¹⁰ hadisini ele almış ve hadiste geçen “طرف” kelimesini bevlîn geldiği taraftan sakınmamak olarak açıklamaktadır.³¹¹ Fakat bu rivayet hadis metin kitaplarında tespit edilememiştir

قبر kelimesini ele alırken “*Resulullah bizi makberde namaz kılmaktan men etti*”³¹² hadisini zikretmiş, rivayette geçen makber kelimesini ölülerin defnedildiği yer olarak belirttikten sonra kelimenin ortasındaki “bâ” harfinin fetha ve zamme ile okunabileceğini açıklamıştır. Ona göre bu yasağın sebebi namazın kabul olabilmesi için temiz yerde kılınması gerektiği ve kabirlerin toprağının ölüden akan irin ve necasetle karışması dolayısıyla temiz olma vasfını kaybetmesidir. İmam Şâfiî bu rivayetin biri munkatı diğeri de Ebû Sâid el-Hudri’den olmak üzere iki tarikini tespit ettiğini belirtmiştir.³¹³ es-Subkî, Ebû Dâvûd üzerine yazdığı şerhte İbnü’l-Esîr’e katılıp, hadisten müşriklerin kabirlerinin üzerine mescit yapılabileceği

³⁰⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 342.

³⁰⁸ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalanî İbn Hacer, *Fethu’l-bârî şerhu Şahîhi’l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Darü’l-Ma’rife, 1379/1960), 3: 236-237.

³⁰⁹ Ebû’l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik İbn Battâl, *Şerhu’l-Câmi’i’s-şahîh*, nşr. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim (Riyâd: Mektebetu Rüşd, 1423/2003), 3: 44.

³¹⁰ Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma’u’l-muğîs*, 2: 348.

³¹¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 108.

³¹² Tirmizî, “Salat”, 146; İbn Mâce, “Mesâcid”, 4; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Şahîhi İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân (el-İhsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân)*, nşr. Şu’ayb el-Arnâut (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1414/1993), 6: 90; Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şâfiî, *Müsnedü’s-Şâfiî*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1370/1951), 1: 67.

³¹³ Şâfiî, *Müsned*, 1: 67.

çıkarmında bulunmaktadır. Ayrıca rivayet ile ilgili Hattabî'nin dünyada iken kanı haram olmayanın ölüsüne de hürmet gösterilmesine gerek olmadığı görüşünü aktarmıştır.³¹⁴

”أَلْحِدُوا لِي لَحْدًا“³¹⁵ peygamber kelimesini açıklarken verdiği لحد efendimizin defnedilmesiyle ilgili hadiste geçen Garîb kelimeyi mezarda ölünün konulduğu yarık olarak açıklamaktadır.³¹⁶ en-Nevevî, İbnü'l-Esîr ile aynı kanaati paylaşarak kabirde kible tarafında insanın konulduğu yarık manası vermiştir.³¹⁷ Aynı şekilde نثل kelimesini açıklarken de verdiği rivayette ”نثل“ kelimesinin manasını kabir kazımak olarak vermektedir.³¹⁸

2. Kıyamet

Kıyâmet, “k-v-m” kökünden türeyen “kalkmak, dikilip ayakta durmak”³¹⁹ mânasındaki kıyâm isim veya masdar olup “dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir.³²⁰ Kıyâmet, ahiret kavramı ile yakın bir ilişkisi olması hasebiyle Kur'an-ı Kerim'de yüz on yerde geçmekte, yirmi altı âyette “el-yevmü'l-âhir” terkihiyle yer almaktadır.³²¹ Yine Kur'an-ı Kerim'de zaman zarfı olan “yevme”, “yevmeizin” kelimeleriyle oluşup kıyameti tasvir eden âyetlerin sayısı dört yüze yakındır. Bunların yetmişi “yevmü'l-kıyâme” şeklindedir.³²²

Kur'an-ı Kerim'de “el-Kıyâmet” isimli bir sure bulunmakla birlikte özellikle kısa âyetli sureler kıyamet ve âhiret ahvali ile ilgili detaylı bilgiler vermektedirler. Yine hadislerde de kıyamet ve âhiret ahvali ile ilgili çok fazla rivayet bulunmaktadır.

³¹⁴ Sübki, *el-Menhel*, 4: 60.

³¹⁵ Müslim, “Cenâiz”, 29; en-Nesâî, “Cenâiz”, 85; İbn Mâce, “Cenâiz”, 39; el-Bezzâr, *Müsned*, 3: 309.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 590.

³¹⁷ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 7: 34.

³¹⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 709.

³¹⁹ Sami, *Kamus*, 654.

³²⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Safvâvn Adnan Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 490-492; İbn Manzûr, *Lisân*, 496-505.

³²¹ İbn Abdilbâkî, *el-Mu'cem*, 34-36.

³²² İbn Abdilbâkî, *el-Mu'cem*, 788-795.

Özellikle kıyamet ve âhiret ahvalî Kütüb-i Sitte ile İmam Mâlik'in el-Muvatta'ı ve Dârimî'nin es-Sünen'inden oluşan sekiz hadis mecmuasından sadece Müslim'in es-Sahîh'inde "Sıfatü'l-cenne", Tirmizî'nin es-Sünen'inde "Sıfatü'l-kıyâme", "Sıfatü'l-cenne", "Sıfatü cehennem" bölümleri yer almaktadır. Mâlik'in el-Muvatta adlı eserinde bulunan "Cehennem" bölümünde sadece iki hadis rivayeti mevcuttur. Ayrıca Buhârî'nin es-Sahîh'i³²³ ile Dârimî'nin es-Sünen'inde yer alan "Rikâk"³²⁴ bölümlerinin son kısımlarında kıyamet konularına dair hadisler rivayet edilmiştir.³²⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de "Sûra üflenmek" deyimiyle ifade edilen kıyametin kopuşu genellikle "üfleme"ye yarayan boynuza benzer boru" diye anlam verilen ve mahiyeti bilinmeyen bir sûr ile yapılacaktır.³²⁶

Kıyâmet'in kopuşu on ayette "sûr" ile ifade edilirken bir ayette³²⁷ de "nâkur"³²⁸ kelimesi ile ifade edilmektedir. Ayetlerden anlaşıldığı üzere iki defa sûr'a üflenecektir. Bunlardan birincisi ile kâinat kozmik sona girerken ikincisinde de yeniden dirilip hesap vermek için mahşer meydanına toplanılacaktır.

Ayetlerin beyanına göre sûra bir defa üflenmekle yer küre dağlarıyla birlikte yörüngesinden çıkarılıp parçalanacak, olup bitmesi gereken mutlaka gerçekleşecek, gök de yarılıp düzensiz bir şekle bürünecek,³²⁹ o gün güneş dürülüp karanlığa gömülecek, yıldızlar kararıp dağılacak, dağlar yerlerinden koparılıp parçalanacak, vahşi hayvanlar bir araya getirilecek, denizler kaynatılacak,³³⁰ insanlar şaşkın şaşkın uçuşan pervanelere benzeyecek, dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.³³¹

İbnü'l-Esîr, rivayetlerde geçen kıyamet ile ilgili bazı garîb kelimeleri şöyle açıklamıştır:

³²³ Buhârî, "Rikâk", 39-53

³²⁴ Ebû Muhammed Abdullah ed-Dârimî, *es-Sünen* (Riyad: Dârü'l-Mugnî, 1421/2000), "Rikak", 79-122.

³²⁵ Bekir Topaloğlu, "Kıyâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 518.

³²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 497.

³²⁷ İbn Abdilbâkî, *el-Mu'cem*, 416.

³²⁸ Mezkûr ayet "فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّفُورِ" (O Sûr'a üfürüldüğü zaman var ya...) şeklinde geçmektedir. (el-Müddessir 74/8)

³²⁹ el-Hâkka 69/13-16

³³⁰ et-Tekvîr 81/1-6

³³¹ el-Kâria 101/4-5

İbnü'l-Esîr *سوع* kelimesini açıklarken *الساعة* kelimesinin de kıyamet günü anlamına geldiğini söyler. *الساعة* kelimesinin aslının iki manasının olduğunu söyleyen İbnü'l-Esîr bu manalardan biri gece ve gündüzü oluşturan günün yirmi dört cüz'ünden (saatinden) biri; diğer manası ise gündüz veya gecenin bir kısmı olduğunu söylemektedir. Ona göre kelimenin asıl manaları bunlarken istiare olarak kıyamet günü yerine kullanılmıştır. Bu açıklamasından sonra ez-Zeccac'ın kelimenin Kur'an'daki bütün kullanımının kıyamet günü manasından olduğu görüşünü aktarmaktadır.³³² Konu ile ilgili olarak *قرب* kelimesinin açıklamasında³³³ "إذا تَقَارَبَ الزَّمانُ"³³⁴ rivayetini vererek kıyametin yaklaşması manası vermektedir. el-Begavî, bu ibarenin farklı manalarda anlaşıldığını belirtmektedir. Ona göre ibareye verilen manalar arasında kıyametin yaklaşması anlamı olduğunu ve bu mananın sahih rivayetlerde geçtiğini vurguladıktan sonra kelimeye verilen diğer anlamları da zikretmektedir.³³⁵ Yine İbnü'l-Esîr, "عُقْرُ دَارِ الْإِسْلَامِ الشَّامِ"³³⁶ rivayetini İslâm'ın aslı ve yurdu olarak tanımlamıştır. Ona göre rivayet fitne zamanına işaret etmekte ve o dönem Şam emniyetli ve Müslümanlar için daha güvenli bir bölge olacağı şeklinde yorumlamıştır.³³⁶ Bu rivayet, hadis metin kitaplarında tespit edilememiştir.

a. Kıyamet Alametleri

İbnü'l-Esîr, kıyamet alametleri ile ilgili hadiste geçen³³⁷ "دَابَّةُ الْأَرْضِ" farklı manalarda anlaşıldığını belirterek ilgili görüşleri aktarmıştır. Buna göre Dâbbetü'l-Erz'den kasıt bazılarına göre, doksan zira boyunda, ayakları ve kılları olan bir

³³² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 824.

³³³ Muhammed b. Selâme Ebû Abdillâh el-Kuzâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, nşr. Muhammed b. Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986), 2: 299; Ebü'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, nşr. Ebû Mu'âz Târik b. 'Avdillâh - Ebu'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrahim (Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1416/1995), 1: 291; el-Bezzâr, *Müsned*, 17: 230, 260, 288.

³³⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2:431.

³³⁵ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 12: 210.

³³⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 233.

³³⁷ *Müslim*, "Fiten", 118; *Tirmizî*, "Tefsîr", 7.

binektir. Bazılarına göre, çeşitli hayvanlara benzeyen, Safa dağı yarılıp içinden çıkacak bir mahlukattır. Bazılarına göre ise, Taif topraklarından çıkacak, Hz. Musa'nın (a.s.) asası ile Hz. Süleyman'ın (a.s.) mührü yanında olacak. Kimse onu anlayamayacak, zarar veremeyecek ve âsâsı ile mü'minlerin yüzüne vurduğunda "Müm'in"; mühür ile yüzlerine vurduğunda "Kâfir" yazacak.³³⁸ şeklinde görüşleri zikretmiş fakat kime ait olduklarını belirtmemiştir.

دجل kelimesini açıklarken "Ahir zamanda Deccâller olacak"³³⁹ hadisini yalan söyleyenlerin artması şeklinde te'vil ettikten sonra kelimenin kavramsal kullanımına da değinmiştir. Ona göre "Deccâl" ahir zamanda çıkıp uluhiyyet iddia edecektir. Deccâl ile ilgili başka bir hadiste³⁴⁰ "فَرَّعَ فِيهِ وَخَفَّضَ" kısmından muradın (Deccâl'in) fitnesinin çoğalması ve kudretinin artması daha sonra da bu kudretin gitmesi şeklinde te'vil etmektedir. Bazılarının ise emirlerini yaymada sesinin yükseltilip alçaltılması manası verdiklerini açıklamaktadır.³⁴¹ en-Nevevî bu rivayeti Ehli sünnet ulemasının cumhuru rivayeti zahiri anlamına hamlettiklerini, bazılarının da bâtinî manalar vererek te'vil ettiklerini de vurgulamaktadır.³⁴² Yine İbnü'l-Esîr, "*Küfriün başı doğu tarafındandır.*"³⁴³ hadisi ile de kastın Deccâl vb. doğu tarafından çıkan dalalet önderlerinin işaret edildiğini vurgulamaktadır.³⁴⁴ Ayrıca kıyamete işaret eden "شرق" kelimesinin geçtiği bazı hadislerle de *doğu tarafından gelecek olan fitneler* manası vermektedir.³⁴⁵

Hz. İsâ'nın (a.s) inmesiyle ilgili hadiste geçen³⁴⁶ "وَتَقَعُ الْأَمَنَةُ فِي الْأَرْضِ" ibaresi ile ilgili "*Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyordu...*"³⁴⁷ ayetini delil getirip, o zamanda yer yüzünü güvenli bir hale gelecek, hiçbir insan veya hayvan korkmadan yaşayacağı şeklinde

³³⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 548-549.

³³⁹ *Müslim*, "Mukaddime", 7.

³⁴⁰ Ebü'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, nşr. Hamdi 'Abdülmecid es-Selefi (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1410/1990), 1: 354.

³⁴¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 511.

³⁴² Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 2: 195.

³⁴³ *Buhârî*, "Bed'ü'l-Halk", 15; *Müslim*, "İmân", 85.

³⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 618.

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 861.

³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 398; İbn Hibbân, *Şahîh*, 15: 233; Süleyman b. Dâvûd Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dârü Hecer, 1420/1999), 4: 301.

³⁴⁷ el-Enfâl 8/11

yorumlamaktadır.³⁴⁸ İbn Hacer, Hz. İsa'nın nüzulü ilgili bu hadisi açıklarken alimlerin Hz. İsa'nın ölümü ile ilgili görüşlerini de zikretmektedir. Buna göre bazıları onun öldürölüp göğge çıkarıldığını söyleyerek ayetin zahiri ile amel etmektedirler, bazıları da dünyada öldü fakat ahirette ise ölmeyeceği görüşündedir.³⁴⁹ Fethu'l-Mun'im'de Hz. İsa'nın nüzulü için kıyametin büyük alametlerinden olduğu ve onun gelmesinden sonra yeryüzünde emniyet ve güvenin sağlanacağı belirtilmiştir.³⁵⁰

b. Kıyametin Kopması

İbnü'l-Esîr, Kıyamet'in kopması ile ilgili “*Ey insanlar Allah'ı zikredin racife geldiğinde peşinden radife gelecektir.*”³⁵¹ rivayetini zikrettikten sonra *racife* kelimesini kıyâmet'in kopuşunu ifade eden ilk nefha olarak; *radife* 'yi de ilk nefhayı takiben insanların tekrar diriltileceği ikinci nefha olarak açıklamıştır.³⁵² Tirmîzî şerhinde Mübarekfûrî İbnü'l-Esîr'in görüşlerini paylaşmış ve mezkûr ayetle de destekleyerek açıklamıştır.³⁵³ Yine İbnü'l-Esîr, “النَّفْخُ فِي الصُّورِ”³⁵⁴ hadisi ile ilgili olarak insanları mahşere toplamak için üflenecek olan nefha manasını vermektedir. Bazılarının insanları öldürecek olan nefha manasını verdiğini belirten İbnü'l-Esîr rivayetlerdeki kullanımın ilk manaya işaret ettiğini ifade etmektedir.³⁵⁵ yine yer sarsıntısı manası da vermektedir.³⁵⁶ en-Nevevî, Müslim şerhinde İbnü'l-Esîr ile aynı kanaatleri paylaşmış ve insanların mahşer meydanına üç farklı yoldan toplanacağını belirtmiştir.³⁵⁷

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 79.

³⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6: 493.

³⁵⁰ Laşin, *Fethu'l-Mun'im*, 1: 499.

³⁵¹ *Tirmizî*, “Sıfâtü'l-Kıyâme”, 23.

³⁵² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 640.

³⁵³ Mübarekfûrî, *Tuhfetü'l-aḥvezî*, 7: 129.

³⁵⁴ *Buhârî*, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 35; *Müslim*, “Fezâil”, 159.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 58.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 636.

³⁵⁷ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 17: 195.

3. Mahşer

Sözlükte “toplanmak, bir yerde birikmek” manalarındadır.³⁵⁸ Ba’sı takip eden süreçte insanların toplanması ve toplanma yerine sevk edilmesini ifade edilmektedir. Toplanma yerine de *mahşer* denilmektedir.³⁵⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de haşır, farklı varyantları ile kırk bir âyette yer almaktadır.³⁶⁰ Ayrıca Kur’an-ı Kerim de Bütün insanların bir araya toplanacakları bir günden³⁶¹ söz edilmekte, o günün aldananların ortaya çıkacağı bir gün olacağı,³⁶² Allah’ın insanların ancak bir saat kaldıklarını zannettikleri kadar kısa bir sürede yeniden diriltip toplayacağı,³⁶³ bütün insanların Allah’a haşrolunacakları,³⁶⁴ o günde kimsenin bir başkasına fayda veya zararının dokunmayacağı,³⁶⁵ mücrimlerin gözlerinin (korkudan) gömgök bir halde olacağı,³⁶⁶ âmâ,³⁶⁷ kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşredilecekleri,³⁶⁸ meleklerle yüzleşecekleri,³⁶⁹ bakışları perişan bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkıp çağırana doğru koşacakları,³⁷⁰ kafirlerin yüzlerinin siyah ve kederli, müminlerin ise parlak ve sevinçli olacağı³⁷¹ haber verilmektedir.³⁷²

جَحْش kelimesini değerlendirdiği kıyamet gününde azaların şahitliği ile ilgili hadiste³⁷³ kelimeye “korumak, savunmak” manaları vermektedir.³⁷⁴ İbnü’l-Esîr’in zikrettiği bu rivayet hadis metin kitaplarında tespit edilmemiştir. Ancak müellif *Câmiû’l-Usul* adlı eserinde konuyla ilgili hadisi Müslim’in eserinde zikredildiğini ve mezkur kelimenin geçtiği yeri Rezin’in müsnedinde zikrettiğini

³⁵⁸ Sami, *Kamus*, 440.

³⁵⁹ Bekir Topaloğlu v.dğr., *İslam’da İnanç Esasları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 268.

³⁶⁰ İbn Abdilbâkî, *el-Mu’cem*, 205.

³⁶¹ Hûd 11/103.

³⁶² et-Teğâbûn 64/9.

³⁶³ Yûnus, 10/45.

³⁶⁴ el-Bakara 2/203; Âl-i İmrân 3/158; el-Mâide 5/96; el-En’âm 6/38, 51, 72; el-Enfâl 8/24; el-Mücâdele 58/9; el-Mülk 67/24.

³⁶⁵ Sebe 34/42.

³⁶⁶ Tâhâ 20/102.

³⁶⁷ Tâhâ 20/124-125.

³⁶⁸ Yunus 10/28.

³⁶⁹ Sebe 34/40.

³⁷⁰ el-Kamer 54/7-8.

³⁷¹ Âl-i İmran 3/106, 107; Abese 80/38-43.

³⁷² Konu ile ilgili pek çok hadis de mevcuttur ayrıntılar için bkz: *Buhârî*, “Rikâk”, 44, 45; “Zekât”, 52; *Müslim*, “Cennet”, 41, 59, 62; *Nesâî*, “Cenâiz”, 118.

³⁷³ İbnü’l-Esîr, *Câmi’ü’l-uşûl*, 10: 457.

³⁷⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 237.

belirtmiştir.³⁷⁵ Ayrıca İbnü'l-Esîr' "*Kim Kur'an-ı öğrenir sonra unutursa kıyamet gününde Allah Teâlâ onu eczâm olarak diriltir.*"³⁷⁶ hadisinde أجزم kelimesini ellerin kesik olarak dirilmesi manasını vermektedir.³⁷⁷ el-Münâvî kelime ile ilgili olarak elin kesilmesi manası vermiş ve buna yapılan itirazları değerlendirmiştir. Onun verdiği bilgiye göre yapılan itirazlar suçun büyüklüğünden dolayı sadece eli kapsamaması gerektiği ile ilgilidir. Ayrıca Kâdî İyâz'ın da ellerin kesilmesi görüşünde olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ İbn Abdilber ise kelimeyi Allah katında hüccetin kesik olması şeklinde açıklamıştır.³⁷⁹

جمع kelimesini ele alırken Allah Teâlâ'nın الجامع ismini hadis zikretmeksizin ele almış ve hesap günü mahlukatı bir araya toplayıp bir araya getiren manasını vermiştir.³⁸⁰ Gazzâlî, kelime ile ilgili olarak dünyada mahlukatı yeryüzüne toplayan ve ahirette mahşer meydanına toplayan manası vermektedir.³⁸¹ Yine نَارٌ تَطْرُدُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ³⁸² hadisinden muradın Şam olduğunu ve insanların kıyamet günü buradan diriltileceğini belirtmektedir.³⁸³ İbn Hacer bu hadis ile babın ilk hadisi olan Enes b. Malik'ten gelen rivayetin arasında tearuz olduğunu, Enes rivayetinin kıyametin ilk alameti olarak doğudan batıya kadar bir ateşin yakılması olduğunu, bu rivayetin ise kıyametin son alameti olarak söylemek suretiyle aralarını cem' etmektedir. Bu rivayetin ahir olmasından dolayı da artık dünyalık bütün işlerin bitmiş olacağı ve ahirete taalluk eden ilk iş olduğunu belirtmiştir.³⁸⁴ Kâdî İyâz ise Müslim'in dışında bazı rivayetlerde Şam lafzının geçtiğini belirtmiş bunun da kıyametten sonra ilk haşrin buradan gerçekleşeceği şeklinde açıklamıştır.³⁸⁵ Şunu da ifade etmek gerekir ki hadis

³⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 10: 457.

³⁷⁶ Ebû Dâvûd, "Salat", 357; İbn Hibbân, *Şaḥîḥ*, 11: 485.

³⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 246.

³⁷⁸ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 5: 603.

³⁷⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, nşr. Mustafa b. Al-hmed el-Ulvî, Muhammed abdulkebir el-Bekrî (Mağrib: Müessesetü Kurtuba, 1412/1991), 14: 132.

³⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 287.

³⁸¹ Gazzâlî, *el-Maḥşadü'l-esnâ*, 143-144.

³⁸² Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, *el-Cem' beyne's-Şaḥîḥayn*, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998), 3: 377; İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 10: 405.

³⁸³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 380.

³⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13: 82.

³⁸⁵ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, nşr. Yahyâ İsmâil (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 8: 196.

metinleri incelendiğinde konu ile ilgili rivayetlerin farklılığı göze çarpmaktadır. Zira el-Buharî rivayetinde doğu ile batı arasında bir ateş rivayeti mevcut iken bazı rivayetlerde Şam, bazı rivayetlerde ise Hicaz, bazılarında da Yemen ifadesi bulunmaktadır.³⁸⁶ el-°Aynî, bu hadislerin hepsinin birbirini takip etmelerinden dolayı ilklik ifade ettiklerini ve gelecek olan şeyin durumunun geçene nispetle ilk olduğunu belirtmek suretiyle aralarını cem’ etmektedir.³⁸⁷

شهد kelimesinde ele aldığı “وشَهِدُكَ يَوْمَ الدِّينِ”³⁸⁸ hadisini Peygamberimizin mahşer gününde ümmetine şahit olarak getirilmesi manasında te’vil etmektedir.³⁸⁹ Fahreddin er-Râzî, el-Ahzap suresinde geçen “Ey Peygamber, gerçekten biz seni bir şahid, bir müjde verici ve bir uyarıcı olarak gönderdik”³⁹⁰ ayetindeki şahitliğin farklı manalarda anlaşıldığını bunlardan birinin de kıyamet günü şahitliği olduğunu belirtmiştir.³⁹¹

4. Şefa

Sözlükte “tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hale getirmek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek” anlamlarındaki şef kökünden türeyen şefâat,³⁹² “suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme” mânasına gelir.³⁹³

Kur’an’da şef bir yerde sözlük manası ile,³⁹⁴ bunu dışından otuz bir yerde geçen kelimenin on üçü şefa

İbnü’l-Esîr شفع kelimesini açıklarken الشفاعة kelimesini de değerlendirmiştir. Ona göre şefa

³⁸⁶ Azîmâbâdî, °Avnü’l-ma°bûd, 11: 290.

³⁸⁷ Aynî, °Umdetü’l-kârî, 24: 212.

³⁸⁸ Taberânî, el-Mu°cemü’l-evsaf, 9: 43; el-Heysemî, Mecme°u’z-zevâ’id, 10: 254.

³⁸⁹ İbnü’l-Esîr, en-Nihâye, 1: 900.

³⁹⁰ el-Ahzab 33/45

³⁹¹ Râzî, Mefâtîh, 25: 217.

³⁹² Mustafa Alıcı, “Şefa

³⁹³ İsfahânî, el-Müfredât, 457-458.

³⁹⁴ el-Fecr 89/3

³⁹⁵ İbn Abdilbâkî, el-Mu°cem, 384.

³⁹⁶ İbnü’l-Esîr, en-Nihâye, 1: 877.

Buhârî’de geçen ³⁹⁷“فَأَسْتَأْذِنُ عَلَى رَبِّي فِي دَارِهِ” rivayetini de Allah’ın huzunda şefaât edeceğine hamletmiştir.³⁹⁸ Yine İbn Mesut’un rivayet ettiği Kur’an’ın şefaâtçi olması ile ilgili rivayeti³⁹⁹ ise dünyada iken Kur’an’a tabi olanların ahirette onun şefaatine nail olacaklarına ve onun şefaatinin de makbul olduğuna yormaktadır.⁴⁰⁰

İbnü’l-Esîr ezan duasında geçen ⁴⁰¹“اللَّهُمَّ آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ” el-Vesîle kelimesini bir şeyi bir şeye vesile kılıp yaklaştırma manasını verdikten sonra kelime ile ilgili görüşleri vermektedir. Bu görüşlerden biri de ahirette şefaattir.⁴⁰² Riyazu’s-Sâlihîn’in Türkçe tercüme ve şerhinde bu duayı yapanlara faydasının olduğunu ve bu dua sayesinde Peygamber Efendimizin kıyamette şefaatine nail olunacağı belirtilmiştir.⁴⁰³ Nesâî şerhi Zâhîretü’l-‘ukbâ’da rivayet ele alınmış ve el-Vesîle kelimesine ahirette şefaât anlamı verilmiştir. Yine aynı eserde Allah’a yaklaşma ve Cennet makamlarından bir makam manaları da verilmektedir.⁴⁰⁴

5. Cennet

Cennet “örtmek, gizlemek” anlamındaki “cenn” kökünden isim olup “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” mânasına gelir. Âhîret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi hem görünüm itibarıyla dünya bahçelerine benzemesi hem de eşsiz nimetlerinin insan idrakinden gizlemiş olması olarak düşünülebilir.⁴⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle yüz kırk yedi defa geçen cennet kelimesi yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Âdem ile Havvâ’nın iskân edildiği mekân, bir yerde Hz. Peygamber’in, yanında Cebrâil’i

³⁹⁷ Buhârî, “Tevhîd”, 24.

³⁹⁸ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 587.

³⁹⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, 9: 132; 10: 198; Ebû Bekr Abdullah İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, nşr. Muhamed ‘Avvâme (Cidde: Dârü’l-Kıble, 1427/2006), 15: 478; el-Heysemî, *Mecme‘u’z-zevâ‘id*, 1: 415; 7: 341.

⁴⁰⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 639.

⁴⁰¹ Buhârî, “Ezân”, 8; “Tefsîr”, 11; Ebû Dâvûd, “Salat”, 38.

⁴⁰² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 849.

⁴⁰³ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ en-Nevevî, *Riyazu’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, trc. M. Yaşar Kandemir v.dğr. (İstanbul: Erkam Yayıncılık, 1434/2013), 5: 237.

⁴⁰⁴ İsyûbî, *Zâhîretü’l-‘ukbâ*, 8: 316.

⁴⁰⁵ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 374.

gördüğü sidretü'l-müntehânın civarında bulunan me'vâ cenneti,⁴⁰⁶ diğer yerlerde de âhiret cenneti anlamında kullanılmıştır.⁴⁰⁷

İbnü'l-Esîr جنن kelimesini açıklarken hadis zikretmeksizin *cennet* ismine yer vermiştir. Ona göre cennet ahirette nimetler yurdudur.⁴⁰⁸ Yine السلام kelimesini de cennet için kullanmıştır. Cennetin o isimle isimlendirilmesinin sebebini ise musibet, felaket vb. şeylerin olmaması olarak açıklamaktadır.⁴⁰⁹ İbn Battal'da cennetin bu şekilde isimlendirilmesin sebebini musibet ve kederin olmamasına bağlamaktadır.⁴¹⁰

İbnü'l-Esîr cennet ile ilgili “*Kim susamış bir mü'minin susuzluğunu giderirse Allah Teâlâ da kıyamet günü onu rahîk-i mahtumdan içirir.*”⁴¹¹ hadisinde geçen “er-Rahîk” kelimesine şarap manası vermektedir. Şaraptan kastı ise cennet şarabıdır.⁴¹² Alimler kelimeyi halis, içine bir şey katılmamış cennet şarabı olarak açıklamaktadırlar.⁴¹³ Yine İbnü'l-Esîr شرب kelimesini ele alırken “*Kim dünyada iken şarap içerse ahirette içemez.*”⁴¹⁴ hadisini “Bundan murad onun cennete giremeyeceğidir. Zira şarap cennet ehlinin içeceği. Ahirette de şarap içemediğine göre o kişi cennete gidememiştir.” şeklinde yorumlamıştır.⁴¹⁵ en-Nevevî, bu rivayeti açıklarken şarabın dünya içeceği olduğunu ve cennete girenlerin ise bunu içemeyeceklerini belirttikten sonra eğer dünyada içip tövbe etmemişlerse cennette içtiklerinde bir haz alamayacağını belirtmiştir.⁴¹⁶

6. Cehennem

Sözlükte “derin kuyu; hayırsız, uğursuz” manalarına gelen cehennem kelimesinin kökeni hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir.⁴¹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in

⁴⁰⁶ en-Necm 53/13-15

⁴⁰⁷ İbn Abdilbâkî, *el-Mu'cem*, 179-181.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 300.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 798.

⁴¹⁰ İbn Battâl, *Şerhu 'l-Câmi'i 'ş-şahîh*, 10: 409.

⁴¹¹ *Ebû Dâvûd*, “Zekât”, 42.

⁴¹² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 644.

⁴¹³ Mübârekfûrî, *Tuhfetü 'l-aḥvezî*, 7: 122-123; el-Begavî, *Şerhu 's-sünne*, 11: 356.

⁴¹⁴ *Buhârî*, “Eşribe”, 1; *Müslim*, “Eşribe”, 76; *İbn Mâce*, “Eşribe”, 2.

⁴¹⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 851-852.

⁴¹⁶ Nevevî, *Şerhu 'n-Nevevî*, 13: 173.

⁴¹⁷ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 225.

yetmiş yedi âyetinde yer alan cehennem, çoğunlukla sözlük anlamının dışında kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekları yer olarak geçmektedir.⁴¹⁸

İbnü'l-Esîr جم kelimesini açıklarken hadis rivayet etmeksizin الجحيم kelimesini de ele almaktadır. el-Cehîm'in cehennemin bir ismi olduğunu söyledikten sonra kelimenin sözlük manasını vermektedir.⁴¹⁹ Aynı şekilde السَّجِّين kelimesini de cehennemin bir ismi olduğunu belirtmektedir.⁴²⁰ Yine سقر kelimesini de cehennemin bir ismi olarak açıklamaktadır. Ona göre kelime Acemce olup, ucme ve ta'riften dolayı da çekimi yapılmamaktadır.⁴²¹ Cehennemin bir isminin de لظى olduğunu söyleyen müellif, alemiyet ve te'nis sebebiyle kelimenin gayrı munsarif olduğunu belirtmektedir.⁴²²

İbnü'l-Esîr دور kelimesini açıklarken cehennem ahalisi ile ilgili “Yüzleri hariç ateş onların her yerini yakar”⁴²³ hadisinde geçen دارات kelimesini دائرة kelimesinin cem'i olduğunu ve kelimenin manasının yüzün etrafı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre cehennem ehlinin yüzlerinin yanmamasının sebebi, yüzün secde mahalli olmasıdır.⁴²⁴ en-Nevevî, İbnü'l-Esîr ile aynı kanaatleri paylaşmaktadır.⁴²⁵ el-Aynî'de Ademoğlunun bütün organları yanacak olsa da secde yeri yanmayacağını söylemektedir.⁴²⁶ Ayrıca İbnü'l-Esîr الوبال kelimesinde de ahiret azabı manası vermektedir.⁴²⁷

İbnü'l-Esîr cehennemin sıfatları hadisinde⁴²⁸ geçen قَدْ قَدْ⁴²⁹ kelimesini hasbî kelimesi ile açıklamıştır. Kelimedeki “dâl” yerine bazı rivayetlerde “tı”

⁴¹⁸ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 227.

⁴¹⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 237.

⁴²⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 757.

⁴²¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 785.

⁴²² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 602.

⁴²³ Müslim, “İmân”, 319.

⁴²⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 587.

⁴²⁵ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 3: 50.

⁴²⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 6: 85.

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 819.

⁴²⁸ Tirmizî, “Sıfâtü'l-Cennet”, 20; İbn Hibbân, *Şahîh*, 1: 501.

⁴²⁹ Bazı rivayetlerde قط قط olarak geçmektedir.

harfinin de kullanıldığını belirtmiştir.⁴³⁰ Kâdî İyâz kelimenin onaylama mahiyetinde “bu hak söz size yeter” manası vermektedir.⁴³¹

Mezkûr örneklerde görüleceği üzere İbnü'l-Esîr, ahiret ahvali ile ilgili rivayetlerde geçen garîb kelimeleri sözlük bağlamında mana vermekle yetinmeyip kelimeleri semantik tahliller yaparak da yorumlamaktadır. Ancak yorum yaparken herhangi bir ekole işaret etmemesi ve ekoller arasındaki ihtilaflı konuları içeren konulara değinmemesinden dolayı herhangi bir itikadi ekole mesubiyeti tepit edilememiştir.

D. Melekler

Melek kelimesi Sâmi dillerinde bulunan “göndermek” anlamındaki “l'ek”⁴³² kökünden olup “haberci, elçi; güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten” mânalarına gelmektedir. Kelimenin çoğulu melâikedir.⁴³³

Melek kelimesi varyantlarıyla birlikte Kur'an-ı Kerim'de yüzden fazla ayette geçmektedir.⁴³⁴ Yine Kur'an'da bazı melek isimleri ve görevleri de geçmektedir.⁴³⁵ Ayrıca pek çok hadiste meleklerden bahsedilmektedir.

İslam inanç esasları arasında sayılan Melekler hakkında hadislerde geçen bazı garîb kelimeleri İbnü'l-Esîr şöyle yorumlamaktadır:

İbnü'l-Esîr'e göre “İçinde köpek ve resmin bulunduğu eve melekler girmez”⁴³⁶ rivayetindeki meleklerden kasıt (yeryüzünde) dolaşan meleklerdir. Hafaza ve ölüm meleği değildir. Ayrıca الملائكة kelimesini مَلَأَ kelimesinin çoğulu olduğunu ve kullanımın çokluğundan dolayı hemzenin düştüğünü de söylemektedir. Yine kelimenin aslı ile ilgili ihtilafları da vermektedir.⁴³⁷ İbn

⁴³⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 420.

⁴³¹ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 4: 95.

⁴³² Ragıb el-İsfahânî kelimenin kökü ile ilgili olarak nahivciler ile muhakkıklar arasında bir fark olduğunu ve nahivcilere göre “م” harfi zâid olup kelimenin kökü لَك iken Muhakkıklara göre مَلَأَ kelimenin kökü olduğunu nakletmiştir. el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 776.

⁴³³ Ali Erbaş, “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 37.

⁴³⁴ İbn Abdilbâkî, *el-Mu'cem*, 674-776.

⁴³⁵ Ayrıca konunun detayları için Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi “Cebrâil”, “Mikâil”, “Azrâil”, “İsrâfil”, “Kirâmen Kâtibîn”, “Hârût Ve Mârût” Maddelerine Bakılabilir. M. Sait Özervarlı, “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 40-42.

⁴³⁶ *Buhârî*, “Libâs”, 88; *Müslim*, “Libâs”, 83.

⁴³⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 679; Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma'u'l-muğîs*, 3: 228.

Abdilber, melek lafzından muradın vahiy meleği olduğunu bazılarının ise lafzın zahirine bakarak mananın bütün melekleri kapsadığını söylemiştir.⁴³⁸ Aynî bütün resimlerin ve bütün köpeklerin bu kategoride değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bunun yasak olması için resim ve köpekte bir illetin olması gerekmektedir.⁴³⁹ el-Kastallânî köpeğin necaset ve pislik yediklerinden ve kötü koktuklarından dolayı buna sebep oluklarını belirtmiştir.⁴⁴⁰ Nevevî resimlerin evde yasaklanmasının bütün resimleri kapsamadığını bilakis şirk unsurlarını barındıran resimler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca eve girmeyen meleklerin hafaza melekleri dışında rahmet, tebrik ve istiğfar dağıtan melekler gibi dolaşan melekler olduğunu belirterek İbnü'l-Esîr'in görüşüne katılmıştır.⁴⁴¹

İbnü'l-Esîr İsrâ hadisi olarak zikrettiği ve en-Necm⁴⁴² suresinde geçen تَدَلَّى kelimesini “yukardan aşağıya inmek” şeklinde mana vermiş, kelimedeki zamirin Cebrâil'e râcî olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴³

Sabah namazı ile ilgili hadiste geçen “فَإِنَّهَا مَشْهُودَةٌ مَحْضُورَةٌ”⁴⁴⁴ ibaresinde حاضرة kelimesini gece ve gündüz melekleri olarak yorumlamıştır. Ona göre حاضرة kelimesi meleklerden bir grubu, bir topluluğu ifade etmektedir.⁴⁴⁵ en-Nevevî, meleklerin rahmet saatlerinde insanın kıldığı namaza şahit olmalarından dolayı bu ismi aldıklarını belirtmiştir.⁴⁴⁶ Aynı şekilde İbnü'l-Esîr مَشْهُودَةٌ kelimesi de gece ve gündüz melekleri için kullanmıştır. “Bu melekler namaz kılan kişinin ecrine şahit olurlar. Daha sonra da nöbet değiştirirler.”⁴⁴⁷ şeklinde yorumlamaktadır.

İbnü'l-Esîr'in meleklerle ilgili yapmış olduğu yorumlar genellikle kelimenin sözlük manası bağlamında olmakla birlikte problemlili gördüğü noktayı

⁴³⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-ʿUlî (Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387-1412/1967-1992), 1: 301.

⁴³⁹ Aynî, *ʿUmdetü'l-kârî*, 11: 224.

⁴⁴⁰ Kastallânî, *İrşâdû's-sârî*, 5: 273.

⁴⁴¹ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 14: 84.

⁴⁴² en-Necm 53/8-9

⁴⁴³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 581.

⁴⁴⁴ Müslim, "Salatu'l-musâfirîn", 294; en-Nesâî, "el-Mevâkıt", 59; İbn Mâce, "İkâmetu's-Salat", 187.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 391.

⁴⁴⁶ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 6: 116-117.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 900.

izah etmek suretiyle gerçekleşmektedir. Yer yer kapalı ifadeleri kelamcılar gibi izah etmektedir.

E. Peygamberler

Sözlükte “haber getiren” manasındaki peygamber kelimesi Farsça olup eski Türkçede karşılığı yalvaçtır. Ancak kelime erken dönemde Türkçe’ye geçip dile yerleşmiştir.⁴⁴⁸

İslam inanç esaslarından birini oluşturan nübüvvet meselesi ile ilgili rivayetlerde geçen garîb kelimelerle ilgili İbnü’l-Esîr’in yaptığı yorumlar şu şekildedir:

İbnü’l-Esîr نَبَا kelimesinde nebi ve resulün geçtiği bir rivayet zikretmiş ve bunlar arasındaki farka umum-husus cihetiyle işaret etmiştir. Onun ifade ettiğine göre resul nebiden daha hastır. Çünkü her resul nebidir fakat her nebi resul değildir.⁴⁴⁹ Yine peygamberlerle ilgili hadiste geçen “وَأَمْهَاتُهُمْ شَتَّى”⁴⁵⁰ ifadesini de “dinleri bir şeriatleri farklı” şeklinde yorumlamıştır. İbnü’l-Esîr’in belirttiğine göre bazı alimler bu ibareden kastın zamanlarının farklı olması olarak açıklamıştır.⁴⁵¹ İbn Hacer bu rivayeti el-Mearic suresinde geçen “Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz.”⁴⁵² ayetlerin tefsiri olduğunu belirtmiştir. Ona göre peygamberlerin şeriatlerinde küçük farklılıklar olsa da dinleri birdir o da tevhid dinidir.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Peyamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 257.

⁴⁴⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 700.

⁴⁵⁰ *Buhârî*, “Ehadisu’l-Enbiyâ”, 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 544; 15: 398; İbn Hibbân, *Şahîh*, 15: 225; et-Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, 4: 289; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 11: 401; İbrâhîm b. Mahled İshâk b. Râhûye, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin (Medine: Mektebetü’l-Îmân, 1412/1992), 1: 124.

⁴⁵¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 842.

⁴⁵² el-Mearic 70/19-21

⁴⁵³ İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, 6: 489.

1. Önceki Peygamberlere Dair Kelimelerle İlgili Yorumlar

İbnü'l-Esîr, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) önce gelen peygamberlerle ilgili rivayetlerde geçen garîb kelimeleri ele alıp onlara çeşitli manalar vermiştir. Bunlar şu şekildedir:

İbnü'l-Esîr, کرم kelimesini açıklarken ⁴⁵⁴“إِنَّ الْكَرِيمَ ابْنَ الْكَرِيمِ يَوْسُفَ بْنَ يَعْقُوبَ” rivayetini nakletmiştir. Ona göre bu ifadenin kullanılmasının sebebi nübüvvet şerefi, ilim, güzellik, iffet, iyi ahlak, adalet dünya ve ahiret reisliğinin kendisine verilmesi ve Hz. Yusuf'un (a.s.) kendisi peygamber, babası peygamber, ⁴⁵⁵ dedesi peygamber, ⁴⁵⁶ büyük dedesi peygamber ⁴⁵⁷ olması sebebiyledir. ⁴⁵⁸ el-Birmâvî de İbnü'l-Esîr ile aynı kanaati paylaşmış ve halis bir soy olduğundan dolayı bu isimle isimlendirildiğini belirtmiştir. ⁴⁵⁹

İbnü'l-Esîr, İshak (a.s.) sıfatı ile ilgili zikrettiği hadiste geçen أجنأ kelimesini sırtının hafif meyilli olması şeklinde açıkladıktan sonra bazılarının kelimeyi boynun kamburu için kullandığını ifade etmiştir. Yine Musâ (a.s.) ile ilgili zikrettiği ⁴⁶⁰“أَنَّهُ ضَرْبٌ مِنَ الرِّجَالِ” rivayette Musâ'nın (a.s.) zayıf olması, kilolu olmaması şeklinde yorumlamıştır. ⁴⁶¹

İbnü'l-Esîr, حنيف kelimesini açıklarken حنيف kelimesine de değinmiştir. Kelimenin aslının “meyil etmek” olduğunu ve kelimenin Arapların kullanımında Hz. İbrâhîm'in (a.s.) dinine tabi olmak olduğunu belirtmiştir. ⁴⁶² es-Sicistânî kelimenin ilk zamanlarda Hz. İbrâhîm'in (a.s.) dinine tabi olanlar için kullanıldığını daha sonraları cahiliye döneminde ise sünnet olanlar ve beyti tavaf edenler için kullanıldığını belirtmiştir. ⁴⁶³ Yine حور kelimesini açıklarken “Havarileri İsâ'nın

⁴⁵⁴ Buhârî, “Ehadisu'l-Enbiyâ”, 18, 19; Tirmizî, “Tefsir”, 13.

⁴⁵⁵ Hz. Yakub (a.s.).

⁴⁵⁶ Hz. İshak (a.s.).

⁴⁵⁷ Hz. İbrahim (a.s.).

⁴⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 535.

⁴⁵⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdiddâim b. Mûsâ el-Birmâvî, *el-Lâmi'u 'ş-şabîh 'ale'l-Câmi'i 'ş-şahîh* (Suriye: Daru'n-Nevâdir, 1433/2012), 9: 479.

⁴⁶⁰ Müslim, “İmân”, 167; Tirmizî, “el-Menâkıb”, 12; Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 3: 377.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 74.

⁴⁶² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 443.

⁴⁶³ Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî es-Sicistânî, *Garîbü'l-Kur'an (Nüzhetü'l-kulûb)*, nşr. Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemrân (Suriye: Dâru'l-Kuteybe, 1416/1995), 184.

(a.s.) *ashabıdır*.⁴⁶⁴ hadisindeki garîb kelimeyi “ona gerçek imân edenler ve onun yardımcıları” olarak açıklamıştır.⁴⁶⁵ زبر kelimesini açıklarken ise hadis zikretmeksizin الزَّيْبِر kelimesi ile ilgili Hz. Musa’nın (a.s.) Allah Teâlâ ile konuştuğu dağın ismi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁶ el-Feyyûmî de İbnü’l-Esîr ile aynı kanaati paylaşmış ve sahabiden Abdullah İbn Cübeyr’in de bu isimle isimlendiğini belirtmiştir.⁴⁶⁷ عفن kelimesini de Hz. Eyyüb’ün (a.s.) “içinin ve dışının tamamın yara olması” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁶⁸

İbnü’l-Esîr, نجل kelimesini açıklarken “O’nunla birlikte kalplerinde İncil olan bir kavim vardı.”⁴⁶⁹ hadisini; İncil kelimesini Hz. İsâ’ya (a.s.) verilen kitabın adı olduğunu ve kelimenin aslının İbranice veya Süryanice olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁰

İbnü’l-Esîr, İbn Abbâs’ın Peygamberimizi övdüğü beyti⁴⁷¹ zikrederek نسر kelimesini Hz. Nuh’un (a.s.) kavminin ibadet ettiği put manasını vermiştir.⁴⁷² Yine يعوق ve يغوث isimlerinin de Hz. Nuh’un (a.s.) kavminin edindiği putlar olduğunu belirtmiştir.⁴⁷³ Bu putların isimleri Kur’an’da da geçmektedir.⁴⁷⁴

2. Hz. Peygamber’e Dair Kelimelerle İlgili Yorumlar

İbnü’l-Esîr, Hz. Peygamber ile ilgili rivayetlerde geçen bazı kelimeleri açıklamıştır. Konunun daha net iyi anlaşılması için başlıklar altında değerlendirmeler yapılacaktır.

⁴⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *Câmi’ü l-uşûl*, 1: 325; 9: 5.

⁴⁶⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 449.

⁴⁶⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 716.

⁴⁶⁷ Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu l-Münîr fî Garibi’s-Şerhi l-Kebîr* (Beyrut: Mektebetü l-İlmiyye, t.y.), 1: 250.

⁴⁶⁸ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 228.

⁴⁶⁹ Zemahşerî, *el-Fâtîk*, 2: 262.

⁴⁷⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 715 İbnü’l-Esîr bazılarının kelimenin aslının Arapça olduğunu söylediklerini de belirtmektedir.

⁴⁷¹ Beyit: بَلْ نُّطْفَأُ تَرْكَبُ السَّفِينِ وَقَدْ ... أَلْجَمَ نَسْرًا وَأَهْلَهُ الْغَرَقُ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 735; Ayrıca bkz: Zemahşerî, *el-Fâtîk*, 3: 123.

⁴⁷² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 735.

⁴⁷³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 931.

⁴⁷⁴ Nuh 71/23

a. Hz. Peygamber'in İsimleri

Hız. Muhammed gerek nübüvvetinden önce gerekse nübüvveti sırasında birtakım özelliklerinden dolayı bazı isim ve künyelerle isimlendirilmiştir. Bu isimlerin geçtiğı rivayetlerin bir kısmını ele alan İbnü'l-Esîr, Hz. Peygamber'e isnad edilen bazı kelimeleri onun ismi olarak zikretmiştir. Bu kelimelerden bazıları şunlardır:

İbnü'l-Esîr, عقب kelimesini ele alırken hadis zikretmeksizin açıkladığı الْعَاقِبُ kelimesini peygamber efendimizin bir ismi olduğunu söylemektedir. Ona göre bu isimlendirmenin sebebi peygamberlerin sonuncusu olmasıdır. İbn Hacer, bu ismin peygamberlerin sonuncusu olmasından dolayı kullanıldığını belirtmiş ve Resulullah için kullanılan diğer isimleri de zikretmiştir.⁴⁷⁵ İbnü'l-Esîr, الْعُقُوبُ kelimesini de “hayırda öncekileri takip edenler” olarak açıklamıştır.⁴⁷⁶

İbnü'l-Esîr, الْمُقَفَّى , قَتْمُ kelimesini açıklarken de manalarını vermeden الْحَاشِرُ kelimelerinin peygamber efendimizin isimleri olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁷ Aynı şekilde الْكَتَارَاتُ kelimesini de peygamberimizin Tevrat'ta geçen ismi olarak açıklamaktadır.⁴⁷⁸

b. Nübüvveti ile İlgili Özellikler

Rivayetlerde geçen Hz. Peygamberin nübüvveti ile ilgili kelimeleri de şu şekilde ele almıştır:

İbnü'l-Esîr, Peygamberin yüzüğü⁴⁷⁹ ile ilgili hadisteki حَبَشِي kelimesini “Habeşistan akiki” olarak yorumlamıştır.⁴⁸⁰ Alimler bu hadisin isnadının kuvvetli olmadığını belirtmişlerdir.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 6: 556.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 231.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 417.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 563.

⁴⁷⁹ Müslim, “Libâs”, 62; Ebû Dâvûd, “Hâtım”, 9; İbn Hibbân, *Şahîh*, 14: 6394; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 41: 373; Ya'kûb b. İshâk Ebû 'Avâne, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, nşr. Eymen b. 'Ârif ed-Dimeşkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998), 5: 257.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 324.

⁴⁸¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1387-1412/1967-1992, 17: 109.

İbnü'l-Esîr, "لَوَاءُ الْحَمْدِ بِيَدِي"⁴⁸² hadisinde geçen الحمد kelimesini "kıyamet günü mahlukatın övgüsüne layık olan tek kişi olması ve bu şöhretle mahlukatın arasında bilinmesi" şeklinde te'vil etmektedir.⁴⁸³ Hadiste geçen لَوَاءُ kelimesini de ordu komutanın taşıdığı bayrak olduğunu söylemektedir.⁴⁸⁴ Ayrıca ezân duası olarak bilinen "وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِي وَعَدْتَهُ"⁴⁸⁵ rivayetindeki المحمود kelimesini kıyamet gününde uzun bekleyişten dolayı hesabın acele ve kolay olması için mahlukatın ona yalvarması şeklinde açıklamıştır.⁴⁸⁶

İbnü'l-Esîr, "Kim beni rüyada görürse hakikatte görmüş gibidir."⁴⁸⁷ hadisinde geçen rüyanın sadık rüya olduğunu, yanıltıcı rüyalardan olmadığını belirtmiştir. Bazı âlimler rüyada onu görmeyi, hakikatte görmüş gibi kabul etmektedir.⁴⁸⁸ Bu rivayette kastedilen şeytanın Resulullah gibi görünememesidir. Yoksa rüyada gören kişi sahabi gibi olmaz.

İbnü'l-Esîr, nübüvvet mührü hadisinde geçen "عليه خيلان"⁴⁸⁹ ibaresini "vücudundaki benek" şeklinde yorumlamıştır.⁴⁹⁰ Kadı İyaz bu benekleri gömlek düğmesine benzetmektedir.⁴⁹¹ Yine İbnü'l-Esîr, "أَعْرِفْهُ بِخَاتَمِ النَّبُوءَةِ أَسْفَلَ مِنْ غُضْرُوفٍ"⁴⁹² hadisindeki غُضْرُوفُ kelimesi ile kastın nübüvvet mührünün kürek kemiğinin üstünde olması şeklinde yorumlamıştır.⁴⁹³ Bu rivayet alimler tarafından da kürek kemikleri üzerinde bulunan mühür şeklinde anlaşılmıştır.⁴⁹⁴

İbnü'l-Esîr, Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an okumasıyla ilgili verdiği rivayeti de harf ve harekelerine dikkat ederek yavaş yavaş ve tane tane okuması olarak

⁴⁸² Tirmizî, "Menâkıb", 1; İbn Mâce, "Zühd", 37; Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, 13: 166; Ebû Ya'îlâ, Müsned, 7: 281.

⁴⁸³ İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, 1: 428-429.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, 2: 621.

⁴⁸⁵ Buhârî, "Ezân", 8; "Tefsîr", 11; Ebû Dâvûd, "Salat" 39; Tirmizî, "Salat", 45; Nesâî, "Ezân", 38; İbn Mâce, "Ezân", 4.

⁴⁸⁶ İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, 1: 429.

⁴⁸⁷ Buhârî, "Te'bir", 10; Müslim, "Ru'ya", 10.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, 1: 403.

⁴⁸⁹ Müslim, "Fezâil", 112; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 34: 369, 376; Ebû Ya'îlâ, Müsned, 3: 131.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, 1: 546.

⁴⁹¹ Kâdî İyâz, İkmâlü'l-Mu'lim, 7: 156.

⁴⁹² Tirmizî, "Menâkıb", 3.

⁴⁹³ İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, 2: 310.

⁴⁹⁴ Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî, Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl, nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 5: 297.

açıklamıştır.⁴⁹⁵ Yine fetih günü kıraati ile ilgili olarak da kıraate dikkat ettiğini ve nağme yaptığı fakat devenin üzerinde olmasından dolayı da sesinin titrediğini ifade etmiştir.⁴⁹⁶

c. Beşerî Özellikleri

Hiz. Muhammed nübüvveti yanında ayrıca bir beşerdir. Sahabi de bu beşeri özelliklerini sonraki kuşaklara aktarmış bu sayede sonrakiler onu görmedikleri halde çeşitli beşerî özelliklerine vakıf olmuşlardır. Rivayetlerde zikredilen bu özelliklerle ilgili İbnü'l-Esîr'in yorumlamaları şöyledir:

İbnü'l-Esîr, peygamberimizin fiziksel özelliklerini anlatan bir rivayette geçen أَجْرَدُ kelimesi için vücudunun kılsız olması şeklinde yorumlamıştır.⁴⁹⁷ el-Mübârekfûrî de kelimeye aynı manayı vermiştir. Ayrıca cennet ehlinin de kılsız olacağını belirtmiştir.⁴⁹⁸ İbnü'l-Esîr, جَوْنَةٌ kelimesi için de elinden misk kokusu gibi kokunun çıktığını söylemiştir.⁴⁹⁹ 500 "كَانَ شَعْرُهُ رَجَلًا" hadisinde geçen رَجَلًا kelimesi için saçlarının çok kıvrıkcık ve çok düz olmaması şeklinde ifade etmiştir.⁵⁰¹ Konu bu şekilde anlaşılmıştır.⁵⁰² Enes (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste⁵⁰³ geçen شَمَطَات kelimesini de Resulullah'ın saçlarındaki beyazlık olarak değerlendirmiştir.⁵⁰⁴ Yine الْمُرَدَّدُ kelimesini de orta boylu olması şeklinde açıklamıştır.⁵⁰⁵

Peygamberimizin ahlakî özelliklerini anlatan 506 "دَمِثٌ لَيْسَ بِالْجَافِي" hadisinde geçen دَمِثٌ kelimesini normal zamanlarda yumuşak huylu olması şeklinde açıklamıştır.⁵⁰⁷ el-Herevî de kendisi ile aynı görüşü paylaşmaktadır.⁵⁰⁸ "كَانَ يَسُوقُ"

⁴⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 633.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 639.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 251.

⁴⁹⁸ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-aḥvezî*, 7: 209.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 312.

⁵⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19: 375.

⁵⁰¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 640.

⁵⁰² Siracuddîn Ebî Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *et-Tevzîḥ li Şerhi Câmi'u 'ş-Şaḥîḥ* (Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429 / 2008), 28: 139.

⁵⁰³ Buhârî, "Libâs", 66; Müslim, "Fezâil", 103.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 890.

⁵⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 648.

⁵⁰⁶ Heysemî, *Mecme'u 'z-zevâ'id*, 8: 487; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 22: 155.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 581.

⁵⁰⁸ Herevî, *el-Ğarîbeyn*, 2: 650.

أصحابه⁵⁰⁹ hadisinde geçen يَسُوقُ kelimesini tevazuundan dolayı ashabının arkasında yürümesi şeklinde açıklamıştır.⁵¹⁰ es-San'anî Peygamber efendimizde kibir olmadığını, bazen onların önünde, bazen yanlarında bazen de onların arkasında yürüdüğünü belirtmiştir.⁵¹¹

İbnü'l-Esîr'in eserinde tespit edilen peygamberimizin sıfatları ve özellikleri Ek3: en-Nihâye'de geçen Peygamberimizin (s.a.v) Sıfatları tablosunda mevcuttur.

F. Fıkıh İlmine Dair Kelimelerle İlgili Yorumlamaları

Sözlükte bir şeyi “fehmetmek, tam anlamak, kavramak” manalarına⁵¹² gelen fıkıh; terim olarak ferdî ve içtimâî hayata dair amelî hükümleri bilmeyi ifade etmektedir.⁵¹³ Kelime Kur'an-ı Kerim'de çeşitli fiil kalıplarıyla yirmi yerde geçmektedir.⁵¹⁴

İbnü'l-Esîr çeşitli hadislerde geçen fıkıhla ilgili garîb kelimelerin izâhını şu şekilde yapmaktadır:

İbnü'l-Esîr, Muaz hadisinde geçen “أَجْتَهِدُ رَأْيِي”⁵¹⁵ ibaresini zikrederek الاجتهاد kelimesine değinmiştir. İctihâd istenen durum için çaba sarf etmek olduğunu belirttikten sonra, müçtehidin içtihadının geçerli olabilmesi için Kur'an ve sünnete dayanması gerektiğini belirtmiştir. Yoksa kendi görüşüne dayanıp Kur'an ve sünneti iktibas etmeyen icthâd geçersizdir.⁵¹⁶ şeklinde yorumlamaktadır. İmam Şafiî de benzer bir görüşü ifade etmiş, Kur'an'da ve sünnette var olan veya üzerinde icma edilen konularda icthâd yapılamayacağını belirtmiştir.⁵¹⁷

⁵⁰⁹ Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 2: 230.

⁵¹⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 825.

⁵¹¹ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'anî, *et-Tenvîr şerhu Câmi'i's-şagîr*, nşr. Muhammed İshak Muhammed İbrahim (Riyâd: Mektebetü Dâru'l-İslamiyye, 1432 / 2011), 8: 622.

⁵¹² Karahisarî, *Ahterî*, 728.

⁵¹³ Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 1.

⁵¹⁴ İbn Abdilbâkî, *el-Mu'cem*, 525.

⁵¹⁵ Ebû Dâvûd, “Ekziyye”, 11; et-Tirmizî, “Ahkâm”, 3.

⁵¹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 313-314.

⁵¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şafiî, *el-Üm*, nşr. Muhammed Zehra en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 6: 200.

İctihâd yapmak sadece Kur'an ve Sünnete dayanmakla kalmayıp bazı şartları da taşıması gerekmektedir. Vehbe Zuhayli bu şartların: Arap dilinin bütün inceliklerini ve ifade özelliklerini bilmek; Fıkıh usulü ilmini iyi bilmek; ahkam ayetlerini iyi bilmek; ahkam hadislerini bilmek; üzerinde icma yapılan meseleleri bilmek; kıyas ve kıyasa taalluk eden konuları iyi bilmek şeklinde zikretmektedir.⁵¹⁸ Bu şartları taşımayan kişilerin yaptığı ictihad konuyu eksik izah etme şüphesinden dolayı geçersiz kabul edilmektedir. Mezkûr rivayetle ilgili olarak çeşitli sıhhat değerlendirilmeleri de yapılmıştır. Buna göre rivayet, zayıf kabul edilmektedir.⁵¹⁹

İbnü'l-Esîr, *المُخَمَّسَة* kelimesini Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd, İbn Mes'ud, İbn Abbâs'ın; anne, kız kardeş ve dedenin mirasta alacağı paylarda bu beş sahabe'nin ihtilaf etmesi olarak açıklamıştır.⁵²⁰ el-Hattâbî ve İbnü'l-Manzûr konuyu aynı şekilde eserlerinde zikretmelerine rağmen herhangi bir değerlendirme yapmamaktadırlar.⁵²¹

İbnü'l-Esîr, *الذِّمَّة* ve *الذِّمَام* kelimeleri ile ilgili olarak da ahit, eman, güvence, hürmet ve hak manalarında olduğunu ifade etmiş ehl-i zimmet'in Müslümanların ahitlerine ve emanlarına girdiklerinden dolayı bu isimle isimlendirildiklerini açıklamıştır.⁵²² Sözlükte “antlaşma, ahid, taahhüt altına girme, eman, güvence” gibi manalara gelen zimmet, hadislerde çoğunlukla sözlük manasıyla kullanılmakla beraber İslam ülkesine giren gayr-ı Müslimlerin can ve mal güvenliği için de kullanılmıştır.⁵²³

İbnü'l-Esîr, *رَأْيٍ* kelimesi hakkında ashabu'ı-hadis'in ashabu'ı-kıyas'ı ehl-i rey olarak nitelendirdiklerini, bunun sebebinin ise herhangi bir konu ile ilgili hadislerin müşkil olma durumunda veya konu ile ilgili hadis bulunmaması durumunda kendi reylerine başvurmaları olarak açıklamıştır.⁵²⁴ Ehl-i rey, fıkıh literatüründe “müctehidin, hakkında açık bir nas bulunmayan fikhî bir konuda belli

⁵¹⁸ Vehbe Zuhayli, *Fıkıh Usulü*, trc. Ahmet Efe (İskenderiye: Risale Yayınları, 2014), 255-256.

⁵¹⁹ Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 487.

⁵²⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 533.

⁵²¹ Ebû Süleyman Hamd el-Hattâbî, *Ğarîbü'l-ĥadîs*, nşr. Abdülkerim İbrâhîm el-Azbâvî (Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1402/1982), 3: 172; İbn Manzûr, *Lisân*, 2: 1265.

⁵²² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 611; ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 2: 16.

⁵²³ Eyüp Sait Kaya - Hasan Kacak, “Zimmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 424.

⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 620.

metotlar uygulayarak ulaştığı şahsî görüş” anlamında kullanılmaktadır.⁵²⁵ Bunun karşılığında da Ehl-i hadis tabiri kullanılmaktadır.⁵²⁶

İbnü'l-Esîr, السنة kelimesini şeri bir delil olması açısından “Kur'an'da bir delil bulunmadığı zamanda peygamber efendimizin kavli veya fiili olarak bir konuyu emretmesi, nehiy etmesi veya mendup olarak kabul etmesi” olarak tanımlamış, ayrıca Edille-i şer'iyi kitap (Kur'an) ve sünnet olarak ifade etmiştir.⁵²⁷ Sünnet, hadisçiler nazarında hadisle aynı manada kullanılmış ve şeri bir delili ifade etmektedir. Ayrıca sünnet çeşitli ilim dallarında da farklı manalarda kullanılmaktadır.⁵²⁸

İbnü'l-Esîr, فرض kelimesinin sözlük manasını kesinlik olarak verdikten sonra eş-Şafiî'ye göre farz'ın her şeyi kapsadığını, Ebû Hanife'ye göre ise vacipten ka'ti olan şeyler olduğunu belirtmiştir.⁵²⁹ İbnü'l-Esîr, Hanefî ve Şafiîlere göre farzın tarifini vermekle birlikte herhangi bir tanıma meylettği söylenemez. Bu konuda Hanefîler, kesin bilgi ifade etmediği halde, kişinin yapması gereken işe “Vacib”; kesin bilgi ifade eden bir delil ile sabit olduğu için yapılması gereken şeye “Farz” demektedirler.⁵³⁰ Şafiîler ise farz-vacip ayrımı yapmamaktadırlar. Onlara göre kesin bilgi ifade ettikten sonra ayet olsun hadis olsun fark etmeksizin vacip kabul edilmektedir.⁵³¹

İbnü'l-Esîr, الشرعة kelimesini açıklarken ele aldığı kelimesi için de Allah'ın din olarak insanlara gösterdiği yol ve onlara farz kıldıkları şeyler olarak tanımlamıştır. Ayrıca Allah'ın onlara gösterdiği yolu açıkladığı ve beyan ettiğini belirtmiştir.⁵³²

⁵²⁵ M. Esat Kılıçer, “Ehl-i Rey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 520-524.

⁵²⁶ Abdullah Aydın, “Ehl-i Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 507-508.

⁵²⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 813.

⁵²⁸ Fıkıhçılara Göre: “Farz ve vacip dışında Hz. Peygamberden gelen şeylerdir.” Usûlcülere göre: “Kur'an dışında Peygamberimizin söz, fiil ve takrirleridir.” Kelamcılara göre: “Bid'atın karşıtıdır.” diğer ilimlerdeki kullanım ve detaylar için bkz: Yavuz Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usûlü* (Rize: STS, 2015), 92-94.

⁵²⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 359.

⁵³⁰ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed es-Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, nşr. Ebü'l-Vefa el-Afgânî (Haydarâbâd: Lecnetü İhyâ'i'l-Me'ârifî'l-Nu'mâniyye, 1372/1952), 1: 111-112.

⁵³¹ Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şafiî, *er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları)*, trc. Abdülkadir Şener - İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 55-64.

⁵³² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 857.

1. İbadetlere Dair Kelimeleri Yorumlaması

Sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma”⁵³³ anlamlarına gelen ibâdet dinî bir terim olarak insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlardır.⁵³⁴

İbnü’l-Esîr hadislerde geçen ibadetlerle ilgili garîb kelimelerin izâhını şu şekilde yapmaktadır:

İbnü’l-Esîr, “*Temizlik imânın yarısıdır.*”⁵³⁵ hadisindeki الطَّهُّور kelimesini açıklarken imânın batınî kirleri temizlediğini; temizliğin ise maddî kirleri ortadan kaldırdığı şeklinde açıklama yapmıştır.⁵³⁶ en-Nevevî rivayetin manasıyla ilgili alimlerin ihtilaf ettiklerini bildirmiş ve çeşitli zahiri ve batini manaların verildiğini açıklamıştır.⁵³⁷ Yine alimler bu hadisteki iman kelimesinden muradın namaz olduğunu ve temizliğin de abdest olduğunu da belirtmektedirler.⁵³⁸

İbnü’l-Esîr, “*أَنَّ امْرَأَةً مَاتَتْ فِي بَطْنٍ*”⁵³⁹ hadisinde geçen بَطْن kelimesi için nifas halinde iken ölen kadın olduğunu belirtmiş ve bu sözüne delil olarak el-Buhârî’nin *es-Saletu ale’n-nüfesâ* babını delil getirmiştir.⁵⁴⁰ Yine hadiste geçen “المَبْطُونُ شهيدٌ”⁵⁴¹ ibaresindeki المَبْطُون kelimesinden muradın karın hastalıklarından herhangi birinden dolayı ölen kişinin şehit olması olarak açıklamıştır.⁵⁴²

Hadislerden anlaşıldığı üzere dinimiz sadece savaş meydanında ölenleri şehit kabul etmemiştir. Bunun yanında hastalığın sebep olduğu ölümler, doğal afetlerden dolayı gelen ölümler, beşerî faktörlerden kaynaklanan ölümler ve savaşta düşmanla mücadele ederken gelen ölümlerin hepsi şehitlik olarak kabul

⁵³³ Karahisarî, *Ahterî*, 608.

⁵³⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 233.

⁵³⁵ Müslim, “Taharet”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37: 536, 543; Ebû ‘Avâne, *Müsned*, 1: 189.

⁵³⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 867.

⁵³⁷ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî*, 3: 100.

⁵³⁸ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, 1: 320; Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’l-müşkili min hadîsi’s-Şahîhayn*, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyâd: Daru’l-vatan, 1418/1997), 1: 1117.

⁵³⁹ Buhârî, “Hayz”, 29; “Cenâiz”, 61, 62.

⁵⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 142.

⁵⁴¹ Buhârî, “Ezân”, 31; “Tıb”, 30; Müslim, “İmâre”, 164, 165; Tirmizî, “Cenâiz”, 66.

⁵⁴² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 142.

edilmiştir.⁵⁴³ Bu şekilde gerçekleşen ölümlerin hepsi dünyevi, uhrevi, hem dünyevi ve uhrevi olmak üzere üç kategoride değerlendirilmektedir.

İbnü'l-Esîr, “*Bulutlu günde namazı erken kılın*”⁵⁴⁴ rivayetinde geçen بَكَّرُوا kelimesini namazı koruma ve erken kılma manaları vermiştir.⁵⁴⁵ Münâvî, İbnü'l-Esîr ile aynı görüşü paylaşmış, bulutlu günlerde namazın ilk vakitlerinde kılınıp geciktirilmemesi gerektiğin vurgulamış ve ikinci namazı için daha da dikkatli olunması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴⁶ Diğer delil ve rivayetler birlikte ele alındığında maksadın ikinci namazı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴⁷

İbnü'l-Esîr, “*لا صِيَامَ لِمَنْ لَمْ يُبَيِّتِ الصِّيَامَ*”⁵⁴⁸ hadisinde geçen يُبَيِّت kelimesi için geceden niyet etmeyenin orucunun geçerli olmayacağı görüşünü belirtmiştir.⁵⁴⁹ el-Kastallânî bu rivayetteki mananın niyet hadisi ile bağlantılı olduğunu, farz ve nafile fark etmeksizin niyetsiz orucun olamayacağını belirtmiştir.⁵⁵⁰ Kâdî İyâz ise Ebu Hanife, İmam Şafî, Ahmet b. Hanbel ve Sevrî gibi alimlerin bu hadisten yola çıkarak gündüzün niyetine cevaz verdiklerini, daha sonra da alimler aralarında zevalden sonra nafile oruca niyet etme hususunda ihtilaf ettiklerini, ashabu-ı re'y'in ve Taberi'nin zevalden sonra niyete cevaz verdiklerini geri kalanların ise bunu men ettiklerini bildirmişler. Ayrıca Şafî'nin görüşü hususunda da ihtilafın olduğunu belirtmiştir.⁵⁵¹

Oruca niyetle ilgili Şafii ve Hanbeli mezhepleri farz oruçlar için fecirden önce niyet etmek gerektiğine nafileler içinse – orucu bozacak bir şey meydana gelmediği sürece – sabahleyin niyet edilebileceği görüşündedirler.⁵⁵² İbnü'l-Esîr de bu konuda tabîi olduğu Şafî mezhebinin farz oruçlarla ilgili görüşünü zikretmekle yetinmiştir.

⁵⁴³ Köktaş, *Günümüz Hadis Tartışmaları*, 523-524.

⁵⁴⁴ Buhârî, “Mevâkî”, 15, 34; Nesâî, “Salat”, 15; *İbn Mâce*, “Salat”, 9.

⁵⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 153.

⁵⁴⁶ Münâvî, *et-Teyssîr*, 1: 884.

⁵⁴⁷ San'ânî, *et-Tenvîr*, 4: 558.

⁵⁴⁸ Nesâî, “Sıyam”, 68.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 172.

⁵⁵⁰ Kastallânî, *İrşâdû's-sârî*, 3: 366.

⁵⁵¹ Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim*, 4: 88-89.

⁵⁵² Mehmet Keskin, *Şafii Fıkhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 1:478-479.

İbnü'l-Esîr, تتر kelimesi ile ilgili olarak ramazan orucunun kazasının peş peşe değil ayrı ayrı tutulabileceği şeklinde yorumlamıştır.⁵⁵³ İbnü'l-Cevzî'de aynı kanaati paylaştıktan sonra Esmeî'nin araya bir mazeret girmedikçe aralarının açılmayacağını söylemiştir.⁵⁵⁴ Şafiî mezhebine göre orucun kazasının peş peşe tutulması müstehaptır. Bunu terk eden kişinin ise menduba muhalefet ettiği kabul edilmektedir. Hanefî mezhebinde ise kaza oruçlarını uzun sürede tutmak vacip olup peş peşe tutmak gerekmez.⁵⁵⁵

İbnü'l-Esîr, “وَطَائِفَةُ تَجَاهِ الْعَدُوِّ”⁵⁵⁶ hadisinde geçen تَجَاه kelimesi için korku namazı kılınacağı zaman safların düşmanın karşısında ve onların hizasında olması gerektiği şeklinde açıklamıştır.⁵⁵⁷ Sünnette korku namazının kılınması ile ilgili birkaç uygulamanın varlığı bilinmektedir. Düşmanın kible tarafında olmadığı zamanlarda Resulullah iki şekilde korku namazı kıldırmıştır. Birincisi Resulullah (s.a.v) Batn-ı Nahle denilen yerde cemaat iki guruba ayrılarak namazı ayrı ayrı kıldırmıştır. İkinci uygulama ise Zâtü'r-Rika' bölgesinde bir gurup düşmana karşı beklerken bir gurup Resulullah ile namaza başlar. Bir reket kılıp ikinciye kalkıldığında cemaat niyet ederek ayrılır ve diğer gurup gelip namaza başlar. Teşehhüdde sonra katılanlar kalkıp devam eder öncekiler gelip namaza girip selam verirler.⁵⁵⁸

İbnü'l-Esîr, “أَنَّهُ أَمْرٌ بِالثَّنِيَّةِ مِنَ الْمَعَزِ”⁵⁵⁹ kurbanlık hayvanlarla ilgili bu rivayette geçen بِالثَّنِيَّةِ kelimesinden muradın koyun ve ineğin iki, devenin ise altı yaşına girmesi olarak açıklamıştır. Ayrıca Ahmet b. Hanbel'in görüşünün de koyunun iki, ineğin üç yaşına girmiş olması şeklindeki görüş farklılığına da temas etmiştir.⁵⁶⁰

İbnü'l-Esîr, hayızlı kadınların namazı ile ilgili hadiste geçen يَجْزِي ⁵⁶¹ kelimesini namazı kaza etmeleri şeklinde yorumlamıştır.⁵⁶² İslâm âlimleri

⁵⁵³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 182.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *Ğarîb*, 2: 451.

⁵⁵⁵ Keskin, *Şafii Fıkhi*, 1: 503.

⁵⁵⁶ *Buhârî*, “Meğazi”, 32; *Müslim*, “Salatu'l-Musâfir”, 305; *Ebû Dâvûd*, “Salat”, 15; *Nesâî*, “Salatu'l-Havf”, 9; *Mâlik b. Enes*, “Salat”, 208.

⁵⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 183.

⁵⁵⁸ Sübki, *el-Menhel*, 7: 114; Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 4: 82; Keskin, *Şafii Fıkhi*, 1: 316-317.

⁵⁵⁹ Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma'u'l-muğîs*, 1: 278.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 222.

⁵⁶¹ *Müslim*, “Hayz”, 68; *Dârimî*, “Vuzu”, 102.

⁵⁶² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 264.

kadınların hayız dönemlerinde namazlarını kılmayacaklarına ve oruçlarını tutmayacaklarına dair icmaları mevcuttur. Kadın temizlendikten sonra ise namazını kaza etmez, orucunu ise gününe gün kaza eder.⁵⁶³ Orucu kaza edip namazı kaza etmemelerinin sebebi ise orucun namaz gibi sıklıkla tekrar etmemesidir.

⁵⁶⁴“أنه وجد أهل مكة يُجمعون في الحِجْرِ فَهَاهُمْ عَنْ ذَلِكَ” İbnü'l-Esîr, Muaz'ın (r.a.) rivayetinde geçen يُجمعون kelimesi için Cuma namazı manası vermiştir. Ayrıca onları bu davranışından men etme sebebi olarak da vakit girmeden Cuma namazı kılmaları olarak göstermiştir.⁵⁶⁵

İbnü'l-Esîr, الصوم جنة rivayetinde⁵⁶⁶ geçen جنة kelimesi için orucun kişinin şehvetini kırması şeklinde yorum getirmiştir.⁵⁶⁷ es-Süyûtî, orucun şehvet önünde bir kalkan olduğunu ve kişinin şehvetini fuhşiyata karşı kırdığını belirtmektedir. Ona göre ateş de şehveti harlandırılmaktadır.⁵⁶⁸ İbn Hacer de kişinin oruç tuttuğu zaman şehvetinin kırıldığını, dünyada iken şehvetini kıranın ahirette ateşten muhafaza edileceğini belirtmiştir.⁵⁶⁹

İbnü'l-Esîr, الوتر ليس بحتم كصلاة المكتوبة⁵⁷⁰ rivayetindeki الحتم kelimesi için “farz namazları gibi farz değildir” manası vermiştir.⁵⁷¹ Bu değerlendirme İbnü'l-Esîr'in tabii olduğu Şafii mezhebinin görüşü olması muhtemeldir. Zira vitir namazı ile ilgili Ebu Hanife'den farz, vacip ve sünnet şeklinde üç görüş aktarılmış, İmâmeyn ve Şafî de vitir namazı müekked sünnet olarak kabul etmişlerdir.⁵⁷² Ebu Hanife'den üç görüş rivayet edilmişse de son görüşü vacip olduğu yönündedir.⁵⁷³

⁵⁶³ İsyûbî, *Zaḥîretü'l-ʿuḳbâ*, 5: 446.

⁵⁶⁴ Hattâbî, *Ġarîb*, 2: 309.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 290.

⁵⁶⁶ *Buhârî*, “Savm”, 9; *Müslim*, “Sıyâm”162; *Ebû Dâvûd*, “Savm”, 25; *Tirmizî*, “Savm”, 55; *Nesâî*, “Sıyâm”, 42; *İbn Mâce*, “Sıyâm”, 1.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 301.

⁵⁶⁸ Süyûtî, *Tenvîrû'l-ḥavâlik*, 1: 226.

⁵⁶⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 4:104.

⁵⁷⁰ *Tirmizî*, “Vitr”, 2; *Nesâî*, “Kıyâmu'l-Leyl”, 28.

⁵⁷¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 331.

⁵⁷² Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'ü's-şanâ'î fi tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1402/1982), 1: 270.

⁵⁷³ Şeyh Nizam v.dğr. *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1991), 1: 110-111.

İbnü'l-Esîr, gusûl ile ilgili hadiste⁵⁷⁴ geçen يحيى kelimesini üç avuç şeklinde ifade etmiştir.⁵⁷⁵ Şafiî, suyun saçların dibine ulaşılabilmesi için üç dolu avuç ile suyun saçlara ulaştırılması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁷⁶ İbn Receb el-Hanbelî de yapılan fiillerde suyun üç avuçla kullanılması manasını vermektedir.⁵⁷⁷

İbnü'l-Esîr, “أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ فُرِضَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ فَحُجُّوا”⁵⁷⁸ hadisindeki الحج kelimesinin sözlük manasının bir şeye kastetmek olduğunu, şariat terimi olarak ise belli şartları olan muayyen ibadet olarak tanımlamıştır.⁵⁷⁹ Hac, Arafat'ta bir müddet belli vakitte durmak ve Kabe'yi usulüne uygun olarak tavaf etmekten ibaret bir ibadettir.⁵⁸⁰ Hac, ihtilaflar olmakla birlikte H. 9. senesi farz kılınmış bir ibadettir.⁵⁸¹ İbnü'l-Esîr, “Allah'ım tıraş olanları bağışla!”⁵⁸² hadisinde geçen الْمُحَلَّقُونَ kelimesinin manasını hac ve umrede saçlarını tıraş etmek manası vermektedir.⁵⁸³ Yine الشعائر kelimesi için de haccın eserleri ve alametleri manasını verdikten sonra vakfe, sa'y, tavaf, remy, zebh gibi fiillerin hepsinin olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁴ Ayrıca أشواط kelimesi şavt kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiş ve Kâbe'nin etrafında bir tur atmaya denildiğini belirtmiştir.⁵⁸⁵ يلملم kelimesi için Yemen ahalisinin mîkât yeri olduğunu belirtmiş ve Mekke ile arasında iki gece olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁶

Ezan ve kamet ile ilgili hadiste⁵⁸⁷ geçen فاحدر kelimesi için hızlı okuma manası vermiştir.⁵⁸⁸ Ayrıca حرم kelimesini açıklarken tahrim tekbiri⁵⁸⁹ ile ilgili

⁵⁷⁴ Müslim, “Hayz”, 58; Nesâî, “Tahâret”, 99; Tirmizî, “Tahâret”, 77.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 333.

⁵⁷⁶ Şafiî, *el-Üm*, 1: 41.

⁵⁷⁷ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân el-Hanbelî İbn Receb, *Fethü'l-bârî şerhi Sahîh-i Buhârî*, nşr. Mecdî b. Abdülhalik Şafii ve ötekiler (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417/1996), 1: 296.

⁵⁷⁸ Müslim, “Hac”, 412; Nesâî, “Menâsiku'l-Hac”, 1.

⁵⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 333.

⁵⁸⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 164.

⁵⁸¹ Keskin, *Şafii Fıkhi*, 599.

⁵⁸² Buhârî, “Hac”, 127; Müslim, “Hac”, 316; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78; Tirmizî, “Hac”, 74; Mâlik b. Enes, “Hac”, 415.

⁵⁸³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 418.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 872.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 897.

⁵⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 931.

⁵⁸⁷ Tirmizî, “Salat”, 31.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 347.

⁵⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 31; Tirmizî, “Tahâret” 3; İbn Mâce, “Tahâret” 3; Dârimî, “Tahâret” 22.

yaptığı açıklamada kişiyi namazın dışındaki fiillerden engellediği için bu isimle isimlendirildiğini belirtmiştir.⁵⁹⁰ Yine aynı kökten türeyen المحرم kelimesi için kişinin nikahının helal olmadığı mahremleri manasını vermektedir.⁵⁹¹

“ثُمَّ أَخْلَفَ إِلَى رَجَالٍ فَأَحْرَقَ عَلَيْهِمُ بَيْوتَهُمْ”⁵⁹² hadisini “kametten sonra gideyim ve onları gafletleri üzerine yakalayayım” şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁹³ Hadiste geçen خنق⁵⁹⁴ kelimesini namazı vakitlerinde kılmayıp tehir etmek neticesinde kılamamak manasında açıklamaktadır.⁵⁹⁵ İbn Abdilber, alimlerin rivayete konu olan namazın bütün namazlar mı veya yatsı namazı mı olduğu konusunda ihtilaf ettiklerini belirtmektedir.⁵⁹⁶ Alimler bu rivayetin namazların cemaatle kılınmasının vucubuna delalet ettiğini de belirtmektedirler.⁵⁹⁷

Abdestin farzları ile ilgili verdiği Hz. Ali’nin sözündeki دسعة⁵⁹⁸ kelimesi için ağzı bir defa yıkamak manası vermektedir.⁵⁹⁹ Hanefî alimi el-Kâsânî ağzın dolu dolu su vermek manası vermektedir.⁶⁰⁰ Mezkûr rivayetin isnadında Sehl b. Affân ve Cârûd b. Yezid isimli raviler zayıf ravi olarak değerlendirildiğinden dolayı rivayet zayıf kabul edilmektedir.⁶⁰¹

“وَأَعْطَانِي مِنْ كُلِّ ذَابِحَةٍ زَوْجًا”⁶⁰² hadisindeki ذابحة kelimesi için koyun, inek ve deve gibi kurbanlık hayvanların çifti olarak yorumlamıştır.⁶⁰³ en-Nevevî, İbnü’l-Esîr ile aynı manayı verdikten sonra, kelimenin ismi fâil kalıbında olduğunu ve ismi mef’ul manası taşıdığını belirtmiştir.⁶⁰⁴

⁵⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 365.

⁵⁹¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 365.

⁵⁹² *Buhârî*, “Ezân”, 29; “Husumât”, 5; “Ahkâm”, 35; *Müslim*, “Mesâcid”, 251; *Mâlik b. Enes*, “Salat”, 137; İbn Hibbân, *Şahîh*, 5: 451.

⁵⁹³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 524.

⁵⁹⁴ *Müslim*, “Mesâcid”, 26.

⁵⁹⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 538.

⁵⁹⁶ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed ‘Atâ, Muhammed Ali Muavvez (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1387-1412/1967-1992), 2: 139.

⁵⁹⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 5: 159.

⁵⁹⁸ Selman Başaran, “el-Fâik fi Garîbi’l-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 1: 423.

⁵⁹⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 568.

⁶⁰⁰ Kâsânî, *Bedâ’î*, 1: 26.

⁶⁰¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah ez-Zeyla‘î, *Naşbu’r-râye li-eḥādîsi’l-Hidâye*, nşr. Muhammed Avvâme - Hasan ‘İbecî (Beyrut, Cidde: Mû’essesetü’r-Reyyân, Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1418/1997), 1: 44.

⁶⁰² *Müslim*, “Fezâilu’s-Sahabe”, 92; İbnü’l-Esîr, *Câmi’ü’l-uşûl*, 6: 507.

⁶⁰³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 599.

⁶⁰⁴ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî*, 15: 221.

İbnü'l-Esîr, الرِّبَا kelimesinin hadislerde çokça geçtiğini belirttikten sonra sözlük manasının “artmak” olduğunu belirtmiş ve şer’i bir terim olarak “alış-veriş esnasında akitte mevcut olmayıp malın aslına sonradan ziyade etmek” olarak tanımlamıştır.⁶⁰⁵

İbnü'l-Esîr, ركود kelimesi için namazdaki hareketlerin arasını ayırmak olarak açıklamıştır. Yani her hareketi yaptıktan sonra vücut hareketi tam olarak bitirecek daha sonra yeni hareket yapılacaktır. Örneğin rükûdan doğrulduğunda vücut tam olarak hareketi kesecek daha sonra secdeye inilecek.⁶⁰⁶

İbnü'l-Esîr, “نهى عن جلود السباع”⁶⁰⁷ hadisinde geçen السَّبَاع kelimesini ele almış ve bundan kastın aslan, kurt ve kaplan gibi hayvanlar olduğunu belirtmiştir. Mezheplerin mezkûr hayvanların derileri ile ilgili görüşlerine de değinmiştir. Onun ifade ettiğine göre İmam Mâlik bu hayvanların postları tabaklanmış olsa bile üzerinde namazı mekruh görür. Şâfiî ise köpek ve domuz dışında tabaklama eti yenilen veya yenilmeyen hayvanın postunu temizler. Tabaklama meytenin ve diğerlerinin postunu temizler.⁶⁰⁸ Yine alimler arasında derisinin tabaklanmış olup olmamasıyla ilgili ihtilaf bulunmaktadır.⁶⁰⁹

İbnü'l-Esîr, سجود kelimesinden kastın namazda alını yere koymak olduğunu ve ondan daha büyük tevazuun olmadığını belirtmektedir.⁶¹⁰ Allah Teâlâ’ya saygı amacıyla başın yere konulmasını ifade etmektedir.⁶¹¹

İbnü'l-Esîr, hadiste geçen السحت⁶¹² kelimesini açıklarken rüşvet, yalan yere şahitlik ve benzeri haram olan fiiller olarak açıklamaktadır.⁶¹³ Alimlerce de kelime bu şekilde anlaşılmıştır.⁶¹⁴

⁶⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 631.

⁶⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 685.

⁶⁰⁷ *Ebû Dâvûd*, “Libâs”, 42; *Tirmizî*, “Libâs”, 32; *Nesâî*, “Ferâ’””, 7; *el-Beyhakî*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1: 18.

⁶⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 750-751.

⁶⁰⁹ İsyûbî, *Zahîretü'l-‘ukbâ*, 33: 47.

⁶¹⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 755.

⁶¹¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 498.

⁶¹² *Buhârî*, “İcâre”, 16; *Nesâî*, “Eşribe”, 44.

⁶¹³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 758; 2: 75; Ayrıca bkz. *Ebû Mûsâ el-İsbehânî*, *el-Mecma‘u'l-mugîs*, 2: 317.

⁶¹⁴ San‘ânî, *et-Tenvîr*, 6: 378.

التشريق⁶¹⁵ من ذبح قبل التشريق فليُعدّ“ İbnü'l-Esîr, kelimesinden muradın güneş doğma vaktinden önce kurban kesenlerin iade etmesi şeklinde açıklamıştır.⁶¹⁶ ez-Zürkânî de kelimeye bayram namazından önce manası vermektedir.⁶¹⁷ ez-Zemahşerî de İbnü'l-Esîr ile aynı kanaati paylaşmaktadır.⁶¹⁸

İbnü'l-Esîr, namazların vaktiyle ilgili hadiste geçen “حتى يغيب الشفق”⁶¹⁹ ibaresindeki الشفق kelimesini güneşin batışından sonraki kıızıllık olarak ifade etmiş ve bunun eş-Şafîi'nin görüşü olduğunu; Ebû Hanife'ye göre ise güneşin batışından sonraki kıızıllıktan sonraki beyazlık olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁰

İbnü'l-Esîr, الصلاة kelimesinin sözlük manasını dua olarak verdikten sonra bazılarının kelimenin sözlük manası için ta'zim dediklerini ifade etmiştir. Ayrıca es-Salat kelimesinin hususi ibadet (namaz) için kullanılmasının sebebini ise Allah'ı ta'zim için olduğunu dile getirmiştir.⁶²¹

“الأيام المعدودات”⁶²² ibaresindeki المعدودات kelimesini teşrik günleri olarak ifade etmiş bunun adedini ise kurbandan sonraki üç gün olarak açıklamıştır.⁶²³ غَرَار kelimesine de uykunun azının abdesti bozmaması manası yüklemektedir.⁶²⁴ أَقْرُوا kelimesi için kurbanlık hayvanın ruhu bedenden ayrılmadıkça derisini yüzmek ve parçalamamak manaları yüklemiştir.⁶²⁵

العشي kelimesinden muradın öğle veya ikinci namazı olduğunu, zevalden güneşin batışına kadar olan vakit için el-°Aşiy kelimesinin kullanıldığını belirtmiştir.⁶²⁶ الطالع kelimesini fecri kâzib olarak açıklamıştır.⁶²⁷

⁶¹⁵ Zürkânî, *Şerhu'l-el-Muvaṭṭa'*, 2: 487.

⁶¹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 860.

⁶¹⁷ Zürkânî, *Şerhu'l-el-Muvaṭṭa'*, 2: 487; 3: 103.

⁶¹⁸ Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 2: 232.

⁶¹⁹ Müslim, "Saletu'l-Musâfir", 42; Ebû Dâvûd, "Salat", 275.

⁶²⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 879.

⁶²¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 48.

⁶²² Buhârî, "İdeyn", 11.

⁶²³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 167.

⁶²⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 299.

⁶²⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 435; Ayrıca bakınız: Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma'u'l-muğîs*, 2: 685; ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 3: 167.

⁶²⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 211.

⁶²⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 119.

”مَنْ غَسَلَ الْمَيْتَ فَلْيَغْتَسِلْ“⁶²⁸ hadisinde geçen غَسَلَ kelimesini ele almış ve alimlerin hadis ile ilgili görüşlerini zikretmiştir. İlk olarak el-Hattâbî'nin ölü yıkayan kimsenin gusül abdesti almasıyla ilgili olarak hiçbir alimin farz demediğini ve müstehap kabul ettiklerini nakletmiş eş-Şâfiî'nin ise hadisi sahih kabul etmediğini fakat bu fiili sevdiğini belirtmiştir. Kendisi de Şâfiî mezhebine tâbî olan İbnü'l-Esîr mezhep imamına muhalefet ederek ölü yıkadıktan sonra gusletmeyi sünnet kabul etmektedir.⁶²⁹

”لَعَنَ اللَّهُ الْغَائِصَةَ وَالْمُغَوَّصَةَ“⁶³⁰ hadisi ile ilgili olarak ele aldığı الْغَائِصَةَ kelimesi için eşinin hayızlı olduğunu bilmediği halde onunla cinsel ilişkiye giren kimse olarak; الْمُغَوَّصَةَ kelimesini ise hayızlı olmadığı halde eşine hayızlı olduğunu söyleyen kadın olarak açıklamıştır.⁶³¹ el-Kudurî şerhinde, el-Haddâd aynı görüşleri paylaşmış ve kadın bu halde olduğu zamanda arkadan ilişkinin de haram olduğunu belirtmiştir.⁶³²

”مَنْ صَلَّى نَائِمًا فَلَهُ نَصْفُ أَجْرِ الْقَاعِدِ“⁶³³ hadisi ile ilgili el-Hattabî'nin görüşlerini aktarmıştır. el-Hattabî uyuyan kişinin namazı ile ilgili daha önce bunun benzerlerini görmediğini, daha önce alimlerden uyuyan kişinin nafile namaz kılmasının cevazı ile ilgili bir şey duymadığını ve eğer bu hadis sahihse ve ravilerden biri bir şey derç etmemişse oturan ve hastanın namazına kıyasladır.⁶³⁴ İbnü'l-Esîr ise hadis ile ilgili olarak kişinin oturmaya gücünün yetmemesi durumunda uzanmış olarak namazını kılabileceğini belirtmektedir.⁶³⁵ Nevevî bu cevazın nafile namazlarda olduğu, farz namazlarında ise oturarak namaz olmayacağı görüşündedir.⁶³⁶

وضأ kelimesini açıklarken الوضوء ve الوضوء kelimelerini de açıklamaktadır. الوضوء kelimesi için iftar ve sahur gibi ibadetlerde kullanılan su manasını verirken

⁶²⁸ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 36; Tirmizî, “Cenâiz”, 17.

⁶²⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 308.

⁶³⁰ Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma'u'l-muğîs*, 2: 585; ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 3: 81.

⁶³¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 329.

⁶³² Ebû Bekir el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-Neriyye* (y.y.: Matbaatü'l-Hayriyye, 1322/1904), 1: 117.

⁶³³ *Buhârî*, “Taksîr”, 17; Tirmizî, “Salat”, 1622.

⁶³⁴ Ebû Süleyman Hamd el-Hattâbî, *Me'alimü's-Sünen*, nşr. Muhammed Ragıb et-Tabbah (Haleb: Matba'âtü'l-İlmiyye, 1351/1932), 1: 225.

⁶³⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 806.

⁶³⁶ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-kadîr 'ale'l-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*, nşr. Abdürrezzak Galib el-Mehdi (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 2: 433.

الْوُضوء kelimesi için de bazı organların yıkanmasıyla yapılan temizlik yani abdest manası vermektedir.⁶³⁷

”أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّيَ الْهَجِيرَ حِينَ تَدْحَضُ الشَّمْسُ“⁶³⁸ hadisinde geçen الْهَجِير kelimesi için öğle namazı yorumu yapmış ve salat olan muzafın hazfedildiğini belirtmiştir.⁶³⁹ Kelime alimlerce de öğle vaktinde güneşin zevalinden ikindi vaktine kadar olan kısmı ifade etmesi şeklinde anlaşılmıştır.⁶⁴⁰

رمضان kelimesi için eski dillerde ay ismi olarak kullanıldığını bunun sebebini ise şiddetli sıcaklar olarak açıklamıştır.⁶⁴¹

2. Muâmelata Dair Kelimeleri Yorumlaması

İslam hukuk literatüründe ibadet ve ukubat dışında kalan, günlük hayatta karşılaşılan her türlü muameleye verilen isimdir.⁶⁴² İbnü'l-Esîr hadislerde geçen muamelatla ilgili Garîb kelimelerin izâhını şu şekilde yapmaktadır:

İbnü'l-Esîr, ”نَهَى عَنْ بَيْعِ الْأَرْضِ“⁶⁴³ hadisinde geçen بَيْع kelimesi için kiralama manası vermektedir.⁶⁴⁴ en-Nevevî ziraat için arazi kiralamanın men edildiğini belirtmiştir.⁶⁴⁵

بين kelimesini açıklarken ele aldığı بانت kelimesini⁶⁴⁶ kadının kocasından bâin talak ile boşanması olarak, bâin talakı ise yeni bir akit olmaksızın kadının kocasına dönemeyeceği talak olarak açıklamıştır.⁶⁴⁷ Bu şekilde gerçekleşen boşamaya “ibâne” denir. İslam hukukunda zifaktan önce veya bedel karşılığında gerçekleşmesi ve Hanefîler'e göre kinayeli lafızların kullanılması durumunda talâk bâin olur.⁶⁴⁸ الظاهر kelimesini ise hadis zikretmeksizin kocanın karısını ziharla

⁶³⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 855-856; ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 3: 441.

⁶³⁸ *Ebû Dâvûd*, “Salat”, 3.

⁶³⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 894.

⁶⁴⁰ İsyûbî, *Zahîretü'l-ukbâ*, 11: 17.

⁶⁴¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 690.

⁶⁴² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 384.

⁶⁴³ *Dârimî*, “Buyû”, 74.

⁶⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 176.

⁶⁴⁵ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 10: 229.

⁶⁴⁶ *Ebû Dâvûd*, “Nikâh”, 10.

⁶⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 177.

⁶⁴⁸ H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 499.

boşaması şeklinde açıklamış ve bu uygulamanın İslam öncesi bir boşama şekli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre kişinin eşinin sırtını veya karnını annesine benzetmesinin amacı onunla cima manasındadır. Durum böyle olunca da eşleri kendilerine haram olur.⁶⁴⁹

İbnü'l-Esîr "فَصْلُ مَا بَيْنَ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ الصَّوْتُ وَالْدَّفُّ"⁶⁵⁰ hadisinde geçen الدَّفُّ kelimesini nikahı ilan etmek şeklinde açıklamıştır.⁶⁵¹ Bagavî, bazıların nikahı duyurmak yeterli olduğu görüşünü tenkit etmiş ve nikahı ilan etmenin şart olduğunu belirtmiştir.⁶⁵²

عِدَّة kelimesi için boşanan ve eşi ölen kadının beklemesi gereken süre olarak açıklamıştır. Yine İbrâhim en-Nehâî'nin "إِذَا دَخَلَتْ عِدَّةً فِي عِدَّةِ أَجْزَأَتِ إِحْدَاهُمَا" sözünü ise üç talakla eşini boşayan ve ölen kişi ya da öldüğünde eşi hamile olması durumunda kadın iki iddet yerine sadece bir iddet bekleyeceğini belirtmektedir.⁶⁵³ Yani kişi öldüğünde eşi hamile ise ve ölüm iddeti dolmadan doğum yaparsa onun iddeti doğum ile biter.

İbnü'l-Esîr, "لَا تُغَالُوا فِي الصَّدَقَاتِ" hadisinde geçen الصَّدَقَات kelimesini kadının mehri olarak açıklamış ve kelimenin en-Nisâ Suresinde⁶⁵⁴ de aynı manada kullanıldığını söylemiştir.⁶⁵⁵

"وَالَيْكَ مَا بِي وَلَكَ تُرَاثِي" rivayetinde geçen تُرَاثِي kelimesini zahirine hamlettiğini, manasının ise adamın varislerine muhalefet etmesi olarak açıklamıştır.⁶⁵⁶

İbnü'l-Esîr, "Müslümana cizye yoktur"⁶⁵⁷ hadisindeki جِزْيَة kelimesini Müslüman olduğu zaman kişiden cizye vergisi⁶⁵⁸ alınmayacağı şekline te'vil

⁶⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 146-147.

⁶⁵⁰ Tirmizî, "Nikâh", 6; Nesâî, "Nikâh", 72; *İbn Mâce*, "Nikâh", 21.

⁶⁵¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 575; Ayrıca Bkz.: ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 1: 428.

⁶⁵² Bagavî, *Şerhu's-sünne*, 9: 48.

⁶⁵³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 167.

⁶⁵⁴ en-Nisâ 4/4

⁶⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 19-20.

⁶⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 187.

⁶⁵⁷ Ebû Dâvûd, "Harâc", 34; Tirmizî, "Zekât", 11.

⁶⁵⁸ Gayri müslim askerlik yükümlülüğüne karşı mükellef erkeklerden alınan kişisel bir vergidir. Hz. Ömer, cizye miktarını kişinin sosyo-ekonomik durumuna göre belirlemiştir. Buna göre zenginlerden 48, orta halliden 24, fakirden de 12 dirhem gümüş vergi almıştır. Bu gelenek Osmanlı'da da aynen devam etmiştir. Islahat Fermanından sonra Hristiyan tebaanın askerlik yapacağı bahanesiyle kaldırılmıştır. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* 79.

etmiştir.⁶⁵⁹ Yani kişi Müslüman olduğunda önceki durumundan dolayı ondan cizye alınmaz.⁶⁶⁰

İbnü'l-Esîr, “الشَّرِيكُ أُولَى مِنَ الْخَلِيطِ وَالْخَلِيطُ أُولَى مِنَ الْجَارِ” rivayetini açıklarken الشَّرِيكُ kelimesine hisse ortaklığı manası vermiş, الْخَلِيطُ kelimesine ise milk, şirb ve tarik gibi haklarda ortak olan kişi manaları vermiştir.⁶⁶¹ Buradaki ortaklık hissesi belli oranda olmayan ortaklıktır.⁶⁶²

İbnü'l-Esîr, “Alış-verişte iki şart olmaz”⁶⁶³ hadisinde geçen الشَّرْطُ kelimesini “(bir malı) peşin sattığında bir, borç olarak verdiğinde iki liraya satmak” manası vermektedir. Böylece bir malın iki satımı olmuş olacaktır. Ona göre Ahmed b. Hanbel dışında ulema bunda ittifak ettiğini, Ahmed b. Hanbel’in ise lafzın zahiri ile amel ettiğini belirtmiştir.⁶⁶⁴

İbnü'l-Esîr, “شَهِادَةُ الْأَخِ إِذَا كَانَ مَعَهُ شَطِيرٌ جَازَتْ شَهَادَتُهُ”⁶⁶⁵ hadisindeki شَطِير kelimesini şahitlikte kardeş ile yabancı arasında fark olmadığını ve yanında birinin bulunması halinde kardeşin şهادetinin kabul edildiğini belirtmiştir.⁶⁶⁶ ez-Zemahşerî de aynı kelimedede babanın, kardeşin veya oğlun yanında yabancı biri olursa şهادetin kabul edildiğini, eğer bunlardan biri yalan söylerse yalancı şahit kabul edileceğini dile getirmiştir.⁶⁶⁷

“Üç kişiden kalem kaldırılmıştır.”⁶⁶⁸ hadisinde geçen عَمَهُ kelimesini aklını kaybeden mecnun olarak açıklayıp bu durumda olan kişiye ma'tuh denildiğini belirtmiştir.⁶⁶⁹ Üç kişiden kalem kaldırılmasıyla ilgili alimler arasında bir ihtilaf bulunmaktadır. es-Süyûti'nin es-Subkî'den rivayet ettiğine göre alimler kalemin hakikat mi mecaz mı olduğu konusunda görüş ayrılığı içindeler.⁶⁷⁰

⁶⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 265.

⁶⁶⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 5: 473.

⁶⁶¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 519.

⁶⁶² Sa'dî Ebû Habîb, *el-Kâmusu'l-Fukahâ lûgaten ve ıstılâhen* (Dimeşk: Darü'l-Fıkr, 1408/1988), 1: 119.

⁶⁶³ Nesâî, “Buyû”, 72; Dârimî, “Buyû”, 26.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 855.

⁶⁶⁵ Hattâbî, *Ğarîb*, 3: 156; ez-Zemahşerî, *el-Fâtîk*, 2: 246.

⁶⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 868.

⁶⁶⁷ Zemahşerî, *el-Fâtîk*, 2: 246.

⁶⁶⁸ Nesâî, “Buyû”, 21; Tirmizî, “Hudûd”, 1.

⁶⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 160.

⁶⁷⁰ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 12: 47.

3. Ukubâta Dair Kelimeleri Yorumlaması

İslamda hukuk literatüründe suç ve cezalara taalluk eden konuları ele alan ilim dalıdır.⁶⁷¹ İbnü'l-Esîr hadislerde geçen ukubatla ilgili garîb kelimelerin izâhını şu şekilde yapmaktadır:

İbnü'l-Esîr hadis rivayet etmeksizin **الْحَدُّ** ve **الْحُدُودُ** kelimelerine Allah Teâlâ'nın günahlara bitişik cezaları olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu kelimeler helal ile haramın arasını ayırdıklarından dolayı bu şekilde kullanılmışlardır.⁶⁷² Örneğin varislerin miras payları bellidir. Varislerden herhangi biri fazla almak isterse bu belirlenen haddi aşmış olur. Yine evlilikte dörde kadar izin verilmiştir bunu aşan kimse ise Allah'ın bu hükmünü çiğnemiş olur. Nitekim bu tarz meselelerden sonunda Allah Teâlâ “işte bunlar Allah'ın hudutlarıdır.”⁶⁷³ şeklinde uyarılar mevcuttur.

الْحَشْفَةُ kelimesi için erkek cinsel organının başı manasını verdikten sonra bunun kesilmesi durumunda tam diyetin gerekli olduğunu açıklamıştır.⁶⁷⁵

Mülâane ile ilgili hadiste geçen **لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ**⁶⁷⁶ ibâresindeki **شَأْنٌ** kelimesinin hitab, emir ve hal olarak kullanıldığını ve çoğulunun *şuûn* olduğunu söyledikten sonra eğer Allah'ın mülâane ile ilgili ayeti olmasaydı bu hükmün de olmayacağını belirtmiştir.⁶⁷⁷

دِيَّةُ شَيْءٍ الْعَمْدِ أَثْلَاثٌ⁶⁷⁸ hadisinde geçen **شَيْءٍ** kelimesini açıklarken kişinin adeti olmaksızın yaptığı fiilden dolayı birinin ölümüne sebep olması durumunda kısas değil diyet gerektiği görüşündedir.⁶⁷⁹

⁶⁷¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 586.

⁶⁷² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 345.

⁶⁷³ el-Bakara 187, 229; en-Nisâ 4/13

⁶⁷⁴ Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma' u'l-muğîs*, 1: 455.

⁶⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 21: 383.

⁶⁷⁶ Buhârî, “Tefsîr”, 64/3; Tirmizî, “Tefsîr”, 25; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 27; İbn Mâce, “Talak”, 27.

⁶⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 837.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 4: 140.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 841.

العقل kelimesini diyet olarak açıklamakta, diyetin aslını deve vermek olduğunu, deveden sonra ise en kuvvetli olan altın sonra gümüş sonra inek en son ise koyun olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸⁰

Hadiste geçen التَّغْرِيب kelimesi⁶⁸¹ ile ilgili olarak cinayetin işlendiği şehirden men edilmek olarak açıklamıştır.⁶⁸²

“Haram ile helal birleştiğinde haram helali geçer”⁶⁸³ hadisinde geçen غلب kelimesini helal olan bir şeyin haram olan bir şeyle karışması durumunda haram olan galib gelir manası vermektedir. Örneğin su şarapla karıştığında miktarlarına bakılmaksızın ikisi de haram kabul edilir.⁶⁸⁴

Hadiste geçen القاذورة kelimesi⁶⁸⁵ için zina ve şirb⁶⁸⁶ gibi suçların hadleri olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁷

النَّذْر kelimesi için normal şartlarda nafîle olan bir şeyi kişinin kendisine vacip kılması şeklinde anlatmıştır. Ayrıca hadislerin bundan nehiy ettiğine de dikkat çekmektedir.⁶⁸⁸ Adakla ilgili ayet ve hadislerle dayanan alimler, adak adama hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefîler’e göre adak, ister mutlak ister muallak olsun, mubah olup, adamak veya adamamak konusunda dinî bir yükümlülük söz konusu değildir. Mâlikîler’e göre mutlak adak müstehaptır; fakat devamlılık arzederse, mekruh olur. Muallak adak ise Bâcî’ye göre mekruh, İbn Rüşd’e göre mubahtır. Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüş ikincisidir. Şâfiî ve Hanbelîler’e göre ise adak adamak tenzihen mekruhtur. Bunlara göre adak yasağıyla ilgili hadisler, adakların yerine getirilmesini emreden naslar göz önüne alınırsa, harama değil de kerahete delâlet eder.⁶⁸⁹ İbnü’l-Esîr adak hususunda görüşünü açık bir

⁶⁸⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 239.

⁶⁸¹ Zemahşerî, *el-Fâtâvî*, 3: 58.

⁶⁸² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 293.

⁶⁸³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 7: 199.

⁶⁸⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 314.

⁶⁸⁵ Mâlik b. Enes, “Hudûd”, 9.

⁶⁸⁶ Bir akar üzerinde bir diğer akar lehine kurulmuş sınırlı aynî hak anlamında hukuk terimidir. Detaylar in Bkz.: Hasan Hacak, “İrtifak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 460-464.

⁶⁸⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 428.

⁶⁸⁸ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 728.

⁶⁸⁹ Ahmet Özel, “Adak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 339.

şekilde ifade etmese de tabii olduğu Şafî mezhebinin görüşüne yakın durduğu görülmektedir.

İbnü'l-Esîr'in bu bölümde tabii olduğu Şafî mezhebine yakın durmaktadır. Zira öncelikle kelimeleri sözlük manaları üzerinden açıklamaktadır. Fıkî konuları ihtiva eden kelimelere yer verdiğinde kendi mezhebi görüşünü isim vermeden zikretmektedir. Ayrıca fıkî kuralı zikrettiğinde genellikle önce Şafî sonra Hanefî mezhebini zikretmektedir. Yer yer de sadece Şafî mezhebini zikretmektedir. Yukarıda zikredilen örnekler incelendiğinde İbnü'l-Esîr'in görüşleri genellikle Şafî mezhebi ile uyum sağlamaktadır. Ayrıca yorumlarını desteklemek açısından da kelime tahlilleri ve örneklemeler de yapmaktadır.

G. Ahlâka Dair Kelimelerle İlgili Yorumları

Bu başlık altında İbnü'l-Esîr'in ahlak ile ilgili hadislerde geçen garîb kelimeleri yorumlaması ele alınacaktır.

İbnü'l-Esîr, hadiste geçen الثَّرَاوُونَ kelimesi⁶⁹⁰ için çok konuştuğundan dolayı haktan ayrılan kişi olarak yorum yapmaktadır.⁶⁹¹ اخنى kelimesi⁶⁹² için ise kötü söz söyleyenler şeklinde açıklamaktadır.⁶⁹³ Yine تُجَدِّفُوا⁶⁹⁴ kelimesi için Allah'ın nimetlerini inkâr etmek ve azımsamak manaları vermektedir.⁶⁹⁵ Ayrıca رَجُلٌ فَظٌّ ifadesini ise kötü ahlaklı kişi olarak açıklamıştır.⁶⁹⁶

”والإثم ماحاك في نفسك“⁶⁹⁷ hadisinde geçen حاك kelimesi için insanın kalbini rahatlatan bir şey olmadığı zaman kalbine şek, şüphe ve vehim veren şeyin günah olduğunu söylemektedir.⁶⁹⁸ ”لا يَخْتَلِجَنَّ فِي صَدْرِكَ طَعَامٌ“⁶⁹⁹ hadisinde geçen يَخْتَلِجَنَّ kelimesi için kalbinde şek ve şüpheden bir şey barındırma manası vermektedir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁰ Tirmizî, “Birr”, 71.

⁶⁹¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 207.

⁶⁹² Buhârî, “Edeb”, 114.

⁶⁹³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 538.

⁶⁹⁴ Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, 1: 198.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 243.

⁶⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 381-382.

⁶⁹⁷ Müslim, “Birr”, 14,15; Tirmizî, “Zühd”, 52.

⁶⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 409.

⁶⁹⁹ Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 24; İbn Mâce, “Cihâd”, 26.

⁷⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 516.

Ayrıca ⁷⁰¹“إِنَّ مِنْ تَوْبَتِي أَنْ أَنْخَلَعَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً” hadisinde geçen أَنْخَلَعَ kelimesini de malın hepsini sadaka olarak verip mesuliyetinden kurtulmak manası vermektedir. Bunu ise elbise çıkaran kişiye benzetmektedir.⁷⁰²

⁷⁰³“وَاجْعَلْنِي لَكَ مُخْتَبِرًا” hadisinde geçen مُخْتَبِرًا kelimesini korkan ve itaat eden manaları verdikten sonra الْإِخْبَاتُ kelimesi için huşu ve tevazu manaları vermektedir.⁷⁰⁴

⁷⁰⁵“Mizanda güzel ahlaktan daha ağır bir şey yoktur.” rivayetinde geçen الْخُلُقُ kelimesi ile ilgili olarak “din, tabiat ve huy” manaları verdikten sonra kelimenin hakikati için insanın batınî bir suretinin olduğunu bunun da evsafının olduğunu ve bunda olan vasıfların dışarı yansıması şeklinde yorumlamaktadır.⁷⁰⁶

⁷⁰⁷“تَخَيَّرُوا لِنُطْفِكُمْ” hadisini “güzel ahlak ve insanı günahlardan arındıran şeyler isteyin, günah ve kötü şeyleri istemeyin” şeklinde yorumlamaktadır.⁷⁰⁸ الدَّعَارَةُ kelimesini ise şer ve fesat olarak açıklamış ve رَجُلٌ دَاْعِرٌ ifadesi ile kötü ve fasid insanın kastedildiğini vurgulamıştır.⁷⁰⁹ دَمِلَ kelimesini de fesada dalıp bunun farkında olamamak şeklinde te’vil etmiştir.⁷¹⁰ السُّخْطُ kelimesine bir şeyi kerih görmek ve rıza göstermemek manası vermiştir.⁷¹¹

الرَّحْمَ kelimesini merhamet olarak açıklamış ardından kalbin yumuşak, yüzün güler ve dilin tatlı olması şeklinde izah etmiştir.⁷¹² تَعْقِمُ الرَّحِمَ ibaresini de sıla-i rahimi kesen olarak zahirine hamlederek açıklamıştır.⁷¹³ “Hayırlınız ehline

⁷⁰¹ Ebû Dâvûd, “Nezr”, 29.

⁷⁰² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 520.

⁷⁰³ Ebû Dâvûd, “Salat”, 361; et-Tirmizî, “Deavât”, 103.

⁷⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 466.

⁷⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 8; et-Tirmizî, “Birr”, 62.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 525.

⁷⁰⁷ *İbn Mâce*, “Nikâh”, 46.

⁷⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 543.

⁷⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 570.

⁷¹⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 583.

⁷¹¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 762.

⁷¹² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 646.

⁷¹³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 242.

hayırlı olandır.”⁷¹⁴ rivayetinde sılâ-i rahime ve buna teşvikin olduğuna işaret olduğunu belirtmektedir.⁷¹⁵

الْأَزْدِاء kelimesine ise küçümseme, azımsama ve hakir görme manaları vermiştir.⁷¹⁶ فَزَوَّقُوهُ kelimesini açıklarken de mescitleri süslemenin men edilmesinin sebebine temas etmiş ve ona göre mescitleri süslemenin men edilmesinin sebebi dünyayı ve dünya hayatının zevklerinden sakındırmak veya namaz kılanları meşgul etmemek şeklinde yorumlamıştır.⁷¹⁷

سَبِيلُ اللَّهِ ifadesi⁷¹⁸ ile ilgili olarak sebil’e yol manası verdikten sonra halis bir şekilde Allah yoluna ileten farz, sünnet, nafile ibadetlerin hepsi olarak belirtmiştir.⁷¹⁹

“İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a şükretmiş olmaz”⁷²⁰ hadisini insanlardan gelen ikramlardan dolayı onlara teşekkür etmeyen Allahtan gelen ihsanlara şükretmiş olmaz şeklinde şerh etmiştir.⁷²¹

“لا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ طَعْنًا”⁷²² hadisinde geçen طَعْنًا kelimesi için gıybetçi, kötüleme ve benzeri özellikler mü’minde olmaz şeklinde açıklamaktadır.⁷²³

“Mü’min bir delikten iki defa sokulmaz.”⁷²⁴ hadisini Müslüman bir delikten bir defa sokulduğu zaman bundan ibret alır ve bir daha sokulmaz şeklinde açıklamıştır.⁷²⁵

“نَظَّفُوا أَفْوَاهَكُمْ فَإِنَّهَا طُرُقُ الْقُرْآنِ”⁷²⁶ hadisinde geçen نَظَّفُوا kelimesi için boş söz, fuhş, gıybet nemime yalan ve benzerlerinden sakınmak manası vermiştir.⁷²⁷

Ahlak başlığı altında zikredilen örnekler genel manada ahlaka delalet etmekle birlikte yan ilim dalları ile de irtibatlıdır.

⁷¹⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 66; İbn Mâce, “Nikâh”, 50.

⁷¹⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 543.

⁷¹⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 723.

⁷¹⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 736.

⁷¹⁸ Buhârî, “Şurûr”, 19; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 13.

⁷¹⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 752.

⁷²⁰ Tirmizî, “Birr”, 35; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 12.

⁷²¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 884.

⁷²² Tirmizî, “Birr”, 48.

⁷²³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 113-114.

⁷²⁴ Bezzâr, *Müsned*, 2: 258.

⁷²⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 599.

⁷²⁶ Ebû Mûsâ el-İsbehânî, *el-Mecma’u’l-muğîs*, 3: 315.

⁷²⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 762.

İbnü'l-Esîr'in bu kelimeleri açıklarken kelimeleri hem sözlük manaları üzerinden açıklamakta hem de aynı kelimenin geçtiği ayet, hadis veya ulemanın sözü varsa istişhad olarak getirmektedir. Ayrıca konularla ilgili sistematik bilgiler vermeyip kısa açıklamalar yapmakla yetinmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESÎR'İN ŞERHÇİLİĞİ

I. TARİHÎ OLAYLARLA İLGİLİ KELİME AÇIKLAMALARI

İbnü'l-Esîr, bazı kelime ve kavramlarla taşıdığı anlamlar bağlamında açıklamalar yapmaktadır. Bu tür kelimelere yaptığı açıklamalar yorum ve te'vil olmayıp tefsir ve şerh cihetinden olduğundan dolayı bu bölümde bu tür kelimeler üzerinde durulacaktır.

İbnü'l-Esîr, rivayetlerde geçen bazı garîb kelimeleri tarihi vakıalara bağlamak suretiyle şu şekilde açıklamıştır:

İbnü'l-Esîr, جند kelimesini açıklarken “أنه خرج إلى الشام فلقية أمراء الأجناد”⁷²⁸ rivayetindeki الأجناد kelimesine bölüm manası vermiş ve Şam'ın; Filistin, Ürdün, Dımeşk, Hums ve Kınnesrin bölümlerinden oluştuğunu belirtmiştir.⁷²⁹ Yine aynı kökten türeyen أجنادين kelimesi için de Hz. Ömer döneminde Müslümanlar ile Rum'lar arasında meydana gelen önemli vakıa olarak açıklamıştır.⁷³⁰

“إنك امرؤ فيك جاهلية”⁷³¹ rivayetindeki جاهلية kelimesini İslâmiyet öncesi Arapların Allah'ı, Peygamberi ve şeriatı bilmediklerinden; nesepleriyle övündüklerinden ve kibirlenip büyüklük tasladıklarından dolayı bu isimin verildiğini belirtmiştir.⁷³²

İbnü'l-Esîr, الحرَّة kelimesini Yezid b. Muaviye'nin sebep olduğu meşhur gün olduğunu belirtmiş, Müslim b. Ukbe el-Murri komutanlığında H. 63. yılında Şam tarafından gelip Medine'de Sahabî ve Tabiûn öldükleri gün olduğunu açıklamıştır.⁷³³

⁷²⁸ Buhârî, “Tıbb”, 30; Müslim, “Selâm”, 98.

⁷²⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 299.

⁷³⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 299.

⁷³¹ Buhârî, “İmân”, 22; “Edeb”, 44; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 133.

⁷³² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 317.

⁷³³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 357.

Hz. Aîşe'ye hayızlı kadının ibadetleri ile ilgili soru soran kadının hadisinde geçen “أَحْرُورِيَّةٌ أَنْتَ”⁷³⁴ ibaresini ele almış ve الْحَرُورِيَّةُ kelimesini haricilerden bir topluluk olduğunu ve toplandıkları yere nisbetle bu ismi aldıklarını belirtmiştir. Harura Kufê'ye yakın bir yer olup, Haricilerin Hakem Olayı'ndan sonra toplandıkları yerdir. Hariciler dinde şedit olmalarıyla bilinmektedir. Hz. Aîşe'nin kendisine soru soran kadının şeditliğinden dolayı teşbihen böyle dediğini belirtmektedir.⁷³⁵

Tebük seriyesi ile ilgili zikredilen “أَنَّهُ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ”⁷³⁶ rivayetinde Ceyşu'l-Usre olarak nitelendirilmesinin sebebi olarak insanların katılmadıklarından dolayı pişmanlık duyması, sıcaklığın, kuraklığın fazla ve gölgelenmenin en güzel olduğu mevsim olmasından dolayı olduğunu belirtmiştir.⁷³⁷

Rivayetlerde geçen ve çeşitli vakalara delalet eden kelimeler vardır ki anlaşılması salt bakışla zor olmaktadır. İbnü'l-Esîr bu başlık altında ele alınan kelimeleri tarihî vakalarla bağlamak suretiyle açıklamış ve kelimelerdeki işkâli çözmüştür.

II. DİLSEL AÇIKLAMALAR

A. Sarf Tahlili

İbnü'l-Esîr, ele aldığı kelimelere mana verdikten sonra genellikle kelime eğer fiil ise mazi muzari ve mastar çekimlerini vermektedir. Eğer kelime isim ise durumuna göre tekil ve çoğulunu vermektedir. Aşağıda konu ile ilgili bazı örnekler verilecektir.

الحِضُّ kelimesinin isim, fiil, mastar, zaman zarfı ve heyet olarak kullanıldığını açıklamıştır.⁷³⁸ الخُطْبُ kelimesini المشَابِه ve المَلَامِح kelimesi gibi kuralsız çoğul olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁹

⁷³⁴ Buhârî, “Hayz”, 20; Müslim, “Hayz”, 67, 68; Ebû Dâvûd, “Taharet”, 105; Tirmizî, “Taharet”, 97; Nesâî, “Hayz”, 236; İbn Mâce, “Teyemmüm”, 119.

⁷³⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 357-358.

⁷³⁶ Buhârî, “Megâzî”, 79; Nesâî, “Cihâd”, 44.

⁷³⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 205.

⁷³⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 459.

⁷³⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 503.

اِخْتَسَتْ kelimesinin “ت” ve “ن” ile mutavaat manasına geldiğini söylemiştir.⁷⁴⁰ الإِصْطَفَالِيَّة kelimesinin sözlük manasını “ada” olarak verdikten sonra ez-Zemahşeri’nin kelimeyi elif ile zikrettiğini onun dışındakilerin ise elifi zâid kabul ettiklerini ve sad harfî ile zikrettiklerini belirtmiştir.⁷⁴¹ عَمَج kelimesini ise “süt amca” olarak mana vermiş ve hitap harfî olan ك’in Yemen’in bir kavmi tarafından ج ile tebdil ettiklerini söylemiştir.⁷⁴²

Görüldüğü üzere İbnü’l-Esîr, kelimeleri ele aldığı sarf yönünden kelimelerle ilgili olarak çeşitli şekillerde açıklamalar yapmaktadır. Kitabın genelinde bu şekilde yaptığı yorumlar çoğunluktadır. Rivayetlerde geçen Garîb kelimelere verdiği manalar ve yaptığı yorumları destekler mahiyette sarf tahlili yapmaktadır.

B. Nahiv Tahlili

İbnü’l-Esîr nahivle ilgili kelimeleri şu şekilde yorumlamaktadır:

تَبَا kelimesini “helak” olarak açıklamış ve kelime hazfedilen fiil ve faili tarafından nasb edildiğini belirtmiştir.⁷⁴³ يَخْتَنُّهَا Kelimesinin gayri munsarif olma sebebini alemiyet ve te’nis olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁴ أَتَقَارُّ Kelimesinin aslını أَتَقَارُّ olduğunu ve ر harflerinin idğam edilerek şeddelendiğini açıklamıştır.⁷⁴⁵

بَعْدُ Kelimesinin mekan zarfı olduğunu, izafetle kullanıldığını ve muzafın hazfinden sonra zamme üzere mebni olduğu söylemiştir.⁷⁴⁶ حِدَّة Kelimesinin başında hazfedilen “vav” olduğunu ve onun yerine kelimenin sonuna “he” harfî getirildiğini açıklamıştır. Ayrıca عِدَّة ve زِنَّة kelimelerinin de aynı şekilde olduğu görüşündedir.⁷⁴⁷

⁷⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 536.

⁷⁴¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 30.

⁷⁴² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 258.

⁷⁴³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 179.

⁷⁴⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 535.

⁷⁴⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 435.

⁷⁴⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 144.

⁷⁴⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 348.

Nahivle ilgili yaptığı yorumlamaları kelimelerin rivayet içerisinde kazanmış oldukları özel konumlarına vurgu yaparak açıklamaktadır. Ayrıca yer yer nahiv kaidesi zikretmektedir. Bununla birlikte ele aldığı kelimeler müfret ise çoğullarını, çoğul ise müfretlerini vermektedir. Kelime kökü ile ilgili farklı rivayet varsa meçhul sığa ile zikretmektedir.

C. Şiir Tahlili

Kâb b. Züheyr'in kasidesinde geçen البرطيل kelimesi için “deve başına benzeyen uzun bir taş” manası vermektedir.⁷⁴⁸ Yine Kâb b. Züheyr'in başka bir beyitinde geçen التبغيل kelimesinin بعل kelimesinin tef'il babından türemiş şekli olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebini ise hızlı yürümesi olarak belirtmiştir.⁷⁴⁹

Peygamber efendimizin (s.a.v.) ashabını öven bir kasidede geçen الدُّكْل kelimesi için mızrak rengi olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁰

D. Arapçalaşmış Kelimeler

تازه kelimesi için halis temiz manası verdikten sonra aslının Farsça olduğunu belirtmiştir.⁷⁵¹ Yine الطسقى kelimesini “toprak mahsullerinden vergi toplama işi” olduğunu ve kelimenin aslının Farsça olduğunu dile getirmiştir.⁷⁵² الدرهمه kelimesinin aslının da Farsça olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵³

“Kim tavla oynarsa elini domuzun etine ve kanına daldırmıştır.”⁷⁵⁴ الردشير

Kelimesinin aslının Acemce olduğunu ve Araplaştığını belirtmiştir.⁷⁵⁵ البرمق kelimesinin de Türkçede dirhem manasında olduğunu ve Arapçalaşmış kelime olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁶

⁷⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 126.

⁷⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 148.

⁷⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 578.

⁷⁵¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 110.

⁷⁵² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 111.

⁷⁵³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 566.

⁷⁵⁴ Müslim, “Şiir”, 10; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 64; İbn Mâce, “Edeb”, 43.

⁷⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 729.

⁷⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 928.

III. COĞRAFYLA İLGİLİ KELİMELERİN AÇIKLAMALARI

İbnü'l-Esîr eserinde çeşitli kelimeleri coğrafi olarak açıklamış ve özel bir mana kazanmalarını sağlamıştır. Bu başlık altında konuyla ilgili örnekler verilip bütünü ekler kısmında zikredilecektir.

A. Yer İsimleri

İbnü'l-Esîr rivayetlerde geçen yer isimleri ile ilgili olarak geniş bir coğrafi harita bilgisi gerektirecek kadar yer ismi zikretmektedir. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

İbnü'l-Esîr, بَدَا kelimesi için “bâ” harfinin fethası ve “dâl” harfinin cezimi ile okunduğunda Şam’da bir yer ismi olduğunu belirtmiş, ayrıca Kurâ vadisine yakın bir yer olduğunu ve Ali b. Abdullah b. Abbas ve evladına ait yerin ismi olduğunu zikretmiştir.⁷⁵⁷ Bu ismin tespiti başka kaynaklarda yapılamamıştır. بُرْقَة Kelimesini de “bâ” harfinin zammesi ve “râ” harfinin cezimiyle okunduğunu, ayrıca Medine’de Resulullah’ın sadakalarının olduğu yer manası vermektedir.⁷⁵⁸ Ragıb el-İsfahayînî kelimenin taşlık araziler için kullanıldığını belirtmektedir.⁷⁵⁹ Yine تَرْمُد kelimesinin de “te” harfinin fethası ve “mîm” harfinin zammesi ile okunduğunu ve Beni Esed diyarında bir yer olduğunu söylemiştir. Ayrıca bazılarının kelimeyi تَرْمُد şeklinde okunduğunu da belirtmiştir.⁷⁶⁰ Aynı bilgi *Mu’cemu’l-Buldan*’da da mevcuttur.⁷⁶¹ حُرَاض Kelimesi için ise “hâ” harfinin ötresi ve “râ” harfinin fethası ile okunduğunu ve Mekke’de bir yer olduğunu belirtmiş ayrıca Uzza’nın bulunduğu yerin ismi olduğu rivayetini zikretmiştir.⁷⁶² Yakut el-Hamevî, Meşâş ile Gamir arasında bir yer olduğunu belirtmiştir.⁷⁶³ İbnü'l-Esîr غَيْق kelimesinin okunuşunu “Ğayn” harfinin fethası ve “yâ” harfinin cezimi ile

⁷⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 116.

⁷⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 127.

⁷⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1: 119.

⁷⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 189.

⁷⁶¹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1397/1977), 2: 26.

⁷⁶² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 360.

⁷⁶³ Hamevî, *Büldân*, 2: 234.

okunduğunu ve Mekke’de bir yer ismi olduğunu zikretmiştir.⁷⁶⁴ Yakut el-Hamevî, kelimenin yer ismi olduğunu, ayrıca su üzerindeki kuşlara ve yabancılara verilen isim olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁵

İbnü’l-Esîr yer isimlerini açıklamadaki genel metodu hadis vermeksizin وفيه ibaresi ile birlikte kelimeyi vermektedir. Kelimenin açıklamasında ise öncelikle okunuşunu zikretmekte ardından da nerenin ismi ise orayı zikretmektedir. Ayrıca kelimelerin ifade ettiği yerlerle ilgili önemli bir olay varsa açıklamaktadır. Açıklama metodu ise kesin olarak bildiği bilgileri direkt olarak vermekte şüphelendiği bilgileri ise “denildi ki” ibaresi ile açıklamaktadır.

İbnü’l-Esîr’in eserinde zikrettiği yer isimleri geniş bir coğrafyayı içermektedir. Ayrıca bu yer isimleri hakkında varsa önemli bir olay zikretmesi konuya olan vukufiyetini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

İbnü’l-Esîr’in eserinde tespit edilen yer isimleri ekler bölümünde *Ek4: en-Nihâye’de geçen Yer isimleri* tablosunda zikredilmiştir.

B. Dağ İsimleri

İbnü’l-Esîr rivayetlerde geçen dağ isimleri ile ilgi şu şekilde yorum yapmaktadır:

İbnü’l-Esîr جُمْدَان kelimesinin “cim” harfinin zamme, “mîm” harfinin ise cezim ile okunduğunu ve Medine’ye bir gece uzaklıkta bir dağ olduğunu açıklamıştır.⁷⁶⁶ Yakut el-Hamevî ise Mekke yönünde medine de bir dağ olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁷ İbnü’l-Esîr عَصْر “Ayn” ve “Şâd” harflerinin fethaları ile okunduğunu ve Medine ile Furc vadisi arasında bir dağ olduğunu dile getirmiştir.⁷⁶⁸

İbnü’l-Esîr زُخْم kelimesinin okunuşunu “ze” harfinin ötresi ve “Hâ” harfinin cezimi ile olduğunu ve Mekke’ye yakın bir dağ ismi olduğunu

⁷⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 334.

⁷⁶⁵ Hamevî, *Büldân*, 4: 221.

⁷⁶⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 285.

⁷⁶⁷ Hamevî, *Büldân*, 1: 340.

⁷⁶⁸ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 215.

vurgulamıştır.⁷⁶⁹ Yine شَتَّان kelimesinde “Şîn” ve “Te” harfinin fethaları ile okunduğunu ve Mekke’de bir dağ olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁰

İbnü’l-Esîr الرَّقِيَّة kelimesinin okunuşunu “Râ’nın” fethası ve “Kâf’ın” esresi ile okunduğunu ve Hayber’de bir dağ olduğunu açıklamıştır.⁷⁷¹ الرَّيْب Kelimesinin okunuşunu “ze” harfinin fethası, “bâ” harfinin ise esresi ile olduğunu ve Allah Teâlâ’nın Musâ (as.) ile konuştuğu dağın ismi olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷²

İbnü’l-Esîr, dağ isimleri ile ilgili olarak da hadis vermeksizin وفيه ذكر ibaresi ile birlikte kelimeyi vermektedir. Kelimenin açıklamasında ise öncelikle okunuşunu zikretmekte ardından da nerenin ismi ise orayı zikretmektedir.

İbnü’l-Esîr’in eserinde tespit edilen yer isimleri ekler bölümünde Ek5: *en-Nihâye’de geçen Dağ isimleri* tablosunda verilmiştir.

C. Vadi İsimleri

İbnü’l-Esîr rivayetlerde geçen vadi isimleri ile ilgi şu şekilde yorum yapmaktadır:

İbnü’l-Esîr بَرْتَان kelimesi “Bâ’nın” fethası ve “Râ’nın” kesresi ile okunduğunu ve Resulullah’ın Bedir yolculuğunda yolundaki bir vâdî olduğunu belirtmiştir.⁷⁷³ Kelimeye alimler de Bedir yolculuğunda uğradığı bir yer olarak açıklamışlardır.⁷⁷⁴

İbnü’l-Esîr تَرْبَة kelimesinin okunuşunu “Te” harfinin ötresi ve “Râ” harfinin fethası ile okunduğunu ve Mekke’ye iki gün uzaklıkta bir vâdî olduğunu açıklamıştır.⁷⁷⁵ Muasır tarihçi Cevâd Ali kelimenin çeşitli yerlerde isim olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁷⁷⁶ جِي Kelimesini “Cîm” harfinin kesresi ve “Ye” harfinin şeddesi ile okunduğunu ayrıca Mekke ve Medine arasında bir vâdî olduğunu

⁷⁶⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 721.

⁷⁷⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 842.

⁷⁷¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 678.

⁷⁷² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 716.

⁷⁷³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 119.

⁷⁷⁴ Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî es-Semhûdî, *Vefâ’ü’l-vefâ’ bi-ahbâri dâri’l-Muştafâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1419/1999), 4: 27.

⁷⁷⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 186.

⁷⁷⁶ Ali, *el-Mufaşşal*, 6: 188.

açıklamıştır.⁷⁷⁷ el-Hamevî, Ruveyse yakınlarında, Mekke ile Medine arasında bir vadi olduğunu ve Muteaşşa isminin de verildiğini belirtmiştir.⁷⁷⁸ المَدَّاد Kelimesinin “mîm” harfinin fethası ile okunduğunu ve sel°, Hendek ve Medine arasında bir vâdî olduğunu ve Hendek gazvesinde Resulullah’ın orayı kazıdığını belirtmiştir.⁷⁷⁹ el-Bidâye’de de aynı şekilde açıklanmıştır.⁷⁸⁰

İbnü’l-Esîr, vâdî isimleri ile ilgili olarak da hadis vermeksizin وفيه ذكر ibaresi ile birlikte kelimeyi vermektedir. Kelimenin açıklamasında ise öncelikle okunuşunu zikretmekte ardından da nerde olduğunu zikretmektedir.

İbnü’l-Esîr’in eserinde tespit edilen yer isimleri ekler bölümünde Ek6: *en-Nihâye*’de geçen Vâdi isimleri tablosunda verilmiştir.

D. Kuyu İsimleri

İbnü’l-Esîr rivayetlerde geçen kuyu isimleri ile ilgi şu şekilde yorum yapmaktadır:

جُرَاب Kelimesinin okunuşunun “Cîm” harfinin ötresi ve “Râ” harfinin şeddesiz hali ile okunduğunu ve Mekke’de eski bir kuyu ismi olduğunu söylemiştir.⁷⁸¹ *Ahbaru Mekke*’de bu isimlendirmenin sebebi olarak Ebu Cerab isminde Mekkeli birinin burada yaşadığını ve kabrinin orda olmasından dolayı olduğu belirtilmiştir.⁷⁸² Yine حُمَّى kelimesinin de okunuşunu verdikten sonra Mekke’deki eski bir kuyu olduğunu belirtmiştir.⁷⁸³ Bu kuyu Amr b. Osman’ın evinin bulunduğu çukurluktur.⁷⁸⁴

رَم Kelimesinin okunuşunu “Râ” harfinin ötesi ve “Mîm” harfinin şeddeli haliyle olduğunu ve Murre b. Ka’b’ın Mekke’de kazdığı kuyu olduğunu

⁷⁷⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 319.

⁷⁷⁸ Hamevî, *Büldân*, 2: 203.

⁷⁷⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 645.

⁷⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4:154.

⁷⁸¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 249.

⁷⁸² Ebû Abdillâh Muhammed el-Fâkihî, *Ahbaru Mekke fî kadîmi’d-dehr ve hadîsuhû*, nşr. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş (Beyrut: Dâru Hadr, 1415/1994), 4: 71.

⁷⁸³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 535.

⁷⁸⁴ Hamd b. Muhammed el-Hazimî, *el-Emâkin ev mâ ittefeka lafzuhi vefterağa müsemma hu min el-emâkin* (y.y.: Dâru’l-Yemâme lil bahs ve’terceme ve’neşr, 1415/1995), 1: 48.

söylemiştir.⁷⁸⁵ زمزم kelimesi ile ilgili olarak Mekke’de bilinen bir kuyu olduğunu belirtmiş bu isimlendirilmenin sebebini ise bazılarınca suyunun çok olması bazılarınca ise alem isim olması olduğu yorumunu yapmıştır.⁷⁸⁶ Zemzem kuyusu Mekke vadisinde bulunup insanlar için en hayırlı kuyudur.⁷⁸⁷ الْعَجُول Kelimesinin okunuşunu verdikten sonra Kusay’ın Mekke’de kazdığı kuyunun ismi olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸⁸ Aynı açıklama Ahbaru Mekke’de de zikredilmiştir.⁷⁸⁹

İbnü’l-Esîr, Kuyu isimleri ile ilgili olarak da genelde hadis vermeksizin وفيه ذكر ibaresi ile birlikte kelimeyi vermektedir. Kelimenin açıklamasında ise öncelikle okunuşunu zikretmekte ardından da nerde olduğunu veya kim tarafından kazıldığını açıklamaktadır.

İbnü’l-Esîr’in eserinde tespit edilen yer isimleri ekler bölümünde Ek7: *en-Nihâye*’de geçen Kuyu isimleri tablosunda zikredilmiştir.

E. Şehir ve Köy İsimleri

İbnü’l-Esîr rivayetlerde geçen şehir ve köy isimleri isimleri ile ilgi şu şekilde yorum yapmaktadır:

أُدْرَح Kelimesi için Şam’da bir köy manası vermiş ve جَرْيَاء ile arasında üç günlük mesafe olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁰ İbn Hacer de Şam’da bir köy olduğunu söylemiş ve bazılarının Filistin’de bir yer olduğunu söylediklerini de ifade etmiştir.⁷⁹¹

ذِمَار “Zel” harfinin esresi ve “Mîm” harfinin fethası ile okunduğunu ve Yemen’de bir köy olduğunu belirtmiş ayrıca bazılarının bu ismi San’a için kullandıklarını söylemiştir.⁷⁹² el-Heysemî bu kelime için Umman’ın bir köyü olduğunu belirtmiştir.⁷⁹³

⁷⁸⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 694.

⁷⁸⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 731.

⁷⁸⁷ Fâkihî, *Aḥbâru Mekke*, 2: 41.

⁷⁸⁸ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 165.

⁷⁸⁹ Fâkihî, *Aḥbâru Mekke*, 2:171.

⁷⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 47, 249, 602.

⁷⁹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1: 77.

⁷⁹² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 611.

⁷⁹³ Heysemî, *Mecme’u’z-zevâ’id*, 1: 178.

دَلْفِيَّة Kelimesinin okunuşunu açıkladıktan sonra Rum diyarında bir şehir olduğunu açıklamıştır.⁷⁹⁴ فَرَبَر Kelimesinin okunuşunu açıkladıktan sonra Türk diyarında bir şehir olduğunu ve Buhârî'nin en meşhur ravisinin⁷⁹⁵ nispet edildiği yerin ismi olduğunu söylemiştir.⁷⁹⁶ Ayrıca İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde ise Horasan'da bir şehir olduğunu dile getirmiştir.⁷⁹⁷ Kâdî İyaz da Horasan'ın bir şehri olduğunu ve kelimenin harekelerinin hocalarından öğrendiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁸

Yine مَأْرَب Kelimesinin okunuşunu verdikten sonra Yemen'de bir şehir olduğunu ve Belkıs'ın burada yaşadığını belirtmiştir.⁷⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde de Yemen ile San'a arasında olduğunu ve üç günlük mesafe uzaklığında olduğunu belirtmiştir.⁸⁰⁰

İbnü'l-Esîr, şehir isimleri ile ilgili olarak وفيه ذكر ibaresi ile birlikte kelimeyi vermekte bazen ise hadis ile birlikte zikretmektedir. Kelimenin açıklamasında ise öncelikle okunuşunu zikretmekte ardından da nerde olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca herhangi bir öneme sahipse onu da kısaca açıklamaktadır.

İbnü'l-Esîr'in eserinde tespit edilen yer isimleri ekler bölümünde *Ek8: en-Nihâye'de geçen Şehir ve Köy isimleri* tablosunda zikredilmiştir.

F. Nehir İsimleri

İbnü'l-Esîr rivayetlerde geçen nehir isimleri ile ilgi şu şekilde yorum yapmaktadır:

سَيْحَان Mesis ve Tarsus'a yakın bir nehir olduğunu ve Ceyhan ile zikredildiğini belirtmiş,⁸⁰¹ aynı yorumu جِيحان kelimesine de yapmıştır.⁸⁰² الحَفِير

⁷⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 609.

⁷⁹⁵ Ali Osman Koçkuzu, "Firebrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 132.

⁷⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 351-352.

⁷⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 12: 780.

⁷⁹⁸ Ebü'l-Fazl el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr 'alâ şîhâhi'l-âşâr* (Tunus, Kahire: Mektebetü'l-Atike, Dâru't-Turas, t.y.), 2: 167.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 628.

⁸⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *Câmi'ü'l-uşûl*, 12: 932.

⁸⁰¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 833.

⁸⁰² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 318.

Kelimesi için ise “Ĥâ” harfinin fethası ve “Fâ” harfinin esresi ile okunduğunda Ürdün’deki bir nehir manası vermektedir.⁸⁰³ el-Ezrâkî, bunun kuyu ismi olduğunu söylemiş ve nehir diyenleri tenkit etmiştir.⁸⁰⁴ مَازِيَان Kelimesini de büyük bir nehir olarak ifade edip Arapça olmadığını dile getirmiştir.⁸⁰⁵ el-Muttakî, İbnü’l-Esîr’in görüşüne katılmaktadır.⁸⁰⁶

⁸⁰³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 397.

⁸⁰⁴ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 4: 67.

⁸⁰⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 646.

⁸⁰⁶ Müttakî, *Kenzü’l-ummâl*, 15: 537.

SONUÇ

Allah Teâlâ'nın son din olarak gönderdiği İslamiyet, Hz. Peygamber zamanında ortaya çıkan sorunlara anlık müdahale edip cevaplar vermiştir. Hz. Peygamber'in vefatının ardından ortaya çıkan sorunlar onun söz ve fiillerinde oluşan hadisleri çözülmeye çalışılmıştır.

İslamiyet'in geniş bir coğrafyaya yayılmasının ardından kelimelerde, kullanılan dilin özelliği olarak daralmalar ve genişlemeler boy göstermiştir. Bu problem karşısında alimler garîbu'l-hadis eserleri te'lif etme yoluna gitmek suretiyle bu problemi çözme gayretine girişmişlerdir. Zira doğru bir hadis anlayışı doğru bir din anlayışını ifade etmektedir. Yine yanlış veya eksik anlaşılmış bir hadis de bid'atlerin gölgesinde bir din demektir.

Garibu'l-hadis musannefatı te'lif edilmeye başlandıktan sonra çeşitli eserler vücuda getirilmiştir. Fakat bunlar teknik açıdan zayıf kalmış ve kullanışı oldukça zor olan eserlerdir. İbnu'l-Esîr bu zorluğu gidermek adına kaleme aldığı eserine *en-Nihâye fî garîbi 'l-ḥadîs ve 'l-eşer* ismini vermiştir.

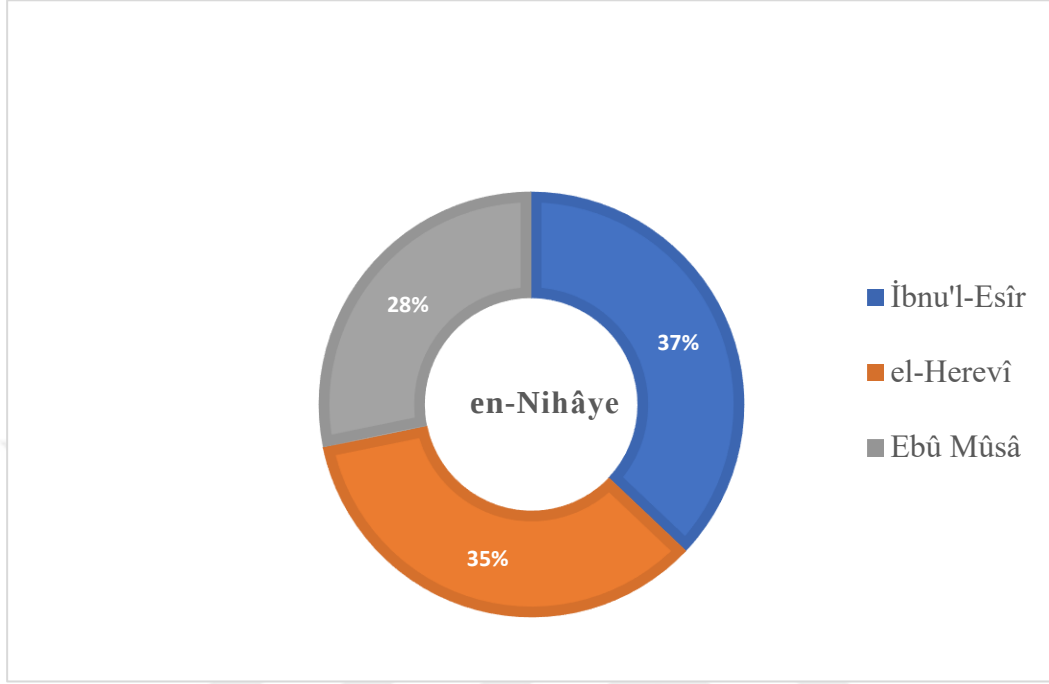
İbnu'l-Esîr kendisinden önce yazılan eserlerin hepsini ihtiva eden bir eser te'lif edilmediğinden dolayı buna son manasında “en-Nihâye” ismini vermiştir. Eser kendisinden önceki eserlerden daha hacimli ve kullanışlıdır. Eserde kelimeler ilk üç harf esasına göre dizilmiş, bu özelliği ile kendisinden öncekileri geride bırakmış, çağına göre modern bir düzendedir. Yine eserin bab başlıkları da ilk iki harf esasına göre düzenlenmiştir.

Müellif, mukaddimesinde eseri tanıtırken el-Herevî'nin eserinden aldığı hadisler için “he”, Ebû Mûsâ'nın eserinden aldıkları için “sîn” rumuzunu kullandığını belirtmiştir. Buna karşın diğer kaynaklardan aldığı kelimeleri zikretmemiştir. Eseri başından sonuna kadar okuyup tespit ettiğimiz kelimelerin sayısı Tablo 1. en-Nihâye'de geçen kelimeler tablosunda zikredilmiştir.

Harf	İbnu'l-Esîr	el-Herevî	Ebû Mûsâ	Toplam
ا	243	202	174	619
ب	347	261	340	948
ت	76	57	61	194
ث	88	82	56	226
ج	393	367	311	1071
ح	553	396	256	1205
خ	344	326	201	871
د	218	182	98	498
ذ	96	65	50	211
ر	350	446	463	1259
ز	110	102	75	287
س	333	305	252	890
ش	345	292	306	943
ص	232	294	250	776
ض	131	119	80	330
ط	125	126	101	352
ظ	49	38	24	111
ع	449	478	411	1338
غ	216	172	112	500
ف	218	265	202	676
ق	409	442	268	1119
ك	252	272	270	794
ل	214	169	99	482
م	321	229	138	688
ن	404	392	383	1179
و	268	266	182	716
ه	136	158	132	426
ي	55	26	11	92
Toplam	6975	6529	5306	18810

Tablo 1. en-Nihâye’de geçen kelimeler

en-Nihâye'de tespit edilen toplam 18810 kelimenin oransal değeri şöyle
Şekil 8. *en-Nihâye*'de geçen kelimelerin oranı grafiğindeki gibidir.

Şekil 8. *en-Nihâye*'de geçen kelimelerin oranı

Görüldüğü üzere *en-Nihâye*'de 18810 kelimenin 6975'i İbnu'l-Esîr tarafından eklenmiş, buda %37'lik bir dilimi ifade etmektedir. Bu durum, bir taraftan *en-Nihâye*'nin en hacimli garibu'l-hadis eseri olduğunu gösterirken, diğer taraftan İbnu'l-Esîr'in katkılarının ötekilerine oranla zayıf kaldığını da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ifade edelim ki, İbnu'l-Esîr, eserde iki müelliften aldığı kelimelere yer yer eklemeler yapmış, bazen cümlelerde takdim-tehir yapmış, bazen de açıklamalarına itiraz etmiştir.

İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*'de hem yorum yapmak suretiyle hem de önceki eserlerde bulunmayan bazı kelimelere açıklama getirerek özgünlüğünü de ortaya koymuştur. Böylece o, zikretmiş olduğu kelimelerin manalarını vermekle yetinmeyip, ilmî şahsiyetini de yer yer konuşturmuş ve bazı kelimelerle ilgili açıklamalar yapmıştır. Bu kelimelere dair yorum ve açıklamalar akaid, fıkıh, tefsir, ahlak, tarih, lügat ve coğrafya gibi geniş bir sahayı kapsamaktadır.

Akaid ilmine dair kelimelere yaptığı yorumlar, ehl-i sünnet kelim ekolüne uygundur. Kendisinden önceki alimlerin yaptığı te'villere uygun te'viller yapmaktadır.

Fıkıh kelimelerine dair yaptığı yorumlarda genel manada fukahaya tabi olmuş ve onların yolunu terk etmemiştir. Bu bölümde değerlendirdiği kelimelerle ilgili ortaya çıkan fikhî yorum farklılıklarını dile getirmiş ve ihtilafın olduğu yerlerde mezhep görüşleri nakletmiştir. Bu kelime gurubu ile ilgili yaptığı açıklamalarda Şafiî mezhebine yakın durduğu görülmektedir. Zira fıkıh ilmine taalluk eden kelimelerle ilgili açıklama yaptığında tespit edile bilindiği kadarıyla Şafiî mezhebinin görüşlerini nakletmektedir. Alimlerin kelimelerle ilgili fukahanın görüşlerine yer verdiğinde ise önceliği Şafiî mezhebine vermesi ve ardından da diğer mezheplerin görüşlerini aktarması da Şafiî olduğunu göstermektedir. Ayrıca bazı açıklamalarda sadece Şafiî'nin görüşünü nakletmesi de bu konuda Şafiî'yi takip ettiğini gösteren bir delil olarak zikredilebilir.

Tefsire dair kelimelere yaptığı yorumlarda Kur'an'dan ayetlerle açıklamalar yapmıştır. Ayrıca sure isimlerine de yer vermiş ve tefsir ilmine konu teşkil eden bazı kavramları açıklamıştır. Ahlak ile ilgili kelimelerde yaptığı açıklamalar genellikle ceza-mükafat veya iyi-kötü kavramları üzerindendir. Bu kelimelere taalluk eden olay varsa işaret etmektedir.

Dilsel açıdan genellikle kelimelerin durumuna göre açıklama yapmaktadır. Eğer kelime fiil ise mazi, muzari, emir ve mastar şekillerini vermekte; eğer isim ise müfret ve cemi halini, ihtiyaç duyduğunda da müennes ve müzekker şeklini vermektedir. Ayrıca kelime kökenlerine girmekte olup, kökenlerle ilgili yapılan tartışmalara değinmekte ve kanaatini belirtmektedir. Eğer kelime ile ilgili yapılan köken değerlendirmesini yanlış bulduysa ilgili alimin ismini açıktan vererek eleştirmektedir. Yine kelimeleri açıklarken bazen sadece sözlük manasını zikretmiş bazen yorumlamış bazen ise rivayetleri destekleme mahiyetinde getirip herhangi bir açıklama yapmamıştır.

İbnü'l-Esîr eserinde sadece merfu rivayetlere yer vermemiş, ayetlerde geçen bazı garip kelimelere, mevkuf ve maktu hadislerde geçen garib kelimelere, şiir, atasözü ve deyim gibi ifadelerde geçen garip kelimelere de yer vermiştir. Ayrıca bunları şevahid olarak da kullanmıştır.

en-Nihaye'de geçen hadislerle gelince denilebilir ki, İbnu'l-Esir'in eserinde zikrettiği hadislerin hepsi sahih olmayıp hasen, zayıf ve mevzu rivayetlerin varlığı mevcut olduğu gibi, kaynağı tespit edilemeyen rivayetler de mevcuttur. Ayrıca İbnu'l-Esîr, eserinde benzer örnekleri zikredeceği zaman منه veya فيه ibarelerini kullanmıştır. Bununla birlikte bazı kelimelerin izahını yaparken hadis rivayeti yapmaksızın kelimeyi verip ardından açıklamasını yapmaktadır. Bazen de yaptığı açıklamayı desteklemek adına ayet, hadis, şiir ve alimlerin görüşlerini getirmek suretiyle desteklemektedir. Son olarak ifade etmemiz gerekirse, bütün bu yönleriyle İbnu'l-Esîr, -çoğu açıklamalar kendine ait olmasa bile- garip kelimelere dair eserinde ortaya koyduğu yorum ve açıklamalarla hadis ilmine önemli bir katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Hemmâm b. Nâfi'. *el-Muşannef*. Nşr. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, t.y.
- Acar, H. İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed . *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-eḥâdîş 'alâ elsineti'n-nâs*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1395/1975.
- Ahmed Asım Efendi. *el-Oḳyanûsü'l-basîṭ fî tercemeti'l-Ḳamûşi'l-muḥîṭ*. 6 Cilt. İstanbul, 1434/2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. Trc. Şu'ayb Arnâut. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Alıcı, Mustafa. "Şefaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 211-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ali, Cevâd. *el-Mufaşşal fî târîḫ el-'Arab ḳable'l-İslâm*. 20 Cilt. y.y.: Daru's-Sakî, 1413/1993.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn. *Şerḫü şerḫi Nuḥbeti'l-fiker*. Nşr. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1415/1994.
- Ardoğan, Recep. "'Yed'in Ayetlerde Allah'a İzafe Edilmesiyle İlgili Kelâmî Yaklaşımlar". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (01 Aralık 2012): 7-46.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd. *'Umdetü'l-ḳârî fî şerḫi Şaḫîḫi'l-Buḫârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî. *'Avnû'l-ma'bud*. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. 2 Cilt. b.y.: Mü'essesetü't-Târihi'l-'Arabî, ts.

- Başaran, Selman. “el-Fâik fî Garîbî'l-Hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 102. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. Nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Şuayb el-Arnaût. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed . *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1415/1994.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed. *Müsnedü'l-Bezzâr*. Nşr. Âdil b. Sa'd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-^oUlûm ve'l-Hikem, 1424/2003.
- Birmâvî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdiddâim b. Mûsâ. *el-Lâmi'u's-şabîh 'ale'l-Câmi'i's-şahîh*. 18 Cilt. Suriye: Daru'n-Nevâdir, 1433/2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Câmiu's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Çelebi, İlyas. “Sıfat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah. 4 Cilt. Riyad: Dârü'l-Mugnî, 1421/2000.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Dermirci, Kürşat. “Kabir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Desûkî, Muhammed. *Menhecü'l-bahş fî ulûmi'l-İslâmiyye*. Kahire: Dârü'l-Evzâî, 1404/1984.
- Durmuş, İsmail. “İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Abdillâh el-Kuzâî, Muhammed b. Selâme. *Müsnedü's-Şihâb*. Nşr. Muhammed b. Abdulmecid es-Selefî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986.
- Ebû ^oAvâne, Ya^okûb b. İshâk. *Müsnedü Ebî ^oAvâne*. Nşr. Eymen b. ^oÂrif ed-Dimeşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma^orife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd. *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*. Nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dârü Hecer, 1420/1999.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen* 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Mûsâ el-İsbehânî, Muhammed b. Amr. *el-Mecma'u'l-muğîs fî ġarabeyi'l-Kur'ân ve'l-Ĥadîş*. Nşr. Abdülkerim el-Azbavî. 3 Cilt. Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, t.y.
- Ebû Ya'îlâ, Ahmed b. Alî. *Müsnedü Ebî Ya'îlâ*. Nşr. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Turâs, 1407/1987.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *İrvâ'u'l-ğalîl fî tahrici eĥâdîşi menâri's-sebîl*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1399/1979.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. Nşr. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn, t.y.
- Ensârî, Siracuddîn Ebî Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed. *et-Tevzîl li Şerhi Câmi'u's-Şaĥîh*. 36 Cilt. Dimeşk: Dârü'n-Nevâdir, 1429 / 2008.
- Erbaş, Ali. "Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 37-39. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah. *Aĥbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âşâr*. Nşr. Rüşdî Sâlih Melhas. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Endülüs li'n-neşr, 1403/1983.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Aĥbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve ĥadîşuhû*. Nşr. Abdülmelik b. Abdillâh b. Deĥîş. 6 Cilt. Beyrut: Dârü Hadr, 1415/1994.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Mişbâhu'l-Münîr fî Ġaribi's-Şerhi'l-Kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed. *el-Bulġa fî terâcimi e'immeti'n-naĥv ve'l-luġa*. Nşr. Muhammed el-Mısrî. Dımaşk: Dârü's-Sa'diddin li't-Tabâ'ati ve't-Tevzî'e ve'n-Neşr, 1421/2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Maĥşadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-ĥüsnâ*. Nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1424/2004.

- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed. *İslam'da Müsamaha Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam Ve'z-Zendeka*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Görmez, Mehmet. *Sünnetin ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Habib, Sa'dî ebû. *el-Ğâmusu'l-Fuğahâ lüğaten ve ıstılâhen*. Dimeşk: Darü'l-Fıkr, 1408/1988.
- Hacak, Hasan. "İrtifak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 460-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Haddâd, Ebû Bekir. *el-Cevheretü'n-Neriyye*. y.y.: Matbaatü'l-Hayriyye, 1322/1904.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1397/1977.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût. *Mu'cemü'l-üdebâ' İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. Nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Harman, Ömer Faruk. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd. *Ğarîbü'l-hadîs*. Nşr. Abdulkерim İbrâhim el-Azbâvî. 3 Cilt. Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1402/1982.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd. *Me'alimü's-Sünen*. Nşr. Muhammed Ragıb et-Tabbah. 4 Cilt. Haleb: Matba'âtü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd. *Şe'nü'd-du'â'*. Nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. Dımaşk: Daru'l-Sekafetü'l-Arabiyye, 1404/1988.
- Hazimî, Hamd b. Muhammed. *el-Emâkin ev mâ ittefeğa lafzuhu vefterağa müsemâhu min el-emâkin*. y.y.: Dârü'l-Yemâme lil bahs ve'terceme ve'neşr, 1415/1995.
- Herevî, Ahmed b. Muhammed. *el-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*. Nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419 / 1999.
- Heysemî, Ebü'l-Hasan Nûruddîn. *Mecme'u'z-zevâ'id ve menbe'u'l-fevâ'id*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1387/1967.

- Humeydî, Muhammed b. Fütûh. *el-Cem° beyne 'ş-Şahîhayn*. Nşr. Alî Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1419/1998.
- İbn Abdilbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu°cemü 'l-müfehres li-elfâzi 'l-Kur°âni 'l-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, t.y.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. *el-İstizkâr*. Nşr. Sâlim Muhammed °Atâ, Muhammed Ali Muavvez. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-°İlmiyye, 1387-1412/1967-1992.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. *et-Temhîd limâ fi 'l-Muvaṭṭa° mine 'l-me°ânî*. Nşr. Mustafa b. Ahmed el-°Ulvî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387-1412/1967-1992.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerḥu 'l-Câmi°i 'ş-şahîḥ*. Nşr. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetu Rüşd, 1423/2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah. *el-Muşannef*. Nşr. Muhamed °Avvâme. 26 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kible, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah. *el-Muşannef fi 'l-eḥâdîs ve 'l-âşâr*. Nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetu Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalanî. *Fethü 'l-bârî şerḥu Şahîḥi 'l-Buḥârî*. Nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma°rife, 1379/1960.
- İbn Hacer el-°Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *en-Nüket °alâ Kitâbi İbni 's-Şalâḥ*. Nşr. Rebî° b. Hâdî °Umeyr. 2 Cilt. Riyad: Dârü'r-Râye, 1417/1996.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed. *Vefeyâtü 'l-°ayân ve enbâü ebnâ°i 'z-zemân*. Nşr. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1398/1978.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *Şahîḥi İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân (el-İḥsân fi takrîbi Şahîḥi İbn Hibbân)*. Nşr. Şu°ayb el-Arnâut. 18 Cilt. Beyrut: Mü°essesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr. *Ṭabaḳâtü 'ş-Şâfi°iyye*. Nşr. Hâfız Abdulalim Hân. Beyrut: °Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Me°ârif, 1411/1991.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-aẓîm*. Thk. Sâmi b. Muhammed es-SelâmeNşr. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dârü Taybe, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. MüslimAbdullah. *Ġarîbü'l-ḥadîs*. Nşr. Abdullah el-Cebûrî. 3 Cilt. Bağdad: Matbaatü'l-Ânî, 1397/1978.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-ʿArab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sadr, 1414/1993.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân el-Hanbelî. *Fethü'l-bârî şerhi Sahîh-i Buḥarî*. Nşr. Mecdî b. Abdülhalik Şafii ve ötekiler. 7 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417/1996.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. Mısır: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd el-Kavmî, 1383/1963.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. Nşr. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Keşfü'l-müşkili min ḥadîsi's-Şahîḥayn*. Nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyâd: Daru'l-vatan, 1418/1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Ġarîbü'l-ḥadîs*. Nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-târiḥ*. Nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmîrî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saadât Mecdüddin. *Câmi'ü'l-uşûl li eḥâdîsi'r-resûl*. Nşr. Abdülkadir ArnaûtEd. Abdülkadir Arnaût. 11 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Hilvânî, 1389/1969-1392/1972.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîs ve'l-eşer*. Nşr. Ḥalil Me'mûn Şeyhâ. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1435/2014.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Şerhu Fethi'l-kadîr 'ale'l-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*. Nşr. Abdürrezzak Galib el-Mehdi. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Irâkî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm. *Şerhü't-Tabşıra ve't-tezkira*. Nşr. Abdullatif Hemîm-Mahir Yasin Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*. Nşr. Safvâvn Adnan Dâvûdî. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1430/2009.
- İshâk b. Râhûye, İbrâhîm b. Mahled. *Müsnedü İshâk b. Râhûye*. Nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1992.
- İsyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem. *Zahîretü'l-uḡbâ fî şerhi'l-Müctebâ*. 42 Cilt. Mekke: Dârü'l-Mi'racu'n-Neşr li'd-Devliyye, 1428/2007.
- İzgi, Cevat. "İbn İlalmış". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 90-91. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl el-Yahsubî. *Meşâriḡu'l-envâr 'alâ şihâhi'l-âşâr*. Tunus, Kahire: Mektebetu'l-Atike, Dârü't-Turas, t.y.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*. Nşr. Yahyâ İsmâil. 8 Cilt. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1419/1998.
- Karagöz, İsmail. *Ayetler ve Hadisler Işığında Allah'ın İsimleri ve Sıfatları Esmâ-i Hüсна*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karahisarî, Ahterî Mustafa Muslihuddin. *Ahterî-yi Kebir*. Nşr. H. Ahmet Kırkkılıç Yusuf Sancak. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'iu's-şanâ'ice fî tertîbi's-şerâ'ice*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1402/1982.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şehabüddin Ahmed. *İrşâdü's-sârî li şerhi Şahihi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Bulak: Matba'atü'l-Emiriyye, ts.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Nşr. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Kaya, Eyüp Sait - Kacak, Hasan. “Zimmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Keskin, Mehmet. *Şafii Fıkhi*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf. *İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nühât*. Nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire, Beyrut: Dâru'l-Fikr el-ʿArabî, Müessesetü Kütübü's-Sekâfeti, 1406/1982.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Kılıçer, M. Esat. “Ehl-i Rey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 520-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kirmânî, Şemseddin Muhammed b. Yûsuf. *el-Kevâkibü'd-derârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi Turasi'l-Arabî, 1401/1981.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Firebrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 132. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü'l-Esîr, Mecdüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 28-29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Köktaş, Yavuz. *Günümüz Hadis Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Köktaş, Yavuz. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. Rize: STS, 2015.
- Laşin, Musa Şahin. *Fethu'l-Munʿim şerhu Şahîhi Müslim*. 10 Cilt. Kahire: Dâru's-Şuruk, 1423/2002.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî. *el-Muvatta*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1997.
- Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm el-. *Tuhfetü'l-aḥvezî bi-şerhi Câmiʿi't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ʿilmiyye, 1410/1990.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcilʿârifîn b. Nûriddîn Alî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmiʿi's-şagîr*. Nşr. Ahmed Abdüsselam. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ʿilmiyye, 1414/1994.

- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf. *el-Fethu's-semâvî bi (fi)-tahrîci eḥâdîsi Tefsîri'l-Kâdî'l-Beyzâvî*. Nşr. Ali Müctebî. 3 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Asıme, 1409/1989.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf. *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-şagîr*. 2 Cilt. Riyâd: Daru'n-Neşr, Mektebetü İmâm eş-Şafiî, 1408/1988.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm. *et-Tekmile li-Vefeyâtî'n-nekale*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 4 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şaḥîḥu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Müttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aḳvâl ve'l-ef'âl*. Nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ. *Riyazu's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*. Trc. M. Yaşar Kandemir - İ. Lütfü Çakan - Raşit Küçük. 8 Cilt. İstanbul: Erkam Yayıncılık, 1434/2013.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ. *Şaḥîḥu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*. Nşr. Ebû Süheyb Muhammed b. Sâmiḥ. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392/1972.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*. Nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Özaydın, Abdülkerim. "Beliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 419. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. "Adak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 337-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özervarlı, M. Sait. "Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed. *Esâsü't-takdîs*. Nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: Mektebetü'l-küllîyyâtu'l-Ezheriyye, 1406/1986.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed. *Şerhu esmâ'illâhi'l-ğusnâ*. Nşr. Tâhâ °Abdurrauf sa°d. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1410/1990.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnâût, Türkî MustafâNşr. Ahmed el-Arnâût - Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-°Arabî, 1421/2000.
- Sahyebanî, Ali b. Amr b. Muhammed. *et-Te°vîl fi ğarîbi'l-ğadiş min ğilâli kitâbi'n-Nihâye libni'l-Eşir*. Riyâd: Mektebetu Rüşd, 1430/2009.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*. Nşr. Paşa Yavuzarslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- San°ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl. *et-Tenvîr şerhu Câmi'i'ş-şagîr*. Nşr. Muhammed İshak Muhammed İbrahim. 11 Cilt. Riyâd: Mektebetü Dâru'l-İslamiyye, 1432 / 2011.
- Sandıkçı, Kemal. "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecdüddin İbnü'l-Esir Kardeşler". *Hiz. Nûh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*. Ed. M. Sait Özervarlı. İstanbul: Cizre Kaymakamlığı, 1999.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *el-Mağâşidü'l-ğasene fi beyâni keşrin mine'l-eğâdîşi'l-müştehire °ale'l-elsine*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfıyyeti'l-ğadiş li'l-°Irâkî*. Nşr. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetu's-Sene, 1424/2003.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî. *Vefâ'ü'l-vefâ' bi-ağbâri dâri'l-Muştafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-°İlmiyye, 1419/1999.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed. *Uşûlü's-Serahsî*. Nşr. Ebü'l-Vefa el-Afgânî. 2 Cilt. Haydarâbâd: Lecnetü İhyâ'i'l-Me°ârifi'l-Nu°mâniyye, 1372/1952.

- Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî. *Ġarîbü'l-Kur'ân (Nüzhetü'l-kulûb)*. Nşr. Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemrân. 1 Cilt. Suriye: Dâru'l-Kuteybe, 1416/1995.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sübki, Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb. *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. Nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, °Abdulfettah Muhammed el-Huluv. 10 Cilt. b.y.: Hicr li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve'Tevzi°, 1413/1993.
- Sübki, Mahmud Muhammed Hattab. *el-Menhelü'l-°Azbi'l-Mevrud Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1351/1933.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. Nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetü'l-°Asriyye, 1384/1965.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Ķütü'l-muğtezî °alâ Câmi'i't-Tirmizî*. Nşr. Nasır b. Muhammed. 2 Cilt. Riyâd: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1424/2003.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Tenvîrû'l-havâlik °alâ Muvatta'i Mâlik*. 2 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Tecâribetü'l-Kübrâ, 1389/1969.
- Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed eş-. *el-Üm*. Nşr. Muhammed Zehra en-Neccâr. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma°rife, ts.
- Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed. *er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları)*. Trc. Abdülkadir Şener - İbrahim Çalışkan. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Müsnedü's-Şâfi'î*. Nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-°İlmiyye, 1370/1951.
- Şahin, M. Süreyya. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 374-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şeyh Nizam - Şeyh Vecîhüddin - Şeyh Celâleddin Muhammed - Kadı Muhammed Hüseyin - Molla Hâmid. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1991.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu°cemü'l-evsâf*. Nşr. Ebû Mu°âz Târik b. °Avdillah - Ebu'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrahim. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hameyn, 1416/1995.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *er-Ravdû'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-şagîr li't-Taberânî*. Nşr. Muhammed Şükûr Mahmûd el-Hâc Emrîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. Nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefî. 4 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1410/1990.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed. *Şerhu me'âni'l-âşâr*. Nşr. Muhammed Seyyid Cadelhak - Muhammed Zührî en-Neccâr. 5 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1415/1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed. *Şerhu müşkili'l-âşâr*. Nşr. Şu'ayb Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Tâhir el-Cezâirî, es-Sem'anî. *Tevcîhü'n-naẓar ilâ uşûli'l-eser*. Nşr. Abdülfettâh Ebû GuddeEd. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed. *es-Sünen*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Topaloğlu, Bekir. "Basîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. "Bâtın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "el-Bâsıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Topaloğlu, Bekir. "Hâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Topaloğlu, Bekir. "Kıyâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

- Topaloğlu, Bekir. “Semi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 492. İstanbul: TDV Yayınları, t.y.
- Topaloğlu, Bekir. “Vedûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Topaloğlu, Bekir - Yavuz, Yusuf Şevki - Çelebi, İlyas. *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Wensinck, Arent Jan. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*. Nşr. Muhammed Fuâd İbn Abdilbâkî. 7 Cilt. y.y.: Mektebetü Berîl, 1354/1936.
- Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. Nşr. Halil Mensur. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ayn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 256. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Peyamber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yıldırım, Suat. “Azîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Nşr. Komisyon. 40 Cilt. y.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-İber fî haberî men gaber*. Nşr. Ebû Hacer Muhammed Zaglul. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed. 23 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.

- Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*. Nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Marife, t.y.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed. *en-Nüket ʿala Muḳaddimeti İbni's-Şalâh*. Nşr. Zeynülabidîn b. Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Edvâü's-Selef, 1419/1998.
- Zeylaʿî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah. *Naşbu'r-râye li-eḥâdîsi'l-Hidâye*. Nşr. Muhammed Avvâme - Hasan ʿİbecî. 5 Cilt. Beyrut, Cidde: Müʿessesetü'r-Reyyân, Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1418/1997.
- Ziriklî, Hayrüddin. *el-Aʿlâm ḳâmûsu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-ʿArabi'l-mübtaʿribîn ve'l-müsteşriḳîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1423/2002.
- Zuhayli, Vehbe. *Fıḳıh Usûlü*. Trc. Ahmet Efe. İskenderiye: Risale Yayınları, 2014.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdulbâkî. *Şerḩu'l-el-Muvaṭṭaʿ*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ʿilmiyye, 1411/1991.

EKLER

Ek-1: en-Nihâyede Geçen Allah'ın İsimleri

Sıra	Kelime	Cilt	Sayfa				
1	الأحد	1	42	28	الخالق	1	525
2	الآخر	1	43	29	الديان	1	594
3	المؤمن	1	78	30	المذل	1	609
4	المبدئ	1	108	31	الرؤوف	1	618
5	البدیع	1	112	32	الرحمن	1	646
6	البارئ	1	117	33	الرزاق	1	653
7	البر	1	122	34	الرشيد	1	658
8	الباسط	1	133	35	الرافع	1	673
9	البصير	1	137	36	الرقیب	1	677
10	الباطن	1	142	37	السلام	1	798
11	الباعث	1	144	38	الإسلام	1	801
12	الباقی	1	152	39	السمیع	1	806
13	الجبار	1	231	40	الشکور	1	884
14	الجليل	1	281	41	الشهيد	1	900
15	الجامع	1	287	42	الصبور	2	8
16	المجيب	1	302	43	الصمد	2	51
17	الحسب	1	372	44	المصور	2	57
18	المحصي	1	388	45	الضار	2	77
19	الحق	1	403	46	الظاهر	2	146
20	الحكم	1	409	47	العدل	2	168
21	الحكيم	1	409	48	المعارج	2	178
22	الحليم (ه) ⁸⁰⁷	1	424	49	العزیز	2	198
23	الحميد	1	428	50	العظیم	2	224
24	الحنان	1	444	51	العفو	2	228
25	الرحيم	1	464	54	العليم	2	249
26	الخبير	1	468	52	العلي (ه)	2	250
27	الخافض	1	510	53	المتعالي (ه)	2	250
				55	المعيد	2	268

⁸⁰⁷ (ه) Bu rumûz ile zikrettiklerimiz el-Herevîden; (س) ile zikrettiklerimiz de Ebû Mûsâ'dan alınmış olanlardır.

56	الغَفَّار	2	312
57	الغَفُور	2	312
58	الغَنِي	2	324
59	المُغْنِي	2	324
60	الْفَتَّاح	2	338
61	القَابِض	2	408
62	القَادِر	2	422
63	المُقْتَدِر	2	422
64	القَدِير	2	422
65	المُقَدِّم	2	424
66	المُقْسِط	2	452
67	المُقِيم	2	498
68	القَاهِر	2	506
69	الكَبِير	2	515
70	الْمُتَكَبِّر	2	515
71	اللطيف	2	601
72	الْمُتِين	2	632
73	المجيد(هـ)	2	635
74	الماجد(هـ)	2	635

75	الْمَانِع	2	683
76	الْمَنَّان	2	683
77	النَّافِع	2	780
78	الْمُنْتَقِم	2	790
79	النُّور	2	801
80	الوَاجِد	2	826
81	الْوَاحِد	2	829
82	الْوَدُود	2	833
83	الْوَارِث	2	839
84	الْوَاسِع	2	848
85	الْوَكِيل	2	876
86	الْوَلِيّ	2	881
87	الْوَالِي	2	881
88	الْوَهَّاب	2	884
89	الْهَادِي	2	898
90	الْمُهَيِّم	2	913

Ek-2: en-Nihâye’de Geçen Allah’ın Sıfatları

Sıra	Kelime	Cilt	Sayfa
1	الإِزَار (س)	1	56
2	الرِّدَاء (س)	1	56
3	البِسط	1	134
4	البِشْبِشَة	1	136
5	الذَّرَاع	1	231
6	حِثْيَات	1	333
7	الحِجْزَة	1	337
8	الحَقْنَة (ه)	1	400
9	الحَقْو	1	408
10	رَفَع (س)	1	411
11	الخِيْمَة	1	547
12	الرَّحْمَة	1	646
13	ظِلُّ (س)	1	688
14	الرَّمْح (س)	1	688
15	السِّتْر	1	754
16	السَّخْرِيَة	1	762
17	السَّخْط	1	762
18	السَّخَر	1	762
19	السَّاق	1	824
20	المَشْمَعَة (ه)	1	890
21	الإِصْبَع	2	11
22	الضَّحْك (ه)	2	71

23	العَجَب	2	162
24	التَّعَجُّب (ه)	2	162
25	العِطَاف (ه)	2	222
26	الغَضَب	2	309
27	الغِيْظ	2	334
28	غِيْظ	2	334
29	الفِدَاء	2	351
30	الْفَرَح	2	353
31	الْقَدَم	2	425
32	القَرَب	2	430
33	الْقِيَام (س)	2	510
34	الصَّدَق	2	529
35	الكَفِّ	2	553
36	الْكِنْف (س)	2	565
37	الْلِقَاء	2	611
38	الْحَب	2	719
39	النَّزُول	2	731
40	النَّظَر	2	761
41	النَّظِيف	2	762
42	الْيَد	2	926
43	الْيَمِين	2	932
44	الْعَيْن	2	282

Ek-3: en-Nihâye’de Geçen Peygamberimizin (s.a.v) Sıfatları:

Sıra	Kelime	Cilt	Sayfa
1	أَجْرُدُ	1	251
2	أَخْضَرَ	1	500
2	مَبْخُصٌ	1	108
3	الأَزْهَرُ	1	737
3	بادن	1	114
4	أَسَارِيرُ	1	770
4	بَدِيهَةٌ	1	114
5	أَسَارِيعُ	1	772
5	البَائِنُ	1	177
6	أُسْرَةٌ	1	770
6	الْمُتَّشِي	1	221
7	أُسْمَرُ	1	803
7	الْمُتَجَرِّدُ	1	251
8	أُسَيْلُ	1	835
9	جَوَامِعُ	1	288
10	الْجُمَانُ	1	294
11	جَوْنَةٌ	1	312
12	جَهْرَهُ	1	315
13	جَيْدُ	1	318
14	حَبٌّ	1	321
15	حُمُوشَةٌ	1	432
17	خُمْصَانُ	1	534
18	يُدْرُهُ	1	563
19	الدَّعَجُ	1	569
20	دَمِثُ	1	581
21	دُمِيَّةُ	1	584
22	ذَرِيعُ	1	603
23	الْمَرْبُوعُ	1	630
24	رَجُلًا	1	641
25	الْمُتَرَدِّدُ	1	648
26	الرَّجَجُ	1	718
28	السَّبْطُ	1	748
29	السُّجْرَةُ	1	755
30	المُسْرِبَةُ	1	768

35	سَوَاءٌ	1	828
36	سَهْلٌ	1	829
37	سَائِلُ	1	835
38	مَسْبُوحٌ	1	839
39	شَنْ	1	843
40	الْأَشْدَاقُ	1	850
41	الْمُشْدَبُ	1	850
42	الْإِشْرَابُ	1	851
43	أَشْكَلُ	1	886
44	الشَّمَمُ	1	891
45	الشَّنْبُ	1	892
46	الشَّهْلَةُ	1	903
47	أَشَاحَ	1	903
48	صَبَبٌ	2	5
49	صَحْلُ	2	15
50	الصَّعْدُ	2	31
51	الْصَلَتُ	2	45
52	الْمُطَهَّمُ	2	131
53	الْعَابِسُ	2	151
54	ضَلِيعُ	2	89
55	عَتَادُ	2	156
56	العَرِيكَةُ	2	194
57	العَرْنِينُ	2	195
58	عَارِي	2	196
59	مُعْضَدًا	2	219
60	مُعْضَلًا	2	220-21
61	الْعُطْبُولُ	2	222
62	تُعُوطِي	2	224
63	العَقِيصَةُ	2	236
64	العَانِسُ	2	262
65	غَدَائِرُ	2	290
66	غَضْرُوفُ	2	310
67	غُلْفُ	2	315
68	غَمَرَهُمُ	2	319

69	انْفَتَاق	2	340
70	مُفْحَم	2	348
71	يَفْتَر	2	355
72	انْفَرَقَتْ	2	364
73	فَسِيح	2	370
74	فَظَّ	2	382
75	فَعَمَ	2	382
76	مُقْلَج	2	389
77	المفاض	2	404
78	الْقَرَن	2	448
79	الْقَصَب	2	458
80	مُقَصَّد	2	458
81	تَقْلَع	2	484
82	قَلَع	2	484
83	القنا	2	496
84	الكَتْدُ	2	522
85	الكثائنة	2	524
86	الكَحَل	2	526
87	الكَرَادِيس	2	532
88	المُكَلِّم	2	558
89	الكَرَانَات	2	563
90	يَتَلَأْأُ	2	579
91	المُلاحَظَةُ	2	590

92	المُلاحَكة	2	591
93	التَّتَفَت	2	605-6
94	مَسِيحُ	2	656
95	المَسُّ	2	658
96	مُتَمَاسِكُ	2	658
97	المُشَاش	2	660
98	المُمَعِّطُ	2	669
99	الأُمُهَقُ	2	690
100	يَنْبُو	2	706
101	مَنْخُوصَ	2	723
102	يَنْسُ	2	736
103	نَاعَتُهُ	2	763
104	نَغَاضُ	2	769
105	أَنْوَرُ	2	802
106	مَنْهُوسَ	2	811
107	الْوَسَامَةُ	2	849
108	الأَوْصَالُ	2	855
109	المَوْطِنُ	2	863
110	أَهْدَبَ	2	890-1
111	الهُونُ	2	920
112	يَهُوِي	2	920
113	المُهَيْنِ	2	924

Ek-4: en-Nihâye'de Geçen Yer İsimleri

Sıra	Kelime	Cilt	Sayfa
1	الْأَبْلَةُ	1	32
2	أَبْنَى	1	33
3	أَثِيلٌ	1	39
4	أَذَاخِر	1	46
5	التَّارِثُ (س)	1	50
6	إِرم (س)	1	54
7	أَطِيطٌ	1	66
8	أَمَج	1	75
9	أَمَر	1	76
10	أَمَالًا (س)	1	81-80
11	أَنْبِجَان (س)	1	81
12	أَهَاب	1	90
13	بَحْرَان	1	106
14	بَدَا	1	116
15	بُرْقَة	1	127
16	بَرْك	1	128
17	بُزَاخَة	1	130
18	بَقِيع	1	151
19	بَكَّة	1	154
20	بَلَدَح	1	156
21	البَلَاط	1	156
22	بَلَّة (س)	1	158
23	بَوْلَان	1	166
24	البِيدَاء	1	173
25	بَتْرَبَان	1	187
26	ترمد	1	189
27	تعهن (س)	1	190
28	تلب (س)	1	193
29	تُرَيْر	1	209
30	ثَعَجَر	1	209
31	ثلم (س)	1	217
32	الثَّنِيَّة (س)	1	222
33	الثَّوِيَّة	1	226
34	الجرعة	1	256
35	جرف	1	257
36	الجعرانة (ه)	1	269
37	أَجْنَادِين	1	299
38	أجِياد	1	318
39	حَبِيس	1	324
40	الحَبِشِي	1	324
41	حَثْمَة	1	332
42	الحَرْوَرِيَّة	1	357
43	حُرَاض	1	360
44	حُسَيْكَة		377
45	الحَفِيَاء	1	401-402
46	حَنَد	1	442
47	حَوْصَاء	1	452
48	الخَبْجَبَة	1	468
49	الخَذَوَات	1	477
50	الخَرَارِ	1	480
51	خرنب	1	486
54	الخَضَمَات	1	502
52	خَم	1	535
53	خَاخ	1	539
55	بَدَجْنَاء	1	555-554
56	الدُّهْنَاء	1	593
57	ذَرَوَان	1	604
58	رُكْبَة	1	684
59	رَامِس	1	690
60	رَمَع	1	691
61	رائعة	1	712
62	رِيم	1	713
63	الزَّائِقَة	1	717
64	السَّيْنِيَّة	1	753
65	سَرْف	1	772
66	سَلَاخ	1	794
67	سَلَخُوا	1	795
68	شَبَكَة	1	841

69	شَرَحَ	1	853
70	شَرَحَ	1	854
71	مَجَنَّة	1	907
72	صَحِيرَات	2	14
73	الصَّفَاح	2	35
74	الصُّفْر	2	38-37
75	الصفراء	2	38
76	الصَّهْبَاء	2	61
77	ضَجَنَان	2	71
78	ضَمَد	2	91
79	الطَّيْبَة	2	138
80	عُرْنَة	2	195
81	العُصْبَة	2	214
82	عَكْظ	2	243
83	العِصْصُ	2	279
84	النَّقِيع	2	300
85	المَعْرَم	2	304
86	الغَابَة	2	332
87	عَيْقَة	2	334
88	فُتُق	2	340
89	فِحْل	2	347
90	فَخَّ	2	348
91	الْفُرْع	2	362
92	فَيْف	2	404
93	المَقْبَرَة	2	407
94	قُدِيد	2	422
95	القَصَّة	2	462
96	القَاحَة	2	498

97	قَيْظ	2	509
98	كُدِّي	2	528
99	كُرَاع	2	533
100	كَاطِمَة	2	544
101	كُوم	2	570
102	لَحْيِي	2	595
103	لُد	2	596
104	لِيَّة	2	627
105	مَجَنَّة	2	637
106	مَدينِب	2	646
107	مُرَاح	2	648
108	مَر	2	650
109	المَزَادَة	2	654
110	مُشَلَّل	2	661
111	مُوْتَة	2	688
112	نَجْرَانِيَّة	2	713
113	نِسْع	2	736
114	المُنْشَر	2	742
115	النَّقِيع	2	789
116	الْأَسْوَافُ	2	811
117	وَجَّ	2	825
118	العَرَج	2	861
118	الْهَدَة	2	898
119	هَزَم	2	905
120	الهَضْب	2	906
121	الْيَرْمُوكَ	2	928
122	يَهَب	2	934

Ek-5: en-Nihâye’de geçen Dağ İsimleri

Sıra	Kelime	Cilt	Sayfa
1	الأبواء	1	36
2	أجْيَاد	1	42
3	إِصْم	1	65
4	إِلَال	1	72
5	الْيَيْضَاء	1	174
6	تِعَار	1	190
7	ثِير	1	204
8	ثُكُن	1	210
9	ثُور	1	226
10	الجمد	1	285
11	جُمْدَان	1	285
12	الحُبْشِي	1	324
13	الحَجُون	1	341
14	الحسن	1	376
15	الحَضَنِيَّات	1	393
16	الأخْشَبِينَ	1	490
17	خَلِيفَة	1	525
18	الخمر	1	531
19	الْخَنْدَمَة	1	536
20	خيال	1	546
21	دَبْرِي	1	551
22	دُبَاب	1	598
23	مِرْبَع	1	629
24	الرَّقِيبَة	1	678
25	الرَّزِير	1	716
26	زُخْم	1	721
27	شَتَان	1	842
28	أشْعَر	1	874
29	شُقَر	1	877
30	شامة	1	908
31	صَبِير	2	10
32	الصفاء	2	41
33	صِير	2	64
34	ضَجْنَان	2	71
35	ضَال	2	99
36	طَفِيلُ	2	116
37	طَمَار	2	123
38	طَمَا	2	124
39	العُتْر	2	157
40	العُتْثُ	2	161
41	عَصَر	2	215
42	عَيْر	2	278
43	عَيْنَان	2	283
44	عُودِرْت	2	290
45	عُرَابِر	2	305
46	فُرْدَة	2	354
47	فُرْضَة	2	360
48	قَرِيس	2	424
49	قُعَيْقِعَان	2	475
50	قُور	2	499
51	كَع	2	522
52	لَعْلَعُ	2	603
53	مُراخ	2	648
54	نَعْمَان	2	767
55	نَمِرَة	2	796
56	وَرْقَان	2	841
57	هَرَشَى	2	903
58	هَكَرَانَ	2	908

Ek-6: en-Nihâye’de geçen Vâdi İsimleri

Sıra	Kelime	Cilt	Sayfa
1	أُرئِدَ	1	50
2	بَرَثَان	1	119
3	بَطْحَان	1	141
4	جِيا	1	319
5	الْحَرَضُ	1	360
6	خَشَب	1	491
7	دَقْرَان	1	577
8	ذَفْرَان	1	606
9	رَابِغ	1	630
10	سَفْوَان	1	784
11	الظَّهْرَان	2	148
12	العَقِيق	2	239
13	عَمِيس	2	255
14	العُمُق	2	255
15	غُرَان	2	305
16	مُعِنٌ	2	324
17	فَخْ	2	348
18	فَرَش	2	358
19	فَلَج	2	390
20	الْقَفْ	2	477
21	قَنَاة	2	497
22	الرُّكْبَة	2	534
23	اللَّوِي	2	622
24	مُحَسَّر	2	638
25	مُدَجِّج	2	642
26	مَدَان	2	644
27	المَدَاد	2	645
28	نَجْل	2	715
29	مَهْزُور	2	904
30	هَزَل	2	905

Ek-7: en-Nihâye’de geçen Kuyu İsimleri

Sıra	Kelime	Cilt	Sayfa
1	أَبَا	1	36
2	أَحْرَاد	1	42
3	أَرِيس	1	52
4	الْبَدِي	1	110
5	برهوت	1	128
6	بُضَاعَة	1	140
7	بُقَع	1	151
8	ثَلَّة	1	217
9	جَوْجُو	1	228
10	جدجد	1	239
11	جُرَاب	1	249
12	جول	1	312
13	جول	1	343
14	خَمِي	1	535
15	ذَرَوَان	1	604
16	رَاعُوفَة	1	666
17	الرَّكِي	1	688
18	رَم	1	694
19	رُومَة	1	704
20	زَمَزَم	1	731
21	شَقِيَّة	1	880
22	صِرَار	2	24
23	مَيْمُون	2	195
24	العسير	2	206
25	عِنْبَة	2	260
26	عَدَق	2	291
27	غَرَس	2	301
28	غَمَر	2	320
29	تُكْتَم	2	523
30	الماتح	2	630
31	مُحَنَّب	2	640
32	مَرَق	2	652
33	مَعُونَة	2	668
34	يَنْفَخُ	2	785
35	ضَرِيَّة	2	791
36	تُنْكَش	2	795
37	العَجُول	2	165

Ek-8: en-Nihâye’de geçen Şehir ve Köy İsimleri

Sıra	Kelime	Cilt	Sayfa				
1	الأُبْلَةُ	1	32	24	الرَبْدَةُ	1	625
2	الأبواء	1	36	25	رَفَحَ	2	347
3	أبين	1	36	26	سَبَأ	1	743
4	أذْرَح	1	47	27	سَحُول	1	760
5	أريحاء	1	56	28	سَرَخ	1	772
6	أَلْيُون	1	74	29	صَحَار	2	14
7	أَنْجَانِيَّة	1	81	30	ظَفَار	2	140-141
8	أَيْلَاء	1	93	31	الظَهْرَان	2	148
9	الْبَحِيرَة	1	106	32	عَدَن	2	169
10	بُرس	1	125	33	عَسْفَان	2	207
11	بلید	1	156	34	عَمَّان	2	258
12	بِنْهَا	1	161	35	فِرْبَر	2	351-352
13	التَّنَايَة	1	198	36	فِرْيَاب	2	368
14	الجابية	2	732	37	فَلَج	2	390
15	جَرْهَاء	1	249	38	الْقَدُوم	2	427
16	الجَنَد	1	299	39	الْقَسِي	2	452
17	الجيزَة	1	318	40	مَأْرَب	2	628
18	الحُدَيْبِيَّة	1	343	41	مِحْجَر	1	337
19	حَضُورِيَّين	1	391	42	هَجَر	2	486
20	دَوْمِين	1	598	43	وَحْدَة	2	832
21	دُلْقِيَة	1	609	44	وَدَّان	2	837
22	ذَمَار	1	610	45	الْوَهْط	2	885
23	رَبْد	1	625	46	يَثْرَب	2	926
				47	يَنْبُع	2	933

Ek-9: Tezde Kullanılan Şekil ve Tablolar

Şekil Başlığı	Sayfa
Şekil 1. Buhârî tariki	23
Şekil 2. Müslim tariki	24
Şekil 3. Müslim tariki	24
Şekil 4. Muvatta tariki	25
Şekil 5. Tirmizî tariki	25
Şekil 6. Ebî Dâvud tariki	26
Şekil 7. Nesâî tariki	26
Şekil 8. en-Nihâye’de geçen kelimelerin oranı	120
Tablo 1. en-Nihâye’de geçen kelimeler	119

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Mehmet Şemsi BALAT		
Doğum Yeri ve Yılı			
Medeni Durumu			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça		
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lisans	2012	2017	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2017	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurumlar			Başlama - Ayrılma Yılı
1. Rize Müftülüğü 2. Milli Eğitim Bakanlığı	2012 2019	2012 Devam ediyor.	
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Meslek içi eğitim seminerleri		
Yayınlar	-		
Aldığı Ödüller	-		
Diğer	-		
İletişim (eposta)			